

**УПРАВЛІННЯ МОЛОДІ ТА СПОРТУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОДА
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
ГО «АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІВ ТА МІЖНАРОДНИКІВ УЖНУ»**

**МАТЕРІАЛИ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ:
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИБОРЧІ ПРАКТИКИ»**

Матеріали науково-практичної конференції «Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики» (м. Ужгород, 15 листопада 2018 року). Ужгород, 2018. 206 с.

ОРГКОМІТЕТ

Остапець Ю. – доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» - голова оргкомітету;

Савченко І. – начальник відділу молодіжної політики управління молоді та спорту Закарпатської обласної державної адміністрації – співголова оргкомітету;

Гиря В. – кандидат історичних наук, заступник декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» - співголова оргкомітету;

Бертолон О. – ГО «Асоціація випускників політологів та міжнародників Ужгородського національного університету» - співголова оргкомітету;

Котигорошко В. – голова студентської ради факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» - член оргкомітету;

Абрамович І. – голова профкому студентів факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» - член оргкомітету;

Варга О. – голова студентського наукового товариства факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» - член оргкомітету.

Відповідальні за випуск:

Вегеш М. – професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гиря В. – кандидат історичних наук, доцент заступник декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

До наукового збірника ввійшли матеріали доповідей та повідомлень науково-практичної конференції «Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики», яка проходила 15 листопада 2018 року на факультеті суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Доповіді учасників конференції присвячені актуальним питанням електоральних процесів у світі, Україні та Закарпатті. Оригінальні статті містяться у розділах збірника «Регіональна та міграційна політика», «Міжнародна політика», «Політологія, соціальна робота і освіта» та «Історія політичної науки».

Видання розраховане на широкий читацький загал.

Друкується за рішенням
Вченої ради факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
протокол № 4 від 14 листопада 2018 року

ЗМІСТ

ВИБОРИ І ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

Микола Вегеш, Володимир Гиря

ЯК ГОЛОСУВАЛИ ЗАКАРПАТЦІ В 39-МУ ? (ЕЛЕКТОРАЛЬНІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ПІД ЧАС ВИБОРІВ ДО СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ)..... 6

Юрій Остапець, Мирослав Лешанич

ТИПОВІ ЧИ ДЕВІАНТНІ: РОЗРАХУНОК ЕВКЛІДОВОЇ ВІДСТАНИ ДЛЯ АНАЛІЗУ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНОГО ГОЛОСУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ 1998-2014 РР.)..... 12

Олександр Бертолон

«УГОРСЬКИЙ ВИБОРЧИЙ ОКРУГ» У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ 17

Марія Височанська

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ГОЛОВНІ ТРЕНДИ ТА ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ 22

Інгрід Абрамович

ПРОГРАМИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ?..... 27

Едгар Кохан

ВЗАЄМОВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ГЕГЕМОНІЇ «СІРИХ КАРДИНАЛІВ» ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРИНАЛЕЖНОСТЕЙ НАСЕЛЕННЯ..... 30

Анатолій Романюк

ВИБОРИ ДО ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ 2015 РОКУ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНУ ТА ПОЛІТИЧНИХ НАСЛІДКІВ..... 36

Діана Роман

ВИБОРИ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ: ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ У ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНОМУ АСПЕКТІ 44

Діана Роман

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ..... 47

Олеся Гапак

СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА ЄС В КОНТЕКСТІ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ 51

Анастасія Святецька

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ: ЧИ Є ШАНСИ НА ПЕРЕМОГУ В АНАТОЛІЯ ГРИЦЕНКА?..... 58

Каріна Карпова

РОЗДУМИ НАД МАЙБУТНІМИ ВИБОРАМИ В УКРАЇНІ 62

Назар Петришин

«НОВИЙ КУРС УКРАЇНИ» ЮЛІЇ ТИМОШЕНКО 63

Олексій Шафраньош

«НОВІ ЛІВІ» ТА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС У США В 60-70-роках ХХ СТОЛІТТЯ 65

Іван Барчій

ВПЛИВ ТЕМИ «ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ» НА ПЕРЕБІГ
ПЕРЕДВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ У РУМУНІЇ.....69

РЕГІОНАЛЬНА ТА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА

Євген Перегуда

ІНСТИТУЦІЙНА «СТЕЖКА ЗАЛЕЖНОСТІ» В РЕГІОНАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ:
ДОЦІЛЬНІСТЬ ТА ВІРОГІДНІСТЬ ЗМІН.....72

Олександр Лавер

БІЖЕНЦІ, ВИМУШЕНІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ ТА НЕЛЕГАЛЬНІ МІГРАНТИ – ОДНА З
ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ.....78

Михайло Рибчинський

ПРОБЛЕМА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ БІЖЕНЦІВ
І НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ В КОНТЕКСТІ МІГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 91

Олександр Ситник

СУЧАСНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....94

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

Микола Вегеш, Володимир Гиря

ЧЕХОСЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА В ЧАСИ ЦЕНТРАЛЬНО-
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ (МЮНХЕНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ
29-30 ВЕРЕСНЯ 1938 р.).....102

Микола Вегеш, Володимир Гиря

ЧЕХОСЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА:
МІЖ МЮНХЕНОМ, КОМАРНО І ВІДЕНСЬКИМ АРБІТРАЖЕМ 112

Ігор Тодоров

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ НА ТЕРЕНАХ
ДОНЕЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 119

Роман Кополовець

СПЕЦИФІКА ДЕМОКРАТИЧНОГО ПЕРЕХОДУ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ
ТА ГРУЗІЇ 128

Василь Кухта

ВРЕГУЛЮВАННЯ КУРДСЬКОГО ПИТАННЯ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ.....148

Надія Кічера

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА:
ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....150

ПОЛІТИКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА І ОСВІТА

Каріна Квич

ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ІДЕЯХ ЖАН-ЖАКА РУССО.....156

Едгар Кохан

ВАЖЛИВІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЛОБІЗМУ
ТА ЙОГО РОЛЬ У СУСПІЛЬСТВІ.....159

Аліна Губаль СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФЕНОМЕНУ ЛІДЕРСТВА.....	162
Євгеній Лівак ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК В СИСТЕМІ ОСВІТИ.....	165
Каріна Чопик ПРОБЛЕМИ БЕЗРОБІТТЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ В УКРАЇНІ	169
Владислав Котигорошко УМОВИ ТА СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ ФРУСТРАЦІЇ	173
Антоніна Симулик СОЦІАЛЬНИЙ ПАТРОНАЖ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ	178
Ольга Василюдра ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ	182
Олександр Варга ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	188

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Валерій Денисенко ПРЕДМЕТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЗНАННЯ (досвід розвитку політичної науки у львівському національному університеті імені Івана Франка)	194
---	-----

ВИБОРИ І ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

Микола Вегеш, Володимир Гиря

ЯК ГОЛОСУВАЛИ ЗАКАРПАТЦІ В 39-МУ ? (ЕЛЕКТОРАЛЬНІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ПІД ЧАС ВИБОРІВ ДО СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ)

Наприкінці 30-х років Чехословаччина була державою, в якій мали можливість вільно функціонувати понад тридцять різноманітних політичних партій та об'єднань. Всі вони представляли два основні напрями – русофільський і народовецький (український). Однією з найбільш впливових була крайова організація Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), з якою тісно співпрацювали «Об'єднання трудового селянства», «Червоні профспілки», «Лівий фронт» та «Союз друзів СРСР». Всі вони стояли на прорадянських позиціях. Близькою до комуністичної була Соціал-демократична партія, хоча вона так і не пішла на зближення з нею. На яскраво виражених русофільських і проугорських позиціях стояли АЗС і Руська національно-автономна партія. На українських соборницьких позиціях перебували УЦНР, фракція аграрної партії, Християнсько-народна партія, культурно-освітні організації «Просвіта», «Пласт» та інші. Такий стан справ існував до 25 жовтня 1938 р., коли празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій.

Незважаючи на таке рішення чехословацького уряду, партії та об'єднання продовжували діяти. Фактично, найбільше від цього постраждали тільки закарпатські комуністи. 25 жовтня 1938 р. віце-губернатор краю А.Бескид видав розпорядження про призупинення діяльності крайкому КПЧ [1, с. 34–35]. 2 листопада 1938 р. начальник ужгородської поліції доповідав у Прагу, що згідно з розпорядженням «були проведені обшуки в секретаріатах і на квартирах керівних діячів партії в Ужгороді, на Радванці і в Доманинцях», в результаті чого «знайдено і конфісковано письмовий матеріал, печатки, посвідчення і партійні значки. Ці речі були забрані в поліцейське управління» [2]. Приміщення крайкому КПЧ були «замкнені й опечатані» [3].

У 1938 р. закарпатських комуністів нараховувалось чотири тисячі (працювали в 261 первинній організації 18 окружних комітетів), а в 1939–1941 рр. вони нараховували тільки 61 чол. Переважна більшість членів крайкому КПЧ емігрували в Радянський Союз [4, с. 123]. А.Волошин не збирався відновити діяльність цієї партії, навпаки, в краї посилилась антикомуністична пропаганда. З ініціативи закарпатських націоналістів у Карпатській Україні 10 лютого 1939 р. було утворено «Товариство боротьби з комунізмом». На установчих зборах цієї організації було обрано провід у такому складі: Ю.Перевузік (голова), М.Долинай (заступник), Ю.Химинець (секретар) [5]. «Ціллю товариства, – говорилося в Статуті, – є боротьба з комунізмом і марксизмом на всіх ділянках національного життя і у всіх його формах, та ліквідація наслідків большевицько-марксистського виховання. Не може бути прийнята в члени особа, яка

належала до товариства, оснований на марксистській ідеології в останніх трьох роках» [6].

Закарпатські комуністи, загалом, негативно ставилися до уряду, очолюваного А.Волошином. «Реваї, волошини, рогачі, росохи з українськими білобандитами – мерзотні зрадники свого народу, які запродались найлютішому ворогові за миску сочевиці, – писав лідер закарпатських комуністів О.Борканюк. – Ці мерзотні слуги Гітлера хочуть гнати закарпатських трудящих у братовбивчу війну проти українського народу, перш за все, проти Радянської України, щоб допомогти німецьким імперіалістам перетворити українські землі в свою колонію» [7, с. 93]. Звичайно, що в цих словах не було і долі істини. Разом з тим, між комуністами і політиками уряду А.Волошина було чимало спільного, зокрема, спільна боротьба за українську мову, освіту і культуру, участь рядових комуністів у загонах Карпатської Січі тощо. Недоліком комуністів було те, що вину за складність соціально-економічного і політичного становища краю, вони намагалися покласти на владу Волошина, групу Ревая і «українських білоемігрантів» [8, с. 49]. Цим самим, вони теж спричинилися до дестабілізації внутрішньополітичного становища Карпатської України.

20 січня 1939 р. уряд Карпатської України, «виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена, загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищенаведеного розпорядження чехословацького уряду. Наслідки розв'язання і розпущення політичних партій... наступають зараз після оголошення. Майно розв'язаних політичних партій, що становило їх фонд, буде ліквідовано, а залишок дістається державній скарбниці» [9, с. 50]. Закарпатська преса цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості: «Політична система Карпатської України не знає партій. Всі політичні партії були розпущені й зліквідовані. Політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації й концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей всіх бувших національно-українських партій. В цьому органі не панує жадна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...» [10, с. 93]. Такий відхід від демократії урядом пояснювався не зовсім аргументовано: «Народ уже прозрів. Щоб не роз'єдинили його вороги, позбувся всякого партійництва» [11].

Розпускаючи всі політичні партії, А.Волошин дав дозвіл «заложити політичну партію під назвою «Українське Національне Об'єднання» (УНО)» [12]. Приймаючи рішення про розпуск політичних партій, уряд Карпатської України допустився грубої юридичної помилки, адже це означало, що з парламенту і сенату Чехословаччини автоматично виключалися всі депутати розпущених політичних партій. На думку представника уряду Карпатської України в Празі В.Шандора, «все це можна було здійснити іншим способом. Уряд мав скликати всіх представників політичних партій, їхніх послів і senatorів, представити їм план, яким способом хоче упорядкувати політичне життя краю та пред'явити їм програму нової політичної партії «Українське Національне

Об'єднання». Вони до того мали зайняти своє становище. Політичні партії та їхні представники, посли й сенатори, що прийняли б платформу нової партії, включались би партійно до УНО від імені своїх партій, чим би стали послами й сенаторами нової партії і зберегли б свої мандати в Празі» [13, с. 158]. Становище не врятувало і те, що 6 лютого 1939 р. уряд Карпатської України новим розпорядженням змінив своє попереднє рішення. Зміна полягала в тому, що первісне розпорядження про розв'язання політичних партій не відноситься до аграрної, соціал-демократичної, народно-соціалістичної та християнсько-народної партії. Саме представники названих партій і становили кістяк УНО.

24 січня був іменованій центральний провід УНО, який очолив голова УЦНР Ф.Ревай. Інші керівні посади в партії були поділені таким чином: М.Тулик – заступник, А.Ворон – генеральний секретар, І.Рогач – секретар, В.Гренджа-Донський – редактор преси УНО, В.Комаринський – референт пропаганди, М.Бабота і М.Бандусяк – контролери, А.Штефан, М.Бращайко, І.Невицька, С.Росоха, Ю.Пазуханич, М.Долинай, С.Клочурак, В.Лар, Д.Німчук, М.Марущак, Д.Попович, І.Климуш, М.Гупаловський – члени центрального проводу УНО [14]. З початку свого заснування УНО, за словами В.Гренджі-Донського, почало видавати безліч закликів, які скоріше були наказами [15]. 27 січня 1939 р. центральний провід УНО сформував список кандидатів у посли до Сойму Карпатської України, до якого ввійшли 32 особи [16, с. 26]. На думку сучасника, підбір кандидатів був зроблений поспішно і невдало. «Майбутній Сойм має розв'язати чимало питань, – писав В.Гренджа-Донський, – має ухвалити низку конче потрібних законів політичного, культурного, фінансового і господарського характеру – а нема тут спеціалістів» [17, с. 168]. Зате переважна більшість із них була членами УНО.

Утворення УНО свідчило про те, що уряд Карпатської України не зміг повністю відмовитися від існування партій. По-друге, це свідчило про певну самостійність української влади, яка розпорядженням про утворення УНО порушувала попередні рішення празької влади.

Уряд Карпатської України максимальну увагу приділяв пропагандистській роботі, яку детально описав С.Росоха [18, с. 31–40]. Листівкова пропаганда особливо посилилась напередодні виборів до Сойму. Всі листівки закликали голосувати за УНО. В одній із них говорилося: «Тату, не забудь, що 12 лютого (февруара) будемо голосувати... Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що листу веде прем'єр-міністр др. Августин Волошин і міністр Юліян Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу» [19]. «Громадяни! Українці – Українки!» – твердила інша листівка, – на чолі кандидатки стоять: Батько Прем'єр о.Августин Волошин та міністр Юліян Ревай. Ви вірите цим людям? Так! Кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р.» [20].

Необхідно відзначити, що окремі політичні сили зробили свої кандидатські списки до Сойму. Так, зокрема, поступили депутати празького парламенту від колишньої аграрної партії і «Група підкарпатських русинів», але Центральна виборча комісія відмовила їм у цьому [21, с. 128]. Цей акт уряду А.Волошина слід розцінювати як суттєве порушення елементарних демократичних прав

місцевого населення. Уряд докладав усіх зусиль, щоб за короткий час переконати населення в необхідності голосувати за УНО, хоча протилежної політичної партії не було, а вибори проходили на безальтернативній основі. Складалося враження, що уряд і найближчим часом не допустить утворення нових партій. Ця ідея проходить червоною ниткою через переважну більшість листівок. «Ти вже об'єднався, говорилося в одній із них, – і ніколи вже більше не смієш розбиватися на партії та групи» [22].

Вибори до Сойму були призначені на 12 лютого 1939 р. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. Зауважимо, що «Легітимізаційний листок про вибори» передбачав покарання «як провину тяжкою в'язницею від одного до шести місяців: коли дехто відбирає виборцями листу кандидатів без його виразного дозволу, або коли йому очеркує в листі кандидатів» [23]. Цей забороняючий захід уряду не застеріг від порушень закону про вибори в поодиноких округах.

Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України» [24]. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними [25]. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України так передав враження німецького журналіста: «Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор (тобто, 98% проголосувало за УНО – М.В.). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: «Видиш нашу гордість, чужинце». Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя» [26]. Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів. Житель с.Колочава, що на Міжгірщині, М.Шимоня розповідав: «Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці села починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава – одне велике синьо-жовте полотнище» [27]. Подібну ситуацію описали очевидці подій Е.Медвідь, М.Липей, А.Субота, В.Цьока, В.Цех та багато інших. Закарпатці, які проживали в Бельгії, вислали своє привітання, а також просили «приєднати їх голоси» [28].

Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Більше двох тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України – Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил.

Згідно з Конституційним Законом №328 від 22 листопада 1938 р., що узаконював автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Сойму Карпатської України. В ньому так визначалися хронологічні рамки проведення

першого крайового парламенту: «Сойм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939 р. та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпато-українська влада» [29]. Уряд А.Волошина планував відкриття Сойму провести в Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е.Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть випущена спеціальна поштова марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Сойму 9 березня в Хусті. Е.Гаха дозволив скликати Сойм Карпатської України на 21 березня 1939 р., але на прохання А.Волошина він змінив дату на 15 березня. Члени уряду Карпатської України, як правило, звинувачували Прагу у постійному відкладенні Сойму. Однак, необхідно відзначити, що згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р. з боку чехословацьких властей юридичних правопорушень не було.

14 березня 1939 р. А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини В.Шандору було запропоновано «виконати акт незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба» [30, с. 269]. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад ЧСР. Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі послы.

Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом з своїми братами з Великої України. Це підтверджується «Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу», прийнятому 10 лютого 1939 р.: «Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!» [31]. Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. «Карпатська Україна, – говориться в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства» [32]. Однак, цим намірам не суджено було збутися.

1. Росоха С. Сойм Карпатської України. Вінніпег, 1949; Львів: Меморіал, 1990.
2. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), Ф. 3, Оп. 4, Спр.12, Арк. 1.

3. Там само, Арк. 2.
4. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993.
5. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 4, Спр. 12, Арк. 3.
6. Там само, Арк. 4.
7. Болдижар М. Названа праця.
8. Росоха С. Названа праця.
9. Там само.
10. Болдижар М. Названа праця.
11. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 5, Арк. 5,6.
12. Там само, Арк. 7.
13. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП "Тражда"; Карпатський Союз, 1996.
14. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 6, Арк. 8.
15. Там само, Спр. 13, Арк. 168.
16. Маркус В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945. К., 1992.
17. Гренджа-Донський В. Щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987.
18. Росоха С. Названа праця.
19. Нова свобода. 1939. 15 лют.
20. Там само, 1939. 25 лист.
21. Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.»*. Ужгород, 1992.
22. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 163.
23. Там само, Арк. 64.
24. Там само, Ф. 4с/18, Оп. 1, Спр. 34, Арк. 1.
25. Там само, Ф. 17, Оп. 2, Спр. 376, Арк. 1.
26. Там само, Ф. 3, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 163.
27. Вегеш М., Турянця В. Августин Волошин (1874–1945). Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1994.
28. Там само.
29. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 4, Спр. 12, Арк. 4.
30. Шандор В. Названа праця.
31. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 32, Арк. 4.
32. Там само, Оп. 3, Спр. 14, Арк. 1.

Юрій Остапець, Мирослав Лешанич

ТИПОВІ ЧИ ДЕВІАНТНІ: РОЗРАХУНОК ЕВКЛІДОВОЇ ВІДСТАНІ ДЛЯ АНАЛІЗУ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНОГО ГОЛОСУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ 1998-2014 РР.)

Дослідники партійних систем, як правило, фокусують свої дослідження на генезі партійних систем, їх акторній структурі, конкурентності, інституціоналізації. При цьому така важлива характеристика партійних систем як націоналізація залишається поза увагою дослідників.

В той же час одна з важливих функцій партій і партійних систем – інтеграція суспільства не тільки в політичному, а й у територіальному значенні цього слова, розглядається у вітчизняному науковому дискурсі поверхнево. З цієї точки зору особливий інтерес політологів має процес націоналізації партійних систем, під яким розуміють уніфікацію електоральної підтримки політичних партій в різних адміністративно-територіальних частинах держави.

Партійна система повністю націоналізована, коли частка голосів, отриманих кожною окремою партією в різних адміністративно-територіальних частинах держави приблизно однакова. І навпаки, якщо електоральна підтримка партій є не однорідною, і не у всіх регіонах, то йдеться про ненаціоналізовану партійну систему [1, с. 128].

В зарубіжній політичній науці високий рівень націоналізації партійної системи трактується як ознака її зрілості, високий рівень інституційного розвитку. При досягненні певного рівня націоналізації електоральний простір стає гомогенним, що свідчить про формування загальнонаціональної партійної системи, яка здатна інтегрувати у свій склад периферію [5, с. 102].

Для аналізу націоналізації партійної системи використовують такі емпіричні показники: індекс територіального покриття (ІТП), індекс варіації (середнє абсолютне відхилення), коефіцієнт варіації, індекс націоналізації Г.Голосова, індекс націоналізації Джонса – Майнварінга та інші.

Дослідження націоналізації/регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення найбільш типових і девіантних регіонів. Типові регіони голосують як країна в цілому, являючи собою її зменшену копію, і, скоріш за все, дають точну копію характерних для країни розмежувань.

Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення. Деякі з таких територій можуть бути слабоінтегрованими в політичний простір країни і бути джерелом сепаратистських настроїв. Крім того в авторитарних режимах девіантність може бути результатом некоректного підрахунку результатів волевиявлення тощо.

Виокремлення типових / девіантних регіонів за результатами електоральної підтримки політичних сил на парламентських виборах можна зробити за результатами розрахунку такого показника, як евклідова відстань. Її сутність полягає в різниці голосування того чи іншого регіону і країни в цілому. Евклідова відстань розраховується за формулою [6, с. 172]:

$$d(x, y) = \frac{\sqrt{\sum(x_k - y_k)^2}}{N}.$$

Згідно формули, евклідова відстань представляє собою квадратний корінь з суми квадратів різниць між голосуваннями за кожну партію в конкретному регіоні і її загальнонаціональним результатом, яка ділиться на кількість регіонів. Низьке значення евклідової відстані вказує на типові регіони, високе – на девіантні.

Аналіз вітчизняного електорального досвіду дозволяє зробити висновок щодо специфіки організації і проведення виборів в окремих регіонах України. Результати виборів до Верховної Ради України в 1998, 2002, 2006, 2012, 2014 рр. показали, що, по-перше, окремі політичні сили долали виборчий бар'єр тільки завдяки голосуванню за них в одній або декількох областях України, і, по-друге, голосування в регіонах за політичні партії відрізнялось по осі «Схід – Захід» [3, с. 5].

Таким чином, електоральний простір України є неоднорідним. Це гетерогенне утворення, яке складається з декількох електоральних регіонів, кожний із яких характеризується своєю специфікою. В цілому серед причин виникнення електоральних регіонів України можна назвати історичні (розвиток українського суспільства в межах різних держав); етнолінгвістичні (етнокультурна, мовна гетерогенність українського суспільства); ідеологічні (ідеологічне розмежування населення України – було фактором диференціації електорального простору до 2002 р.); релігійні (конфесійна гетерогенність); економічні (суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України); зовнішньополітичні (різні геополітичні орієнтації регіонів); розбіжності у ставленні до політичного режиму (орієнтація на правлячі політичні сили та опозицію); політична активність регіональних політичних еліт / фінансово-промислових груп.

Оскільки електоральний простір тісно пов'язаний з особливостями суспільно-політичного розвитку країни, то його конфігурація повною мірою залежить від особливостей розвитку політичних процесів у державі. Особливістю електорального простору України є те, що до 2004 р. його структурували в основному ідеологічні чинники (по осі «ліво-правого» політичного протистояння). Починаючи з 2004 р. головним фактором поділу вітчизняного електорального простору стали соціокультурні чинники, актуалізовані виборчими аксіотехнологіями (прийоми та методи мобілізації електоральної підтримки виборців шляхом протиставлення політичних цінностей і ціннісних пріоритетів населення різних регіонів). Нова конфігурація електорального простору з'являється за результатами Революції Гідності (кінець 2013 – початок 2014 р.), коли електоральне розмежування проходить не по осі Схід–Захід, а в межах Донецької і Луганської областей між прихильниками перебування в Україні, і тими, хто обрав міфічні структури Донецької і Луганської «народних республік».

За результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. нами розрахована евклідова відстань для всіх регіонів України (Див. Додаток А). Розрахунки цього показника дозволяють нам зробити такі висновки щодо особливостей регіонального голосування.

По-перше, виокремити девіантні та типові регіони в Україні. При чому таке виокремлення можливе як за результатами окремих виборів, так і за резуль-

татами усіх парламентських електоральних циклів. Щодо нетипових регіонів, то такими будемо вважати такі, де евклідова відстань більше 1. До них відносимо Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Донецьку, Луганську області, АРК і м. Севастополь. Причому відхилення у трьох західних областях України є значно більшим, ніж у східних областях. Пояснити це можна тим, що на сході України протягом вказаного періоду меншою була електоральна мінливість, а відтак стабільною була підтримка так званих «партій Сходу»: КПУ, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна» та інших. Значно складніше з виокремленням типових регіонів якщо брати період з 1998 по 2014 р., оскільки часто відхилення виходили за межу типовості (0,5). Однак, до таких регіонів ми можемо віднести: Житомирську, Одеську, Херсонську, Чернігівську, Сумську, Черкаську та ряд інших областей. Як видно з Додатку А, це області Центральної і Південної України.

По-друге, вказують на типовість і девіантність електоральних уподобань в межах виокремлених нами макрорегіонів: Захід, Центр, Південний Схід. Наприклад, евклідова відстань для Закарпатської, Чернівецької, Волинської, Рівненської областей мало чим відрізняється від таких розрахунків для областей Центральної України.

По-третє, показники евклідової відстані констатують деякі аномальні відхилення, які за вказаний період, або за результатами окремих виборів є найбільшими. Звичайно, що такі результати мають бути пояснені. До причин таких відхилень можна віднести: наявність так званих «регіональних партій» (це загальнонаціональні партії з чітко визначеною територіальною локацією, або ж «багаторівневі партії»), втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес, особливість розкладу політичних сил у регіоні на момент виборів тощо. Наприклад, Івано-Франківська обл. (2002 р. – 2,31), Тернопільська обл. (2002 р. – 1,93), Донецька обл. (2006 р. – 1,87).

Феномен регіональних партій в Україні з'являється за результатами парламентських і місцевих виборів 2006 р. В Україні створення таких партій заборонено на законодавчому рівні, але де-факто вони існують. І особливо помітними вони стали після розмежування в часі парламентських і місцевих виборів.

Регіональні політичні партії в Україні – це політичні партії, які мають загальнонаціональний статус (zareєстровані Міністерством юстиції України) і створені регіональними політиками або лідерами національно-культурних товариств для участі у місцевих виборах та захисту інтересів відповідних місцевих громад / національних меншин.

До головних причин виникнення регіональних партій в Україні належать: 1) регіональний поділ України на Захід – Схід; 2) етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; 3) бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) сформувати власні партійні структури, щоби мати змогу брати участь у політичному житті суспільства; 4) створення «адміністративних партій» (партій влади) керівниками областей, міст і под.; 5) розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів; 6) нормативно-правова основа діяльності політичних партій України; 7) праг-

нення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами та ін.

Партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі її складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії; 2) загальнонаціональні непарламентські партії; 3) регіональні партії: а) партії, які отримують перемогу на місцевих виборах в одній або декількох областях України і мають значний вплив на формування місцевих органів влади; б) етнорегіональні партії; 4) субрегіональні партії, які діють в межах однієї чи декількох областей: а) політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; б) локальні партії, які ситуативно використовуються місцевими політиками для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради).

По-четверте, зміна показників евклідової відстані в окремо взятій області за результатами декількох електоральних циклів дає можливість робити висновки про особливості політичного розвитку регіону.

Отже, дослідження націоналізації/регіоналізації партійних систем обов'язково повинно включати виокремлення найбільш типових і девіантних регіонів. Типовими вважаються регіони, де результати волевиявлення є схожими з загальнонаціональними. Девіантні – це такі регіони, де результати голосування на парламентських виборах суттєво відрізняються від загальнонаціональних. Розрізняють опозиційну, лояльну та сепаратистську девіантність. Емпіричний метод, який дозволяє виокремити типові / девіантні регіони полягає в розрахунку евклідової відстані.

1. Голосов Г. Национализация партийной системы: российская специфика / Г.Голосов, В.Григорьев. *Политическая наука*. 2015. №1. С.128–156.
2. Манайло-Приходько Р. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні. *Політікус*. 2016. № 2. С.93–98.
3. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. 412 с.
4. Офіційний сайт ЦентральноїВиборчоїКомісії[електронний ресурс] // Режим доступу:<http://www.cvk.gov.ua>
5. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? *Полития*. 2012. №3. С.100–119.
6. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития*. 2016. №1. С.162–180.

Додаток А

Евклідова відстань за результатами парламентських виборів в Україні 1998–2014 рр.*

Область	Евкл. від- стань 1998	Евкл. від- стань 2002	Евкл. Відст. 2006	Евкл. від- стань 2012	Евкл. від- стань 2014
Захід					
Івано-Франківська	1,35	2,31	1,65	1,41	0,78
Львівська	1,27	1,72	1,47	1,49	0,68
Тернопільська	1,30	1,93	1,46	1,33	0,71
Рівненська	1,02	1,29	1,10	0,76	0,51
Волинська	0,79	1,42	1,34	0,89	0,61
Чернівецька	0,41	0,99	0,92	0,71	0,51
Закарпатська	1,24	0,80	0,69	0,39	0,44
Центр					
Київ	0,56	0,69	0,99	0,96	0,55
Київська	0,34	0,43	1,18	0,61	0,40
Вінницька	0,56	0,75	1,05	0,87	0,71
Кіровоградська	0,42	0,60	0,60	0,32	0,26
Полтавська	0,52	0,89	0,54	0,89	0,55
Хмельницька	0,51	0,55	0,98	0,64	0,39
Черкаська	0,69	0,60	1,03	0,64	0,35
Житомирська	0,37	0,19	0,59	0,51	0,34
Сумська	0,70	0,45	0,92	0,54	0,29
Чернігівська	0,50	0,36	0,81	0,57	0,48
Південний Схід					
Дніпропетровська	1,18	0,80	0,65	0,45	0,73
Запорізька	0,43	0,84	0,90	0,68	0,77
Донецька	0,74	1,29	1,87	1,59	1,43
Луганська	0,97	1,08	1,72	1,40	1,39
Харківська	0,54	0,83	0,87	0,67	1,13
Одеська	0,37	0,70	0,79	0,66	0,75
Миколаївська	0,60	0,79	0,84	0,59	0,51
Херсонська	0,43	0,65	0,37	0,45	0,38
АРК	0,75	0,87	1,16	1,06	–
Севастополь	0,91	1,01	1,46	1,24	–

*Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

«УГОРСЬКИЙ ВИБОРЧИЙ ОКРУГ» У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ

Угорська національна меншина Закарпаття із часу отримання незалежності Україною є надзвичайно активною у політико-етнологічних процесах. Починаючи із 1990 року українські угорці намагаються включитися у політичну боротьбу не лише на регіональному закарпатському рівні, а й на загальноукраїнському.

Із часу отримання незалежності політичні представники угорців Закарпаття та політичні партії виступають за надання права представникам меншини бути представленим на рівні Верховної Ради України.

Вперше угорці Закарпаття мали можливість обрати свого представника до законодавчого органу України під час парламентських виборів 1994 року, який відбувався мажоритарною системою абсолютної більшості у рамках якого було утворено Берегівський виборчий округ №169, де за депутатське місце боролися представник Президента України у Берегівському районі Михайло Товт, який представляв Демократичну спілку угорців України (ДСУУ) та Шандор Фодо, який на цей час був головою Товариства угорської культури Закарпаття. У результаті проведення двох турів виборів переміг Михайло Товт.

Таким чином М. Товт протягом 1994-1998 рр. представляв в українському парламенті інтереси угорської національної меншини. Він 5 березня 1996 р. разом з І. Попеску та іншими депутатами (разом 18 осіб) створив міжфракційне депутатське об'єднання національних меншин у Верховній Раді України. Його метою було привернути увагу народних депутатів до відображення в проекті нової Конституції основних прав і свобод людини та колективних прав національних меншин [2,80].

Окремим результатом роботи вказаної депутатської групи також стало включення до нового Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року норми про те, що при утворенні виборчих округів має братися до уваги чинник компактності проживання національних меншин. Місцевості такого проживання не мали виходити за межі одного виборчого округу [1,280].

Отже, таким чином Центральною виборчою комісією (ЦВК) у 1998 році було створено 72 виборчий округ з центром у м. Берегові. Зокрема, вказаний виборчий округ який одразу політичні експерти назвали «Угорським», оскільки він включав у себе населенні пункти Ужгородського, Мукачівського, Берегівського, Виноградівського та Хустського району, де переважну більшість населення (73 %) становили угорці [7].

Напередоні виборів 1998 року головними претендентами серед угорської меншини Закарпаття на отримання депутатського мандату стали Микола Ковач, голова Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) та М. Товт, народний депутат попереднього скликання від Берегівського виборчого округу. За результатами голосування перемогу отримав М. Ковач, набравши 35170 голосів

виборців (29,27 %), який позиціонував себе як більш радикальний лідер по захисту прав меншини [4].

Для широкої громадськості діяльність Миколи Ковача у Верховній Раді III-го скликання у першу чергу стала відомою через висунення ним ідеї створення окремого «угорського району» у Закарпатській області.

Зокрема М.Ковач, у листі від 25 січня 2000 року звернувся до Президента України – Л.Кучма, запропонував створити у рамках територій Берегівського, частини Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського району, які збігалися із межами виборчого округу № 72, так званий «Притисянський адміністративний район» із переважною більшістю угорськомовного населення. Вказана ідея активно тоді підтримувалася із боку чинного керівництва владної угорської партії «Фідес» (*знаходиться при владі в Угорщині і на сьогодні*) та була внесена як вимога угорської сторони до протоколу засідання українсько-угорської змішаної комісії з питань забезпечення прав національних меншин (3-4 квітня 2001 року) [3,100].

Напередоні парламентських виборів у жовтні 2001 року новим Законом «Про вибори народних депутатів України» була відмінена норма про те, що при утворенні виборчих округів має братися до уваги чинник компактності проживання національних меншин, однак на парламенських виборах 2002 року із невеликими змінами (були вилучені 8 населених пунктів де проживали переважно угорці, натомість до округу приєднали українські села) виборчий округ № 72 залишився у попередньому вигляді.

Під час виборів 2002 року при 72 округу знову протистояли дві найбільші угорські громадсько-політичні сили краю - ТУКЗ та ДСУУ. Від ТУКЗ знову був висунутий М.Ковач, тоді як ДСУУ запропонувала кандидатури Іштвана Гайдоша, який на той час був заступником Закарпатського обласного осередку Соціал-демократичної партії (об'єднаної) (СДПУ(о)) та одночасно головою Берегівської районної державної адміністрації. Потужний адмінресурс, який працював на І. Гайдоша, в тому числі через залучення двійника (за прізвищем) Миколи Ковача та анулювання результатів на чотирьох дільницях, забезпечив перемогу представнику від влади із невеликим відривом у 1% голосів. Судовий процес у цій справі завершився рішенням Європейського суду з прав людини 2008 року, визнавши дії тодішньої української влади неправомірними.

Водночас І. Гайдош після виборів зайняв посаду секретаря комітету ВРУ з питань людини, національних меншин і міжнародних відносин та став Головою представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України. Впродовж 2002-2004 років представляв СДПУ(о), а у 2004 році перейшов до Соціалістичної партії України [2,81].

У березні 2004 р. Верховною Радою був прийнятий новий закон «Про вибори народних депутатів», що передбачав пропорційну систему виборів до наступного складу українського парламенту. Змішана система, якою користувались у парламентських виборчих компаніях 1998 і 2002 рр. дозволила представникам угорської меншини (відповідно М. Ковачу та І. Гайдошу) стати народними депутатами України, перемігши в 72 «угорському мажоритарному окрузі» припинила діяти.

Для збереження свого представництва місцевих радах Закарпатської області угорська національна меншина на початку 2005 року створила дві політичні партії відповідно «КМКС» Партія угорців України – яку очолив голова ТУКЗ – М. Ковач та Демократичну партію угорців України головою якої став представник ДСУУ – І. Гайдош.

Нова редакція закону «Про вибори народних депутатів» (із змінами і доповненнями від 7 липня 2005 р.) дозволяла отримати депутатський мандат лише кандидатам, які включені у виборчі списки партій та блоків, що зберуть не менше трьох відсотків голосів виборців. Законодавство фактично позбавило можливості кандидатів у депутати від угорських партій самостійно бути представленими у Верховній Раді, таким чином аж до 2012 року представників угорської меншини в українському парламенті не було [4].

Питання представлення угорської національної меншини Закарпаття та створення «угорського виборчого округу» набуло особливої актуальності починаючи із 2010 року після повернення до влади в Угорщині право-консервативної партії «Фідес» на чолі із прем'єр-міністром Угорщини – Віктором Орбаном.

Угорська сторона одразу ж на всіх без виключення двосторонніх заходах із українськими візаві, піднімала питання відновлення права гарантованого представництва угорської національної меншини у Верховній Раді України через формування виборчого округу у районах компактного проживання угорців Закарпаття.

Одним із своєрідних апогеїв конфлікту стало відмова угорського уряду підписати підсумковий протокол, допоки останнього проведеного засідання українсько-угорської змішаної комісії з питань забезпечення прав національних меншин проведеного 18-19 грудня 2011 року у м. Будапешті, через відсутність у документі пунктів про необхідність формування «Притисянського району» та забезпечення гарантованого представництва угорської національної меншини Закарпатської області у Верховній Раді України [3,100].

В січні 2012 року питання про створення «угорського виборчого округу» розглядалось, за ініціативою угорських владних депутатів, навіть на засіданні Парламентської асамблеї Ради Європи. Завдяки співробітництву із депутатами Румунії та Молдови, угорським депутатам вдалось прийняти заяву до ЦВК України про те, щоб вона при формуванні виборчих мажоритарних округів (17 листопада 2011 року Верховна Рада України прийняла новий закон про вибори, яким відбулося повернення до змішаної виборчої системи) врахувала інтереси національних меншин.

У той же час у квітні 2012 року ЦВК України оприлюднила новий список виборчих округів, де «угорського» не виявилось. Найбільша частка угорців (33,4 %) була представлена у окрузі №73 із центром у м. Виноградово, оскільки саме сюди було включено м. Берегово та частина Берегівського району. Зрозуміло, що запропонувавши угорцям національний округ, Партія регіонів повинна була забезпечити подібні округи й для інших національних меншин України, зокрема румун та болгар. Саме через це владна партія запропонувала компромісний варіант із включенням голови ДПУУ І. Гайдоша прохідне 74-місце за спи-

сками Партії регіонів, таким чином починаючи із жовтня 2012 року угорська меншина знову мала свого представника в українському парламенті [3,81-82].

Після подій «Революції гідності» у 2014 році під час президентської виборчої кампанії створення «угорського виборчого округу» стало одним із вимог для підтримки кандидатів на найвищу посаду держави із боку партій угорської національної меншини Закарпаття.

Так, у травні 2014 року м. Ужгороді була підписана угода про співпрацю між тодішнім кандидатом у Президенти України Петром Порошенком та новим головою Товариства угорської культури Закарпаття Василем Брензовичем. Одним із пунктів угоди стало зобов'язання чинного Президента забезпечити представництво угорської меншини у наступному складі Верховної ради України.

Після обрання П. Порошенка Президентом України прикметним стало розходження сторін у розумінні терміну «забезпечити представництво угорської національній меншині у наступному складі ВРУ», зокрема ТУКЗ сичроно із угорським урядом вимагало від нової влади України відновити «угорський виборчий округ», у свою чергу Президент України включив главу ТУКЗ-у В. Брензовича до прохідної частини (№ 62) блоку свого імені на парламенських виборах у жовтні 2014 року, після того як останній погрожував подати позов на українську владу до Європейського суду із прав людини. Таким чином глава ТУКЗ-у став новим представником угорської національної меншини у чинному скликанні ВРУ [7].

У липні 2018 року народний депутат В. Брензович звернувся із офіційним листом на ім'я тодішнього керівництва ЦВК України із проханням забезпечити створення «угорського округу» на парламентських виборах 2019 року. При цьому, у своєму листі голова ТУКЗ-у посилається на 18 статтю нині діючого Закону "Про вибори народних депутатів", в якій йдеться про те, що виборчі округи повинні утворюватися в тому числі з врахуванням проживання національних меншин. Відтак, просив ЦВК утворити окремих угорський виборчий округ на базі Берегівського та Виноградівського районів, а також частин Ужгородського та Мукачівського районів, де компактно проживають представники угорської нацменшини [6].

Також слід зазначити, про повернення новим керівництвом Товариством угорської культури Закарпаття і до ідеї створення єдиного адміністративного району у районах компактного проживання угорців Закарпаття у рамках проведення адміністративної реформи в Україні.

Згідно проекту підготовленого ТУКЗ у 2015 році так званий «угорський повіт» був би створений із центром у місті Берегові та включав би себе окремі населені пункти Ужгородського, Мукачівського, Берегівського та Виноградівського районів. Таким чином, Берегівський повіт був би сформований за наявності 114 населених пунктів, де угорська мовна громада складала би понад 70 % загального населення [3,101].

У даному контексті слід також зазначити, що питання створення «угорського виборчого округу» на сьогодні підтримується не тільки представниками угорської національної меншини а й іншими закарпатськими політиками, зокрема народним депутатом Віктором Балогою.

Зокрема, останній у своїй статті опублікованому у жовтні поточного року для «Української правди» назвав одним із кроків відновлення добросусідських відносин між Україною та Угорщиною (відносини значно погіршилися після ухвалення нового Закону України «Про освіту», яку офіційний Будапешт вважає таким, що порушує права меншин) відновлення «Притисянського виборчого округу». На думку В. Балого «один мандат у парламенті від угорської нацменшини – це межа можливого компромісу, коли йдеться про відновлення нормальних стосунків із сусідом» [5].

Отже, із початку відновлення незалежності України політичні представники угорської національної меншини Закарпаття за підтримки владних кіл офіційного Будапешта регулярно піднімають питання про необхідність формування єдиного мажоритарного виборчого округу в районах компактного проживання угорців регіону.

Разом з тим, зважаючи на активність представників угорської національної меншини із цього питання та постійне нагадування про це із боку офіційної влади в Угорщині, ставить необхідним для чинної української влади винести на відкрите обговорення питання захисту та забезпечення прав національних меншин та шляхів, на прикладі угорської меншини Закарпаття із метою запобігання подальших спекуляцій на даній тематиці на міжнародній арені офіційним Будапештом та нормалізації відносин двох держав.

Подальша фахова дискусія із даного питання, із залученням у тому числі міжнародних експертів, сприятиме подоланню недовіри до подібних ініціатив та створюватиме передумови для гармонійного співіснування різних етнічних груп в рамках української політичної нації та відвертатиме спроби маніпуляції із даного питання «країною агресором».

1. Закон України, Про вибори народних депутатів України : від 24 вересня. 1997 р. № 541/97-ВР (Відомості Верховної Ради України), 1997, № 43 ст. 280.
2. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А.Круглашова і М.Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.
3. Бертолон О. Адміністративна реформа в Україні у контексті інтересів та потреб угорської національної меншини Закарпаття. *Актуальні проблеми політичної науки*. Випуск третій. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. С. 98-103.
4. Шипка Н.П. Угорська національна меншина у виборчих процесах незалежної України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2008/79-66-9.pdf>
5. Балага В. Чотири кроки для подолання кризи у відносинах з Угорщиною [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/10/10/7194706/>
6. Чи буде створено на Закарпатті виборчий округ з урахуванням інтересів національних меншин? [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://politika.ko.net.ua/?p=6908>
7. Darcsi K. Nem lesz magyar többségű választási körzet [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://karpataljalap.net/2014/08/30/nem-lesz-magyar-tobbsegu-valasztasi-korzet>

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ГОЛОВНІ ТРЕНДИ ТА ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Постановка проблеми. Демократичні трансформації та розвиток суспільства зумовлюють необхідність усебічного аналізу особливостей функціонування та ролі виборчого права в процесі становлення сучасної держави. Таке дослідження дозволяє більш детально охарактеризувати процедури реального втілення в життя не тільки волі первісного носія влади, але й особливостей формування центральних органів держави та вироблення дієвого механізму народовладдя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних вчених можна виділити David C. Earnest, який займався розробкою проблем надання права голосу виборцям в країнах світу.

Постановка завдання. Є розкриття природи виборчого права та формулювання його поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавством країн-членів ЄС передбачено три основні умови наявності у особи виборчого права на загальнодержавних виборах – досягнення визначеного конституціями або відповідними виборчими законами віку, наявність громадянства та повної дієздатності. У переважній більшості країн Європейського Союзу мінімальний вік, з якого виникає право обирати, становить 18 років. До винятків можна віднести Австрію (19 років), Кіпр (21 рік) та Італію (в Італії право обирати сенаторів мають громадяни, яким на день проведення виборів виповнилось 25 років). Можливість участі іноземців у загальнодержавних виборах на законодавчому рівні допускається лише у двох країнах – Ірландії та Іспанії, які можуть надати виборчі права іноземцям або за принципом взаємності, або у випадках, передбачених спеціальними законами. Непопоширеним у європейській практиці є й така підстава набуття активного виборчого права (щодо загальнодержавних виборів), як постійне проживання на території держави – на сьогодні відповідна вимога закріплена законодавством Данії, Кіпру, Мальти, Угорщини. Традиційною підставою позбавлення права обирати є визнання особи в судовому порядку недієздатною. У той же час Конституціями та виборчими законами країн-членів передбачено й інші підстави, за наявності яких особа позбавляється активного виборчого права (в рідкісних випадках довічно, в більшості – на термін дії відповідних обмежень). Умовно їх можна класифікувати на декілька видів: а) підстави, пов'язані зі спеціальним статусом громадянина (Великобританія, Іспанія; при цьому в Іспанії обмеження участі військовослужбовців у виборах пов'язане з тоталітарним минулим цієї країни); б) обмеження, зумовлені вчиненням протиправних дій (злочинів і адміністративних деліктів), що потягло за собою позбавлення виборчих прав; в) обмеження, пов'язані з місцем проживання особи (в Данії особи, які постійно проживають за кордоном, втрачають право обирати, крім випадків, коли таке проживання

зумовлено службою, роботою в датській компанії, навчанням); г) обмеження, зумовлені психічним станом особи, непов'язаним з визнанням її недієздатною (Бельгія, Німеччина, Португалія, Угорщина). Показовим є той факт, що позбавлення виборчих прав осіб, засуджених до відбування покарання в місцях позбавлення волі на період засудження (а в окремих випадках – на період судимості або й більш тривалий строк) є дуже поширеним у європейській практиці [1, с. 23]

Досвід країн-членів ЄС, як загальносвітовий досвід в цілому, показує, що механізми реалізації права голосу на виборах не за місцем включення до списків виборців можуть бути різноманітними. До них належать, наприклад, голосування за відкріпними посвідченнями на спеціально визначених дільницях (Австрія), голосування на території дипломатичних і консульських представництв (Естонія, Іспанія, Латвія тощо), голосування поштою (Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція та ряд інших країн), голосування за довіреністю (Бельгія, Великобританія, Нідерланди, Франція), голосування за місцем перебування – вдома, в лікарнях тощо (Греція, Латвія, Литва). До новітніх технологій голосування можна віднести голосування через Інтернет: кожен виборець за бажанням отримує на електронну пошту ім'я та пароль доступу і може реалізувати своє активне виборче право у будь-якому місці, де є зв'язок з мережею Інтернет. У той же час обрання одного з цих механізмів має враховувати й інші принципи виборчого права – принцип рівності, за яким кожен виборець повинен мати ту ж кількість голосів, що і будь-який інший, а також принцип таємності голосування. Тому в процесі визначення технології голосування держава повинна обов'язково врахувати, чи не призведе створення механізмів забезпечення одного принципу виборчого права порушення інших, не менш важливих принципів. Саме цим і пояснюється той факт, що на рівні ЄС відсутні будь-які однозначні рекомендації щодо застосування/незастосування тих чи інших технологій голосування.

Загальною умовою реалізації особою права бути обраною до виборних органів державної влади або місцевого самоврядування є наявність у цієї особи активного виборчого права. В той же час законодавством більшості зарубіжних країн до потенційних кандидатів на виборах встановлено і низку інших додаткових вимог – досягнення певного віку (найбільш поширена додаткова умова), обов'язкова наявність громадянства (для загально-державних виборів), відсутність непогашеної судимості. В деяких країнах (наприклад в Ірландії, Данії, на Кіпрі) особа може висувати свою кандидатуру на виборах лише за умови, коли у минулому нею не було вчинено діянь, які мають аморальний характер. У багатьох країнах законодавцем здійснено спробу провести розмежування між адміністративною, політичною та комерційною діяльністю. В основному таке розмежування забезпечується або шляхом запровадження несумісності мандата з іншими видами діяльності (перебуванням на публічній службі, обійманням керівних посад в комерційних підприємствах) або ж шляхом встановлення вимог до самих кандидатів. Так, у деяких країнах з авторитарним минулим (Греція, Португалія, Іспанія) державним та або військовим службовцям прямо заборонено балотуватись на загально-державних виборах – особа може бути

zareestrovana kandidatom liše za umovi zvil'nen'nia zi službi. Analogični umovi mišt'yaťsia u zakonodavstv' b'agat'oh kraїн z rozvinenimi demokratичними традиціями, napriklad – Ірландії, Італії (для місцевих виборів), Литви, Мальти, Фінляндії. Ščo stосується умов реалізації пасивного виборчого права на місцевих виборах, то zakonodavством всіх країн ЄС встановлено дві основні умови реалізації особою права бути обраною: 1) наявність активного виборчого права на загальнодержавних або місцевих (для іноземних громадян) виборах; 2) включення до списку виборців на території відповідного муніципалітету. У зв'язку з тим, що включення до списку виборців на території муніципалітету у більшості країн ЄС здійснюється за місцем проживання виборця, то кандидатом на місцевих виборах може бути zareestrovana liše osoba, яка проживає в межах відповідного муніципалітету [2, с. 77]

Серед виборчих цензів в межах принципу загальності виокремлюють насамперед віковий, який означає визнання за особою виборчих прав за умов досягнення нею певного віку. У теперішній час спостерігається стійка тенденція до зниження вікового цензу для активного виборчого права, що пов'язано зі зниженням віку громадянського повноліття. Більшість держав сучасного світу активно виборче право надають особам від 18 років, лише деякі – особам 19 – 21 року, а у таких країнах як Бразилія, Куба, Іран, Нікарагуа активним виборчим правом користуються з 16 років. Зазвичай для отримання активного виборчого права потрібно досягнути відповідного віку на день виборів, проте бувають випадки, коли виборче право надаються особам, яким виповнюється певна кількість років на момент офіційного початку виборчої кампанії. Для пасивного виборчого права вікові цензи вищі. Сенс вікового цензу для пасивного права зрозумілий – для того, щоб вирішувати питання управління необхідний певний рівень зрілості людини, певна кількість накопиченої інформації про оточуючий світ, певні навички і досвід у вирішенні життєвих проблем, певна здатність розуміти, усвідомлювати ці проблеми. Усе це набувається з віком, проте слід визнати, що у різних людей із досягненням різного віку. Одні стають зрілими досить рано, інші пізніше, проте закон орієнтується не на окремі випадки, а на середньостатистичні тенденції. Верхня вікова межа для обрання до державних органів, як правило, не встановлюється. Досвід останніх десятиліть дає приклади, коли перші посади у державі (голова держави, голова уряду) успішно обіймають особи на сьомому, восьмому і навіть дев'ятому десятку життя. Цікавою новацією у світовому конституційно-правовому просторі є практика Республіки Хорватія, де активно та пасивно виборче право у відповідності до Конституції Хорватії і Закону про вибори депутатів Парламенту зрівнюють у віковому цензі й надають особам з 18 річного віку без додаткових вимог до пасивного виборчого права; також у 8 Законі про вибори зафіксована можливість надання повної конституційної правосуб'єктності громадянам Хорватії з 16-річного віку при наявності офіційної легальної роботи.

На особливу увагу заслуговують так звані моральні цензи у сучасному світі. Моральний ценз обмежує активно і пасивно виборче право. Фактично в межах діючих моральних цензів особа може бути позбавлена публічних прав, включаючи виборчі права, або відчуті призупинення дії прав за вироком суду

без позбавлення волі. У Мексиці, наприклад, не голосують особи, які зловживають наркотиками, а за Конституцією 1917 р. виборчі права громадян призупинялись у випадках систематичного пияцтва і бродяжництва. У Нідерландах не мають права голосувати особи, позбавлені батьківських прав. Найпоширенішою практикою у межах морального цензування загального виборчого права є неможливість участі у виборах у якості кандидата особи, яка перебуває за вироком суду у місцях позбавлення волі. Водночас навіть загально визнані демократичні країни інколи зберігають таку норму, як позбавлення активного виборчого права для засуджених. Так, за законодавством Великобританії не мають права брати участь у голосуванні особи, яким призначено покарання у вигляді позбавлення волі за вироком суду. Окрема складова морального цензу позбавлення пасивного виборчого права у зв'язку з порушеннями законодавства про вибори. Так, у відповідності до Виборчого кодексу Франції, не можуть бути обраними до Національних зборів особи, які визнанні винними у порушенні виборчого законодавства. Виключення зі списку осіб, які володіють пасивним виборчим правом, у Великобританії відбувається у випадку, якщо особу визнано винною у використанні «нечесних і незаконних прийомів на виборах» [3, с. 50].

Для пасивного виборчого права у деяких країнах світу зберігається ценз місця народження, особливо це стосується можливості претендувати на найвищу посаду в державі. Так, у Конституції США зазначається, що на посаду президента не може бути обрано особу, яка не є громадянином Сполучених Штатів за народженням, тобто президентом може бути лише людина, яка народилася у цій країні. Усюди у світі обмежують виборчі права психічно хворих громадян, яких у судовому порядку визнають недієздатними, відправляючи на лікування до відповідних установ. Різновидом цього обмеження розглядають також встановлення опіки над громадянином, на час дії опіки особа, за звичай, позбавляється виборчих прав. Означене обмеження визначається як ценз недієздатності. Ще на початку виникнення сучасних представницьких практик формування органів влади з'явився майновий ценз. Він полягає в обов'язковій належності виборцю на законних підставах майна не нижче встановленої суми або регулярної сплати певного визначеного розміру податку. Вважалося що особи, які не мають у власності достатньої кількості майна не можуть бути залучені до управління державою. Боротьба робітничого класу за свої права, зростання освітнього рівня широких верств населення привело до того, що у ХХ ст. цей ценз практично усюди був відмінений і виборче право стало вважатися загальним [4, с. 90].

Проте поширеною практикою залишається позбавлення виборчих прав осіб визнаних банкрутами. Так, у деяких муніципалітетах Данії не отримують права голосу особи, які отримують соціальну допомогу з бідності або особи потерпілі банкрутство. За законодавством Великобританії, пасивним виборчим правом також не користуються банкрути. З майновим цензом тісно пов'язаний освітній ценз і ценз письменності. Освітній ценз передбачав допуск до участі у виборах осіб, які володіли встановленим обсягом освіти. Проте з поширенням безкоштовної і обов'язкової початкової, а потім і так званої основної освіти цей

ценз втратив свій майновий характер і майже зник. Ценз письменності передбачає вміння читати і писати на державній мові, а інколи розуміти і тлумачити конституцію країни. На практиці такі умови висувуються, насамперед, для надання пасивного виборчого права. Зрозуміло, що участь у політичному житті вимагає певного рівня розумового розвитку і освіченості без чого громадянин стає лише об'єктом політичного маніпулювання. Водночас існує проблема: якими критеріями користуватися для встановлення рівня освіти аби запобігти зловживанням та формалізації цієї процедури. Поширеною є практика специфічних обмежень для пасивного виборчого права, сутністю яких є так звана несумісність посад. Таке обмеження передбачає що особа, яка обіймає певну посаду або володіє виборним мандатом, займається певним видом діяльності не може бути обраною. Часто під таку категорію населення підпадають кадрові військові та служителі різних культів. Так, у відповідності до законодавства Великобританії, пасивним виборчим правом не користуються священники англіканської церкви, особи, які знаходяться на державній службі, діючі військовослужбовці. Також у практиці переважної більшості країн світу не допускається сумісництво кількох виборних мандатів і кожний кандидат має право бути висунутий лише в одному виборчому окрузі одночасно [5, с. 33].

Висновки. Таким чином, основні тенденції розвитку виборчого законодавства країн ЄС в частині регулювання процедури і механізмів реалізації активного і пасивного виборчого права на виборах полягають у наступному. У більшості країн ЄС активного виборчого права позбавлено осіб, які відбувають покарання за вчинення певних злочинів або мають непогашену судимість. Майже в усіх країнах Європейського Союзу наявність активного виборчого права на місцевих виборах визначається місцем, за яким особа включається до списку виборців, іншими словами – реєстрацією за місцем проживання. На місцевих виборах та на виборах до Європейського парламенту громадянин країни(члена ЄС може реалізувати своє активне виборче право у будь(якій країні Європейського Союзу. Широкого поширення в ЄС набула також практика надання права голосувати на місцевих виборах іноземцям, які проживають на території країни(члена ЄС протягом певного строку (від 6 місяців до 5 років). По(друге, важливою тенденцією розвитку виборчого законодавства країн(членів Союзу є розширення правових механізмів втілення в життя принципів загального і рівного виборчого права. Зазвичай законодавець прагне надати можливість взяти участь у голосуванні всім виборцям, які за певних причин не можуть проголосувати на дільниці за місцем свого внесення до списків виборців. У більшості країн ЄС ця можливість забезпечується голосуванням поштою, голосуванням за місцем тимчасового перебування виборця, голосуванням за відкріпними посвідченнями (наприклад, в Австрії). В країнах, які мають суттєвий досвід організації демократичних і чесних виборів (наприклад, у Франції, Естонії), вже випробовується новий механізм голосування – голосування через Інтернет, яке в перспективі стане альтернативою відомим технологіям голосування, і дозволить реалізувати право голосу незалежно від місця перебування у день голосування. Практично в усіх країнах ЄС реєстрація виборців здійснюється не безпосередньо перед виборами, а на періодичній ос-

нові – реєстри виборців оновлюються або щомісячно, або принаймні один раз на рік – у більшості випадків або на основі повідомлень про зміну персональних даних про виборців, або на основі даних, які надаються самими виборцями. Майже у 20 державах ЄС складання і ведення реєстрів виборців, підтримання цих реєстрів в актуальному стані покладається на виконавчі органи місцевого самоврядування. Лише в деяких країнах Європейського Союзу ведення реєстру виборців забезпечує ЦВК, Міністерство внутрішніх справ або інший центральний орган виконавчої влади. Виборцям надається можливість уточнення даних реєстрів у позавиборчий період, а в період виборів – можливість уточнити списки виборців, які складаються на основі даних реєстрів. Практично в усіх країнах ЄС уточнення списків у день виборів заборонено. Для практики країн(членів ЄС характерним є надання пасивного виборчого права на місцевих виборах громадянам інших держав, у тому числі й тих, які не є членами ЄС. Можливість реалізації пасивного виборчого права на місцевих виборах поставлена у залежність від місця проживання особи – особа може балотуватись на виборах лише до того органу місцевого самоврядування, до якого вона має право обирати. Практично в усіх країнах ЄС для місцевих виборів передбачена можливість висування незалежних позапартійних кандидатів, яка реалізується через самовисування, висування виборцями або громадськими організаціями. Можливість балотування незалежних кандидатів (навіть в умовах пропорційної виборчої системи) передбачена у багатьох державах ЄС із стабільними партійними системами і для загальнодержавних виборів.

1. Зарубежное избирательное право / Под ред. В.В.Маклакова. М.: Издательство НОРМА, 2003. 288 с.
2. Парламентські вибори в Європейському Союзі / Ковриженко Д.С., Котляр Д.М., Євгенєва А.М., Асланян Г.П., Замніус В.М. К.: Міленіум, 2002. 116 с.
3. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / М. В. Буроменський, Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова та ін.; за заг. ред. М. В. Буроменського. Х. : Право, 2015. 328 с.
4. Яковюк І. В. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. №9. С. 82–88
5. Саракуца М. О. Деякі аспекти реалізації політичних прав громадян Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2014. №1. С. 42–48

Інгрід Абрамович

ПРОГРАМИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ?

З самого початку незалежності України ми були свідками та учасниками багатьох виборів. Вони проводяться в нашій країні регулярно та більш-менш демократично за формою. У наш час незаперечним є той факт, що Україна перебуває в перманентному виборчому процесі. А це є не що інше, як характеристика політичної нестабільності суспільства. У зв'язку з цим вельми актуаль-

ним є питання про причину виконання чи невиконання програм політичних партій. Невже нас дурять? Програми ж показують навпаки: розквіт країни, покращення стану економіки та ряд «приманливих» змін для громадян. Цілком зрозуміло, що, якщо склалася така ситуація, цих причин більш ніж достатньо.

Зміст програми політичної партії, скажемо ми, вже давно не є тим критерієм, яким варто послуговуватися під час проставлення галочок у бюлетені. Треба керуватися реальними справами, аналізувати діяльність та часто обирати розумом. Вже давно очевидним у нашій країні став той факт, що будь-які передвиборчі програми не виконуються, про них забувають як політики, так і виборці одразу після завершення етапу волевиявлення. І в кращому випадку повертаються напередодні чергових виборів, щоправда, здебільшого журналісти, коли хочуть показати неспроможність й нікчемність вітчизняного політикуму.

Однак знайомитися із передвиборчими програмами зобов'язаний кожен, хто йде голосувати. На жаль, так повелося у нашій країні, що ці документи не є предметом для широких обговорень та дискусій ні під час передвиборчих перегонів, ні під час роботи нового уряду, коли затверджена стратегія діяльності мала б втілюватися в життя. Сумно, але для українського суспільства вже очевидним є й той факт, що обіцянки та декларації політиків не виконуються, тому зайвий раз дозволяти вводити себе з оману та знайомитися з передвиборчими програмами ніхто не збирається. «В основній програмі партії визначаються ідеологічні засади політичної партії та ставлення до загальнолюдських цінностей, які вона вважає своїми пріоритетними завданнями для впровадження в життя» [5, с. 34]. У цій програмі також закріплюються стратегічні і тактичні завдання партії та шляхи їх вирішення. Визначені в програмі партії основні завдання знаходять розвиток у передвиборній програмі партії. Сама передвиборна програма має поєднати стратегічні й тактичні цілі політичної партії з інтересами та очікуваннями громадян щодо розвитку суспільства та окремих регіонів.

«Програми політичних партій мають керуватись чотирма критеріями: конкретність; можливість виконання й практичність; економічна доцільність; послідовність та логічна зв'язність» [1, с. 21]. Кожен параметр є важливим.

Конкретність потрібна як основа для звіту за досягнутий прогрес, адже виконання загальних обіцянок – таких як, наприклад, підвищення якості життя – важко виміряти емпірично.

Можливість виконання й практичність відфільтровує обіцянки, які є фантастичними – наприклад, наздогнати США до 2020 року, або які мають порівняно невелике значення для пересічної людини – наприклад, скасувати податки на собак та інших домашніх тварин.

Економічна доцільність перевіряє, чи узгоджується програма з основними принципами економіки та бухгалтерського обліку – наприклад, державні видатки повинні бути приблизно рівні державним доходам.

Послідовність та логічна зв'язність виявляє суперечливі обіцянки – наприклад, виступати за вільні ринки й регулювання одночасно, і чи різні обіцянки доповнюють одна одну – тобто, чи є в програмі логічний ланцюжок і природний зв'язок між різними частинами.

Головною спільною рисою українських партій є відсутність ідеології, а отже, намагання сподобатися якомога більшій кількості людей замість того, щоб зайняти свою електоральну нішу. Саме тому в їхніх програмах можна знайти одночасно «дерегуляцію та підтримку «вітчизняного виробника», зниження податків та підвищення соціального захисту, боротьбу з монополіями та концентрацію земельних ресурсів у власності держави, зниження інфляції та індексацію зарплат і пенсій тощо» [4].

Другою спільною рисою партійних програм є їхня розмитість. Тобто всі обіцяють «розвивати», «підвищувати» та «підтримувати», проте майже не пропонують чітких заходів та показників, виконання яких можливо перевірити. Партії або зовсім не формулюють своєї мети, або обмежуються загальними фразами, на кшталт «перемоги», «справедливості» чи «добробуту».

Найпопулярніша тема в програмах партій – це децентралізація влади, яку пропонують провести усі розглянуті партії. Як правило, під децентралізацією мається на увазі передача повноважень держадміністрацій виконкомам відповідних рад та збільшення частки податкових надходжень, якими можуть розпоряджатися місцеві органи влади.

Звісно, жодна партія не оминула увагою війну з Росією. Більшість з них розраховують на міжнародну підтримку в цьому питанні, і тому пропонують проводити багатосторонні переговори з Росією. Найбільш конкретні пропозиції з цієї проблеми такі: запровадити власні санкції проти РФ, домагатися визнання її країною-спонсором тероризму та укріплювати державний кордон. Відповідно до ситуації, партії вважають за необхідне розвивати національну армію. І практично всі пропонують переозброювати нашу армію за допомогою вітчизняного ВПК (лише Самопоміч вважає, що зброю потрібно також імпортувати).

Ще цікаві теми – боротьба з корупцією, далі у програмах політичних партій підтримують люстрацію та скорочення держапарату, партії виступають за скорочення кількості податків та спрощення їх адміністрування, згадують про малий бізнес, чіпляють теми вітчизняного виробника, розвитку агросектору, питання освіти і науки, мовне питання тощо.

Тож, підбиваючи підсумки, слід акцентувати увагу на тому, що не дивлячись на те, що основні положення програми визначені та зрозумілі пересічному громадянину, вони не в повній мірі відповідають суспільним інтересам, охоплюючи їх частково, але виокремлюють найбільш актуальні проблеми. Ці програмні конструкції партії, практично нічим не відрізняються від старих, просто трохи інакше це пояснюють і пишуть. І головним чином це пов'язано з тим, що ці партії є об'єднаннями людей, що вирішили йти у владу або прагнуть лишитися при владі, згуртувавшись навколо якогось, більш або менш харизматичного, але обов'язково перспективного лідера. Такі партії уособлюють вчорашній день нашої політики. Але партії старого типу почнуть занепадати не раніше, ніж з'явиться потужний політичний рух знизу на нових принципах. Ми поділяємо погляд, що час чистих ідеологій минув. Але об'єднуватись треба навкруг чітко і предметно (а не у вигляді гасел) сформульованої, ціннісно визначеної партійної програми, у якій має бути окреслене як бачення перспективи, так і конкретні завдання на найближчий час. А за цим має стояти від-

даність членів партії суспільним інтересам, їх прагнення насамперед змінити суспільство.

1. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції. *Національна безпека і оборона*. №5. 2010. С. 2-33.
2. Закон України «Про політичні партії в Україні». *Відомості Верховної Ради України*. N 23. 2001. С. 118.
3. Богашева Н., Ключковський Ю. Проблеми інституціоналізації політичних партій в Україні: Вибори та демократія, 2008. №2. С. 31.
4. Кодекс належної практики щодо політичних партій: Вибори та демократія. № 4. 2009. С. 55.
5. Ковриженко Д., Чебаненко О. Ефективність політичних партій: проблеми і перспективи. *Парламент*. №1. 2007. С. 4 –44.

Едгар Кохан

ВЗАЄМОВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ГЕГЕМОНІЇ «СІРИХ КАРДИНАЛІВ» ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРИНАЛЕЖНОСТЕЙ НАСЕЛЕННЯ

Мета дослідження. Дослідити взаємозв'язок впливу власників засобів масової комунікації та їх поширення по областях на приналежність електорату до політичних сил. Дана мета постановила наступні дослідницькі завдання:

- дослідити та відзначити, який вплив на вибори має диференціація впливу власників мас-медіа на виборчий процес;
- проаналізувати використанням медіа-ресурсу інструментів на електорат;
- охарактеризувати причини, які вплинули на здатність засобів масової інформації змінювати орієнтацію виборців;
- шляхом спостереження наведених статистичних даних, визначити ступінь рівень впливу масової комунікації на виборчу практику в Україні.

Важливим у виборчих практиках в Україні є те, що вибори не виконують очищення політичних еліт. «Але головна проблема, на мою думку, все ж полягає в особливостях формування української еліти взагалі у елітарному генезисі» [1, с. 192]. А в межах заданого питання проблема полягає зовсім в іншому, саме у ступені впливу певних суб'єктів на результати виборів в Україні, адже нездатність виконувати цю функцію виборчого процесу про щось говорить. З цього «щось» таким чином і виникає постановка іншого питання, а чи є цей вибір дійсно вибором самого населення, адже як інакше пояснити нездатність населення оновити політичну еліту, як не тим, що виборчі процеси залежать не від них? Якщо фактори впливу на результати виборів не належить населенню, то означає, громадяни є не суб'єктом цього процесу, а об'єктом і, що функціонує система заходів, яка спрямована на повалення демократії, в значенні економічна монополія в тому числі в інформаційному просторі. Але в будь-якому

випадку спростування такої думки може бути реальною, якщо практика відірветься від згаданих положень, то це буде видно в подальшому статистичному зіставленні. Загальновідомий факт, що стійкість політичних поглядів виборців в Україні є мінімальною, що доводиться спостереженнями, наведеними далі у виборчих практиках, тоді яким чином політична еліта не змінюється, а політичні погляди виборців міняються?

Політична система, сформована роками в Україні, показує динаміку виборів, де можуть мінятися партії, назви, склад, але не ядро, не еліта, та не фактичні лідери, або ж навіть власники партій. Питання тут полягає не в політичній владі, а в системах в яких вони формуються. Все полягає в етапах становлення виборчих систем в Україні, яка призводить до багатопартійності, але з декількома особливостями ще на своєму другому етапі становлення. Низка партій утворилися позапарламентським шляхом, вони є партіями «зверху». Вони були створені певними групами осіб, які мають свої економічні інтереси, і внаслідок їх становлення ще в 90-тих роках, все ж таки по суті, і до сьогодні лівову частку партійної системи займають фінансово-промислові групи, їх керівний склад, хоча вони і позиціонують себе непричетними до політики, а виключно промисловцями, по впливу на політичне становище є політичними арбітражами, які вважаються осередком політичних еліт більшості партій, і їхнім ядром. Відбулось це закріплення ФПГ в політичній системі України під час другого етапу становлення багатопартійної системи [7]. Що лише доводить правомірність та достовірність охарактеризування політичної еліти, як такої, що монополізувала систему.

Перед тим, як перейти до охарактеризування фактичних правлячих кіл та їх загальному впливу на електоральну поведінку виборців по регіонах, є обов'язком визначити політичну та електоральну культури, в умовах яких і відбуваються усі виборчі процеси. «це сукупність ціннісних орієнтацій, поглядів та переконань, які надають логічність політичному процесу та керують політичною поведінкою індивіда» [2, с. 342].

В межах даного питання важливо примітити, що електоральна поведінка, формується частково політичною культурою та частково електоральною культурою, адже перше визначає ступінь впливу медіа ресурсів на виборчу орієнтацію виборців, а друге поведінку населення під час виборчих процесів, а якщо точніше за Поліщуком, який дає наступне визначення, то «Електоральна культура — сукупність типових, навичок, зразків поведінки, які проявляються у виборчому процесі» [4, с. 237]. Виділяють взагалі декілька суб'єктів впливу на електоральні процеси – політична культура, масова комунікація та «в умовах «демократії перехідних суспільств» цей перелік суб'єктів виборчого процесу доповниться представниками органів державної виконавчої (влади)» [1, с. 127]. Як зазначалось, рівень політичної культури та електоральної культури і детермінують саму здатність впливати на погляди громадян під час виборчої практики. А відбувається передвиборча кампанія саме за умов низького рівня культур в обох значеннях, після чого під впливом засобів масової комунікації, які є поділеними між олігархами різних політичних орієнтацій та поширенням впливу. Прийнято в даному питанні, зазначати нестійкість політичних поглядів,

як ознаку притаманну нашому населенню, тоді яким чином, разом з тим, спостерігають уже згадувану вище відсутність оновлення політичних еліт. Це питання варто розглянути із практичного досвіду України та виборчого процесу, звідки випливають значні спостереження:

«На початку кампанії рейтинг Л. Кучми за різними оцінками перебував у межах 8–10% ... Шляхом застосування технологій залякування через можливе повернення комуністів, суспільство було змушене обирати між «двох альтернатив». Виборці голосували не з причини симпатії до Л. Кучми, а через небажання перемоги комуністичного кандидата» [4, с. 236]. Таким чином Леонід Кучма тоді і переміг президентські вибори. Отже, якщо електоральна стійкість населення є слабка, а протягом двадцяти восьми років одні й ті самі лиця беруть участь в політичній діяльності, то чи не означає, що наявність цих кадрів говорить про незалежність результатів виборів від населення, вибір яких, в силу низького рівня електоральної культури виборців, штучно скеровують технологіями масової комунікаціями. І чи не означає це, що варто виділити важливу закономірність із цього українського замкнутого круга – чим слабшою є політична та електоральна культура, тим сильнішим є вплив та можливість маніпулювати засобами масової інформації. По крайній мірі це впливає з практики електоральних процесів в Україні, такий наш досвід. Мова йде про одну єдину наддержавну систему, де суб'єктами є власники мас-медіа, які скеровують маси в потрібне русло, використовуючи різні технології, та другорядний елемент, яким виступають виборці, їм залишається лише під впливом цих засобів масової інформації ставити галочку в бюлетені.

Не дивлячись на залежність поглядів від ЗМІ та орієнтацію електорату на виключно впливові чинники, тобто коли кожен виборець здатен змінити свою електоральну приналежність на діаметрально протилежну проголосувавши наприклад, за одного із співзасновників нелюбимої ним же партії, по причині, що цього кандидата вона згадає не як співзасновника, а натомість такого політика хто агітував найближче до власних інтересів. Жоден виборець не бачить далі своїх інтересів, для нього не існує суспільства загалом, коли відбувається прийняття рішення по відношенню того чи іншого кандидата. Наприклад, основні втрати рейтингу чинний почав зазнавати не скільки через невиконання обіцянки про завершення АТО за лічені години, що тут розглядається, як суспільний інтерес, скільки через відсутність агітованих гаслами економічних зрушень, що в даному випадку спостерігається, як власні інтереси індивідів. Спостерігаючи масштаби падіння рейтингу по терміну на посаді Порошенка, можна визначити, що керувало розчаруванням населення і призвело до обурення серед громадян. Якщо охарактеризувати із цих статистичних даних спад рейтингу, то за перший рік відбулось падіння лише на 22%, а якщо подивитись на детальну інформацію із аналізу обіцянок, то вона (закінчити за години бойові дії) була зроблена у «ніч після президентських виборів», тобто того ж року [5]. Але, основне падіння рейтингів до позначки 17% відбувся на вже другий рік.

Звідси і можна зробити висновок, що громадяни керуються під час виборчого процесу здебільшого керуються своїми власними інтересами, а не суспільним благом. Вплив масових медіа на виборчі кампанії завжди є маніпуляцією свідомості, при використанні будь-яких технологій медіа ресурсом, яке відбувається тільки двома шляхами, «чорними» та «білими» технологіями, об'єктами таких технологій і є населення. Піддавшись такому впливу електорат не являється окремим діючим елементом демократичного волевиявлення, а стає волевиявленням вибору олігархів.

Дехто може заперечити, що такі технології використовуються нечасто і що їхній вплив переоцінюється, але якщо взяти до уваги особливості населення України, яку називають, як відсутність стійкої політичної культури, то наведені цифри далі заперечують будь-яку демократичність виборів. Приклад тут може бути аналіз парламентських та президентських виборах ще у 2010 році. «Поставлені завдання полягали в оцінці масштабів застосування «брудних» виборчих технологій окремими політичними силами, виявлення рівня використання окремих ЗМІ в «брудних» технологіях та визначення об'єктів маніпулятивних інформаційних атак. Експерти і виділили найбільш масштабні за використанням такі технології: поширення негативної і непідтвердженої інформації про кандидата в Президенти, а також його найближчого оточення (90,2% респондентів); оприлюднення неправдивої інформації щодо перебігу кампанії на користь одного з кандидатів (86,3%)» [6, с. 263]. Уявіть собі, що кожен телеканал в різних регіонах буде викривлювати реальність, що призведе до розподілу самого суспільства, до принциповості якою електорат окремого регіону буде протиставлятися виборцям із іншого. Тому буде доречним класифікувати такий вплив цілою інформаційною війною, де населення виступає лише засобом перемоги опонента, який контролює, його погляди визначає мас-медіа ресурс. Як це було і з Кучмою, але навпаки, він скористався поглядами людей, скерував свою передвиборчу кампанію на ці погляди, а в даному випадку скерованими були самі погляди виборців.

Гострота питання в тому, що саме популізм являється найпоширенішим способом здобуття чисельних виборців. А так як застосовуються «заборонені» технології поширеної під час нестабільної ситуації у демократичному суспільстві, то сам він здатен вносити нестабільність політичної сфери після кожної виборчої перегонки, через невідповідність заяв із соціально-економічною обстановкою після виборів, що і є причиною використання таких технологій. Це немов замкнутий круг, нестабілізаційна гострота полягає сама в собі, – отже, проблема породжує проблему.

Наступним важливим елементом після визначення особливостей виборців, тобто об'єкта масової комунікації та технологій впливу буде значним у межах постановленої мети, проаналізувати розподіл інформаційної гегемонії конкретного суб'єкта по Україні.

Найбільш рейтинговим засобом впливу є телепропаганда, він використовується найширше. «87, 1% респондентів визнали, що про ситуацію в країні пе-

реважно дізнаються із загальнонаціональних каналів» [6]. Мовиться у статті від представництва Б-Б-Сі

«Паралельно з цим 47, 7% – інформуються просто від друзів, родичів та сусідів» [6]. В даному випадку можна лише зробити висновок, що телевізійний ресурс є найефективнішим в інструментарії мас-медіа компаній. Як писав класик – пропаганда розповсюджується шляхом зарази.

А чи існує дійсно монополія в інформаційному просторі медіа-ресурсів підконтрольних олігархам? «Найбільшою популярністю користуються новини каналів провідних олігархів. До прикладу, ввечері 28 серпня найбільш рейтинговим з суттєвим відривом були випуски...» [6]. Далі в статті йде перерахунок телеканалів, які належать найвпливовішим олігархам.

Вплив на Західні області України мають телеканали, які не є популярними на Сході і навпаки, за таким принципом варто визначити підтримку населення тих чи інших каналів, і вже на основі цих даних можна довести закономірність: в залежності від популярності в конкретному регіоні певного телеканалу формується підтримка населення тих політичних сил, які близькі за політичними поглядами власника цього медіа-ресурсу.

Таким чином, можна визначити ступінь вплив масових комунікацій, шляхом співставлення статистичних даних по трьом критеріям: власник телеканалу і його оточення, частини України або області, де цей медіа-ресурс має найбільший рейтинг серед населення, далі приналежність електорату до певної політичної сторони. Далі з метою детермінації частки впливу масової комунікації на окремих регіон, потребується зробити порівняльний аналіз другого та третього показника, наскільки рейтинг телеканалу буде більшим, ніж підтримка населення тієї політичної сили, з якою пов'язаний «сірий кардинал» в тому регіоні, настільки меншим буде вплив медіа-ресурсу на вибір електорату під час виборчого процесу і навпаки. Ось так можна довести, що ті, хто йдуть голосувати є лише об'єктами виборів, і роблять далеко не «свій» вибір, а зроблений за них медіа власниками.

Розпочати потрібно з того, кому власники різних телеканалів віддають перевагу на політичній арені, на основі журналістських розслідувань, що не може обіцяти абсолютну наукову достовірність, але може надати схильність орієнтування того чи іншого суб'єкта виборчих процесів.

До крупних власників та розповсюджених регіонально по всій Україні відносять: «Інтер» – Дмитро Фірташ, орієнтація на «Опозиційний блок», телеканал «Україна» - Рината Ахметова, орієнтація на «Опозиційний блок», «1+1» Ігор Коломойський, орієнтація на «Батьківщина», «Ай сі тіві» та «СТБ» – Віктора Пінчука, орієнтація на західний вектор, «5 канал» чинного Президента Петра Порошенка...» [6]. Вже за другим критерієм потрібно спостерігати поширення сфер впливу на інформаційний простір; найбільший вплив на східні області, зокрема Донбас, мають засоби масової комунікації Ахметова, в центральних-східних областях Дмитра Фірташа, на Західних областях Коломойського та Пінчука, медіа-ресурс Порошенка по центрально-західній частині України.

Внаслідок співставлення частково вищевикладених положень та інформацію соціологічного опитування центру Разумкова можна дійти до висновку, що вплив засобів масової комунікації є надзвичайно великим, адже простежується значна, навіть повна відповідність політичних поглядів переважаючого в регіоні медіа-ресурсу керівника та громадянами, які заселяють цю область. Тому це підтверджує, а не спростовує викладену на початку теоретичну базу про те, що вибори в Україні не є вибором людей. За них цей вибір роблять та нав'язують в чому вина простежується в низькій політичній та електоральній культурі населення.

Висновки. Дослідження показало значний вплив та відповідність між впливом в інформаційному просторі та електоральною поведінкою громадян. Демократія не межі з авторитаризмом, єдине, що її від неї відділяє – це ліберальність, є багато свобод і прав, в тому числі вибору, але в межах олігархії, яка чим слабша політична культура, освіченість та електоральна культура, ти сильніша із своїми методами впливу, система включає в себе і повну монополію на інформаційний простір олігархів, котрі створюють такі умови, за яким населення піддається маніпуляцій, що і є причиною відсутності оновлення політичних еліт протягом останніх десятиріч.

До інструментів впливу на виборчі процеси можна віднести усі видні технології в сучасних суспільствах, як і гру на вподобаннях виборців, так і відверта дезінформація про хід виборчих перегонів, або ж підтримки населення окремого кандидата. Виникає поява популізму через, що і високий рівень недовіри політикам, правда не на момент виборчої кампанії, а вже коли на практиці стає видимою маніпуляції, проведені кандидатом на виборах для залучення підтримки населення.

Основні причини здатності засобів масової комунікації успішно впливати на виборчі процеси пов'язані із низькою політичною культурою, народ пере-свідчується про те, що обранці нехтують їх інтересами лише після такого, як оберуть їх, але їхні політичні вподобання та навпаки є імпульсивними і носять короткостроковий характер – забувають все, що не стосується їхніх інтересів, чи то обіцянка, чи то програми, які майже ніхто не вважає за потрібне читати. Таким суспільство, яке складається з такого населення маніпулювати легше всього і виборча практика, постійність одних і тих самих кадрів лише підтверджують викладене в даній статті визначення неосвіченої сутності населення, що і виступає головною причиною здатності масової комунікації впливати на електорат, проблема полягає в самому електораті. У випадку, коли основна проблема полягає у політичній культурі виборців, варто почати робити зрушення у них самих, у виборцях, мабуть у пошуках вирішення цього питання варто задуматись про введення виборчого цензу, що і буде перспективою розвитку та застосування даного дослідження. Якщо система не хоче змінитись, нехай зміниться підкорений елемент, який в подальшому має сам підкорити систему.

Окрім причин впливовості медіа-ресурсів та інструментів на виборців, ставилося за завдання визначити ступінь цього впливу. Беручи до уваги минулий висновок, можна певно заявляти про найвищий рівень впливу засобів масо-

вої інформації на електоральну приналежність. Вона формується на основі здобутої інформації від загальнонаціональних телеканалів, так показують статистичні дані і сам тип виборця, який під значним впливом медіа-ресурсу робить вибір. Перегляд таких подій, як війна на Сході, відхід АКТР від державності України, може лише доводити, що причина у всьому полягає в поділі нашого суспільства, який відбувся шляхом відповідного поділу інформаційного простору між різними олігархами, які своє бачення ситуації, або правильніше сказати, свою версію світобачення нав'язують окремому регіоні, що не може ігноруватись політологією.

1. Бокоч В. Електоральна культура та електоральний політичний маркетинг. *Освіта регіону*. Випуск №1. 2013. С. 125-132.
2. Жирмунський Василь. Избранные сочинения Йогана Гердера. М: Державне видавництво художньої літератури, 1959. 396 с.
3. Нікончук Н. Вибори як інструмент оновлення і трансформації політичної еліти України. Київ: Київський національний університет. №20. 2010. С. 189-196.
4. Поліщук І. Еволюція культури політичних виборів в Україні. Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2008. 352 с.
5. Хоменко С. Президент, який обіцяє» Бі-бі-сі Україна. Електронний ресурс // https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160425_poroshenko_promises_upd_sx
6. Червоненко В. Б-карта України: хто з чим підходить до виборів. Бі-бі-сі Україна. Електронний ресурс // [Режим доступу]: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41107732>
7. Якименко Ю. Трансформація партійної системи: український досвід. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.

Анатолій Романюк

ВИБОРИ ДО ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ 2015 РОКУ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНУ ТА ПОЛІТИЧНИХ НАСЛІДКІВ

Місцеві вибори 2015 року, як і будь які вибори, мають завжди особливий історичний та політичний контекст. Що стосується виборів 2015 року, то вони, по-перше, мали завершити цикл президентських та парламентських виборів, які відбулися після Революції Гідності і тим самим статочно «перезавантажити» владу в Україні, по-друге, на відміну від президентських і парламентських, які були позачерговими, місцеві 2015 року були плановими; по-третє, ці вибори відбувалися в умовах старту процесу децентралізації, коли вже розпочалася практична фаза формування нових громад, що додатково акцентувало увагу на питаннях ролі місцевого самоврядування в Україні; по-четверте, вони відбувалися за новим виборчим законом, який передбачав відчутні зміни порівняно з попередніми виборчими законами; по-п'яте, місцеві вибори відбувалися через рік після дострокових парламентських виборів і існувало побоювання, що на цих виборах опозиція діючій владі зможе отримати реванш, принаймні в східних та південних областях України. В статі ми сконцентруємо свою увагу на

аналізі виборів у Львівській області на рівні обласної ради, оскільки всі категорії місцевих виборів (мера обласного міста, міської ради, районних, селищних рад та сільських голів) мали свої характерні властивості і потребують конкретного аналізу.

Новий Закон «Про місцеві вибори» № 595 – VIII від 14.07.2015 р.¹ запровадив низку нововведень, що суттєвим чином змінювало «правила гри». Трансформація ключових положень була зумовлена значною мірою потужним тиском громадськості і попередніми обіцянками/зобов'язаннями головних політичних акторів під час Революції Гідності про необхідність зміни виборчої системи, в тому числі на регіональному рівні і запровадженні «відкритих списків». До числа нових положень закону слід віднести:

- У селах і селищах з населенням до 90 тис. вибори мали відбуватися за мажоритарною системою відносної більшості;
- Вибори до райрад, міськрад та облрад мали проходити за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами, на які поділявся багатомандатний виборчий округ.
- Міських голів населених пунктів з населенням більше 90 тисяч мали обирати абсолютною більшістю (50%+1 голос). За умов відсутності результату була передбачена можливість проведення другого туру.
- Запроваджена заборона бути суб'єктом виборчого процесу місцевим організаціям партії/партій, щодо якої центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, прийнято у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку рішення про невідповідність її або партії в цілому діяльності, найменування та/або символіки вимогам Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки"².
- https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%86%D1%96%D1%8F Заборонялась участь у виборах партійних блоків.
- Право висування кандидатів у депутати обласної, районної, міської, районної у місті ради реалізовувалося виборцями у відповідних багатоман-

¹Закон України «Про місцеві вибори»[Електронний ресурс]: - Режим доступу:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>

²Верховна Рада України 9.04.2015 р. прийняла закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів на Україні і заборону їх символіки». Президент України підписав цей закон 15 травня 2015 р. КПУ намагалася опротестувати рішення про заборону і взяти участь у місцевих 2015 р. виборах. Однак, 13.10.2015 Окружний адміністративний суд Києва відмовив КПУ у задоволенні позова щодо участі у виборах. Тим самим КПУ не була суб'єктом виборчого процесу.

датних виборчих округах через місцеві організації партій. Одночасно правовисування кандидатів у депутати сільських, селищних рад реалізовувалося виборцями в одномандатних виборчих округах через місцеві організації партій або шляхом самовисування

- Якщо партія набрала 5% голосів, кількість кандидатів від неї які пройшли, визначалася відповідно до кількості голосів, поданих безпосередньо за депутата в окремому окрузі.
- Дата реєстрації партії для участі у виборах не мала значення.
- Представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах мало становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку.

До числа особливостей виборчого закону безумовно слід віднести і норму ст.15, п.1 що виборчий процес розпочинався за 50 днів до дня виборів. Оскільки ця норма була пов'язана із процесом офіційної реєстрації кандидата і відкриттям виборчого рахунку, реальний початок представлення та агітації кандидатів відбувся ще пізніше³, що в сукупності зумовило короткий проміжок часу на роботу кандидатів із потенційними виборцями. Тим самим нормативно місцеві вибори 2015 р. програмувалися як одні із найбільш коротких щодо попередніх місцевих і парламентських виборів. Однак, не зважаючи на зафіксовані в законі чіткі часові параметри, сам закон дозволяв їх безболісно обходити. Зокрема, потенційні кандидати на позицію мерів, депутатів різних рівнів рад, які на той час вже мали статус депутата, проводили фактично агітаційну кампанію починаючи з весни 2015 року. Формально це кваліфікувалося, як робота депутата з виборцями. Тим самим вже під час офіційної виборчої кампанії кандидати опинилися у нерівному положенні.

Достатньо несподівані результати дала норма ст. 17, п.7 закону про вибори. Згідно цієї норми для проведення виборів депутатів обласної ради відповідна територіальна виборча комісія мала утворити на території кожного району, міста обласного значення територіальні виборчі округи, кількість виборців у яких мала бути за можливості максимально наближеною до середньої кількості виборців у територіальному виборчому окрузі відповідного багатомандатного округу. Формально стандартна норма призвела до суттєвих відмінностей. Зокрема, спираючись на наступну вимогу вже зазначеної статті закону, що на території кожного району, міста обласного значення утворюється один територіальний виборчий округ з виборів депутатів обласної ради або кілька територіальних виборчих округів з виборів депутатів обласної ради з приблизно однаковою кількістю виборців, територіальні комісії утворили виборчі округи із значними диспропорціями щодо чисельності виборців. Так загальна кількість виборців, згідно уточнених списків у Львівській області, склала 1 938 674. До обласної ради було утворено 84 одномандатні округи. Однак, в межах області виникла відчутна диспропорція між округами за кількістю виборців. Найбільший округ

---

³Згідно статті 54, пункту 2 кандидати мали право розпочати свою передвиборчу агітацію з дня, наступного за днем прийняття відповідною територіальною виборчою комісією рішення про реєстрацію кандидатів.

був у Галицькому районі міста Львова і нараховував 45 561 виборця, а найменший у місті Моршин – 3 821 виборця.⁴ Тобто різниця була в 11,92 рази. Найбільш чисельними стали всі 16 округів у місті Львові, а найменш чисельними виборчі округи у місті Трускавець (16 670), Перемишлянському та Самбірському районах області, де на округ припадало трохи більше 16 тисяч виборців. Цей фактичний джерімендерінг не суперечив нормі закону, хоча і вів до значної диспропорції у представництві одним депутатом обласної ради виборців.

Певні проблеми викликала стаття 70 закону, яка регламентувала порядок утворення та функціонування виборчих фондів місцевих партійних організацій та кандидатів. Зокрема, місцева організація партії, кандидати в депутати від якої зареєстровані в багатомандатному виборчому окрузі, кандидат у депутати в одномандатному виборчому окрузі, кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, старости могла відкрити рахунок власного виборчого фонду. При цьому, виборчий фонд місцевої організації партії, кандидати у депутати від якої зареєстровані в багатомандатному виборчому окрузі, повинен був мати один накопичувальний рахунок, на який надходили кошти для фінансування передвиборної агітації, а також поточні рахунки, з яких здійснюється фінансування витрат на передвиборну агітацію. Оскільки на попередніх виборах кандидати по одномандатних округах мали право самостійно відкривати виборчі рахунки, значна частина кандидатів і під час місцевих виборів 2015 року стала індивідуально відкривати рахунки. На підставі того, що банки подавали інформацію про відкриті рахунки кандидатами до територіальної виборчої комісії, остання вимагала від штабів місцевих партійних організацій приведення ситуації у відповідність до вимог закону, що зумовило додаткові затрати часу кандидатами/їх командами. Окрім того, робота багатьох кандидатів через систему рахунку виборчого фонду місцевої організації партії не була такою швидкою, як у випадку наявності власного виборчого фонду.

Зміна алгоритму обрахунку поданих голосів відповідно до вимог статті 86 закону спровокувала трансформацію виборчої поведінки кандидатів одночасно в межах одномандатних виборчих округів та всередині кожної конкретної партії. Оскільки право на участь у розподілі депутатських мандатів у відповідному багатомандатному виборчому окрузі набували лише кандидати в депутати, включені до виборчих списків від місцевих організацій партій, що отримали п'ять і більше відсотків голосів виборців, у відношенні до сумарної кількості голосів виборців, поданих за місцеві організації партій, кожен кандидат, з одного боку, був зацікавлений у отриманні максимального результату, щоб за загальним підсумком його партія пододала п'ятивідсотковий поріг. З другого боку, оскільки депутатські мандати у багатомандатному виборчому окрузі між кандидатами у депутати, включеними до виборчих списків місцевих організацій партій, які отримали право на участь у розподілі депутатських мандатів у цьому

---

⁴Постанова № 6 Львівської обласної виборчої комісії від 15.09.2015 р. «Про утворення територіальних виборчих округів для проведення чергових виборів депутатів Львівської обласної ради 25 жовтня 2015 року» [Електронний ресурс]: - Режим доступу:http://galinfo.com.ua/news/perelik_terytorialnyh_vyboriv_deputativ_lvivskoi_oblasnoi_rady_206176.htm

окрузі, розподілялися пропорційно до кількості голосів виборців, поданих за кандидатів, це спровокувало відчутну внутрішньопартійну конкуренцію. Усвідомлення цієї вимоги в свою чергу спонукало окремих кандидатів на більш егоїстичну поведінку по відношенню до кандидатів від власної партійної структури під час цілої виборчої кампанії. Одночасно відчутно зменшився накал протистояння між кандидатами, які представляли відмінні партії, всередині мажоритарних округів.

У виборах до Львівської обласної ради взяли участь 17 політичних партій (на 2015 рік в області було зареєстровано 123 обласні організації політичних партій). Як ми можемо бачити з табл.1, лише 7 партій зуміли виставити своїх кандидатів у всіх 84 виборчих округах. При цьому лише п'ять обласних партійних осередків скористалися нормою статті 37, пункт 3 закону про вибори, згідно якої «кількість кандидатів у депутати, включених до виборчого списку місцевої організації партії, не може перевищувати кількості депутатів відповідної ради плюс один» і зареєстрували 84+1 кандидата. Також ми можемо констатувати, що «Демократичний альянс», «Єдиний Центр» та «Опозиційний блок» брали чисто символічну участь у виборах, оскільки вони зареєстрували відповідно: 3, 7 та 4 кандидатів.

Слід особливо зупинитися на реалізації норми статті 4, пункту 3 закону, щодо представництва осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах. Дана норма мала становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку. Ця вимога створила певні труднощі для керівників виборчих штабів. Відповідно активним громадянам жіночої статі було стати кандидаткою легше, ніж чоловікам. Як свідчать дані таблиці 1, в цілому, абсолютна більшість місцевих партійних організацій, які брали участь у виборах, зуміли витримати вказану норму. Винятком слід рахувати «Наш край», де жінки кандидати становили лише 11,6 % та «Опозиційний блок», який з 4 кандидатів не мав жодної жінки. Одночасно слід відмітити, що вказана норма щодо забезпечення гендерної рівності, не дала очікуваних результатів. Як свідчать результати відображені у таблиці 1, лише Об'єднання «Самопоміч» в складі депутатів має 35,7 % жінок, решта партій, які пройшли до Львівської обласної ради мають скоріше символічне представництво 1-2 депутатів, а Громадський рух «Народний контроль» не має жодної жінки серед депутатів. Тобто, фіксації норми представництва серед кандидатів у 30 %, недостатньо для забезпечення реального паритетного представництва.

Черговою ознакою виборів стала висока частка серед кандидатів безпартійних. Певною мірою це говорить про незначну кількість серед членів партії добре підготовлених, амбітних і здатних вигравати вибори претендентів. З іншого боку це є свідченням того, що партії змушені шукати авторитетних людей, здатних дати максимальний результат. Також наявність не членів партії у списках виступає опосередкованим свідченням довіри до партії, готовності громадян йти під її маркою.

Таблиця 1

Характеристика кандидатів від політичних партій⁵ та депутатів VII скликання Львівської обласної ради⁶

	Назва партії	К-сть кандидатів/ безпартійні	К-сть жінок	Результат у %	К-сть депутатів	К-сть депутатів жінок
1	Блок П.Порошенка «Солідарність»	84+1/66	20	21,29	20	2
2	Політична партія «Воля»	84+1/70	30	2,36		
3	Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	84+1/14	25	9,21	9	1
4	Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	84+1/24	25	12,1	12	2
5	Громадський рух «Народний контроль»	54/31	17	5,19	5	-
6	Громадянська позиція	72/62	30	8,05	8	2
7	Демократичний альянс	3/1	2			
8	Єдиний центр	7/7	2	0,45		
9	Народний рух України	79/35	22	5,01	5	1
10	Наш край	77/73	9	2,94		
11	Об'єднання «Самопоміч»	84+1/57	26	14,61	14	5
12	Опозиційний блок	4/0	-	1,04		
13	Політична партія «Сила людей»	42/8	14	1,15		
14	Українська Галицька партія	41/13	14	3,19		
15	УКРОП	84/51	27	6,23	6	1
16	Радикальна партія Олега Ляшка	84/45	27	6,23	6	1
17	Українська республіканська партія	42/23	16	0,55		

⁵Зареєстровані кандидати в депутати ЛОП[Електронний ресурс]: - Режим доступу:<http://dyvys.info/golos/mistsevi-vybory-lviv.2015>

⁶Список депутатів Львівської облради [Електронний ресурс]: - Режим доступу:http://www.oblrada.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=7511&Itemid=1179

Явка виборців виступає важливим показником політичної участі громадян. Ми можемо констатувати, що зберігається тенденція коли на місцевих виборах явка помітно менше ніж на парламентських і президентських. Середня явка по Львівській області склала 52,85 %, що було на 17,15 % менше, ніж під час парламентських виборів 2014 р. (70,0 %). В той же час рівень явки під час місцевих виборів 2010 та 2015 років не суттєво відрізнявся. Менший рівень явки на нашу думку пояснюється: 1) тим, що за високого рівня політизації населення, більшість не сприймає рівень регіональної та місцевої політики як рівний національному, а скоріше як вторинний; 2) усвідомленням факту, що регіональний та місцевий рівні прийняття рішень значною мірою залежать від позиції Києва. Тривалий час практика свідчила, що перевиборні програми різних партій і кандидатів регіонального і місцевого рівнів не виконувалися, тому що «Київ» не дав грошей. Програма децентралізації, яка стартувала, ще не продемонструвала загалу позитивних результатів.

Звертаючись до отриманих результатів, перш за все слід відзначити, що у порівнянні з місцевими виборами 2010 року, коли до обласної ради застосовувалась змішана виборча система, помітно скоротилася кількість партій, які увійшли до ради⁷. По-друге, суттєво змінилася партійна приналежність депутатів. Лише ВО «Свобода» та НРУ зуміли провести своїх депутатів і черговий раз сформувати партійні фракції. Певною мірою зберегли партійне представництво «Народний Фронт» та УДАР, які отримали квоти в складі Блок Петра Порошенка «Солідарність». По-третє, слід зауважити, що рівень підтримки основних політичних партій суттєво змінився протягом одного року після парламентських виборів 2014 року. Попри формально високий результат у 2015 році Блоку Петра Порошенка «Солідарність», ми маємо констатувати відчутне зменшення рівня підтримки пропрезидентської політичної сили порівняно з минулим роком. Підставою такої констатації є те, що хоча «Народний Фронт» не пішов на вибори самостійно, проте де-факто він делегував своїх представників до «Солідарності». Тобто результат 2015 року ми маємо порівнювати із результатом двох партій на виборах 2014 року. Дещо зменшився і рівень підтримки Об'єднання «Самопоміч». Одночасно, ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та «Громадянська позиція» майже подвоїли свій результат. На нашу думку, причиною цього успіху було успішне позиціонування цих партій. Вони одночасно не відносились до представників опозиції, подібно як «Опозиційний блок», більше того ВО «Батьківщина» була і є членом урядової коаліції, і в той же час активно критикували дії уряду. По-четверте, порівняно із зведеними даними по Україні за підсумками місцевих виборів 2015 року, регіональний рівень підтримки Об'єднання «Самопоміч» та «Громадянської позиції» суттєво вищий. Особливо це стосується останньої партії, яка у Львівській області мала найвищий рівень підтримки. Відносно непогані результати у трьох областях Західної

---

⁷У 2010 році Львівська обласна рада складалася з 116 депутатів. За партійними списками до ради пройшли: ВО «Свобода», «Фронт Змін», Партія регіонів, НРУ та «Наша Україна». Окрім того в складі ради були депутати мажоритарники від 10 політичних партій, які не зуміли подолати виборчий бар'єр.

України і низький результат в інших областях України ставлять перед партією низку складних питань на рівні центрального офісу.

Також ми пропонуємо додатково спів ставити результати по Львівській області із результатами сусідніх областей Івано-Франківської та Тернопільської. Доречність такого порівняння полягає в тому, що традиційно виборці цих трьох областей голосують подібно між собою. Місцеві вибори 2015 року стали першими коли помітними стали відмінності рівнів підтримки основних політичних партій. Наступні вибори мають показати, що результат цього року слід інтерпретувати в якості окремого випадку, чи початку сепарації політичних вподобань виборців цих областей.

Таблиця 2

Порівняльні результати по загальнодержавному виборчому округу на позачергових виборах народних депутатів України 26 жовтня 2014 р.⁸ і зведених даних по Україні місцевих виборів 2015 р.⁹ (у %)

Назва партії	Результати по Україні		Івано-Франківська		Львівська		Тернопільська	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015
«Народний Фронт»	24,14		37,48		33,03		36,5	
«Блок Петра Порошенка»/ БПП «Солідарність»	21,82	19,4	18,25	27,38	20,42	23,81	19,73	28,13
Об'єднання «САМОПОМІЧ»	10,97	6,3	14,69	9,52	18,78	16,67	11,3	9,38
Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	6,7	4,85	4,69	5,35	5,95	6,59	7,81
ВО «Батьківщина»	5,68	12,0	6,19	21,43	4,73	10,71	6,31	15,63
ВО «Свобода»	4,71	6,7	8,81	19,05	6,19	14,29	8,18	20,31
Громадянська позиція	3,10	1,0	2,58	4,16	4,43	9,52	3,68	6,25

Підсумовуючи результати місцевих виборів 2015 року до Львівської обласної ради ми можемо констатувати, що запровадження нового виборчого закону сприяло: 1) скороченню кількості політичних партій у обласній раді. Ми припускаємо, що менша кількість партійних фракцій має сприяти домовленостям між партіями щодо формування «більшості»; 2) фактична мажоритарна складова партійних списків зумовила з одного боку, що обласні осередки шукали/полювали за авторитетними кандидатами, здатними отримати максимальний результат, з іншого боку, прихід цих людей до партійних фракцій повинен сприяти розвитку внутрішньопартійної демократії, оскільки новообрані депутати завдячували не партійному керівнику, а собі і тому від них слід чекати біль-

⁸ Результати позачергових виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]: - Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp302?PT001>

⁹Зведені дані інформаційно-аналітичного центру "RATINGPro" [Електронний ресурс]: - Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/11/9/7088039>

шої самостійності в депутатській та партійній позиції/діяльності; 3) відсутність персоналізованої боротьби в межах округу між кандидатами від різних партій, що було властиво мажоритарним округам на попередніх місцевих виборах, має позитивно позначитися на персональних взаємовідносинах між депутатами різних партійних фракцій. Окрім того додатковим інтегруючим чинником має бути і потреба вирішення спільних регіональних проблем. Загальним припущенням, на нашу думку, виступає те, що новий виборчий закон та процес децентралізації в сукупності мають сприяти посиленню обласних організацій в національних партійних структурах і поступовому формуванню регіонального зрізу політичного життя/політичного процесу відмінного від національного.

Діана Роман

ВИБОРИ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ: ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ У ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНОМУ АСПЕКТІ

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі постійно проводяться опитування та анкетування, за допомогою яких вивчається суспільна думка і виводяться прогнози. Так, напередодні виборів формуються рейтинги кандидатів, тобто шанси тієї чи іншої політичної партії чи кандидата в Президенти. Це безумовно формує цілісну картину суспільних вподобань та вказує на можливий результат. У контексті цього важливо розглянути інтереси населення у політико-географічній площині, з'ясувати специфіку голосування регіонів України. Таким чином, ми можемо, зокрема, побачити рівень націоналізації політичних партій.

Виклад основного матеріалу. 2019 рік – рік «зміни» політичної верхівки України, що має відбутись внаслідок Президентських виборів 31 березня, та парламентських, що відбудуться через півроку опісля Президентських – 27 жовтня.

Президентські вибори в Україні будуть 7 за рахунком. Порядок обрання Президента України визначається відповідними статтями чинної Конституції України, а також Законом України «Про вибори Президента України»[1]. Хоча офіційна кампанія ще не стартувала, та вже є потенційні кандидати на місце Голови держави. Зокрема, це чинний Президент України – Петро Олексійович Порошенко. Його рейтинги поступово падають в українському суспільстві. Для прикладу: в березні 2015 року рівень підтримки населення сягав 19,4%; у листопаді 2016 – 14,7% ; а станом на травень 2018 року – 7,6%. Лідируюче місце він може отримати у Рівненській, Вінницькій областях та місті Київ. А найменше підтримки у Луганській, Харківській, Дніпропетровській та Миколаївській областях.

Можливим переможцем на наступних Президентських виборах 2019 року вважається Юлія Тимошенко. Її рівною мірою з Петром Порошенком підтримують у місті Київ та Кіровоградській області. Максимальну ж опору канди-

датка отримає у Волинській, Тернопільській та Чернігівській областях. А мінімальну у Донецькій області.

Юрій Бойко відомий як опозиціонер, отримає плюс у Запорізькій, Луганській, Одеській, Миколаївській областях. Але водночас отримає найменше голосів від Тернополя, Вінниці, а також Львову та Волинь. Івано-Франківськ взагалі не віддає голосів за цього кандидата.

Хорошим конкурентом для перших двох є Анатолій Гриценко, який має рівномірну підтримку по всій Україні, забезпечуючи собі за опитуваннями по 9% підтримки голосуючих в: Тернопільській, Черкаській та Хмельницькій областях. А в Львівській області взагалі передеє серед лідерів на пост, маючи 14% голосів.

Олег Ляшко, кандидат, який на думку соціологів отримає 5 місце в результаті голосування забезпечиться голосами Чернігівської та Чернівецької областей. Найнижчих показників не простежується, зокрема лише Луганщина, Львівщина та місто Київ готові віддати за Олега Ляшка по 3% своїх голосів.

Всі інші учасники виходячи з соціологічних опитувань не мають шансів для перемоги. Єдине тільки, В. Рабіновича підтримає Одеська, Миколаївська, Донецька, Луганська та Дніпропетровська області. А. Садовий буде забезпечений підтримкою своєї рідної Львівської області, а також сусідньої їй Івано-Франківської. А якщо О. Тягнибок захоче брати участь у боротьбі за владу, то отримає Івано-Франківську та Тернопільську опору.

Власне з вище зазначених даних можемо констатувати факт, що у другий тур пройдуть: Ю. Тимошенко та П. Порошенко. Відтак, за результатами, Юлія Володимирівна перемає у західних, північних та південних крайніх областях України. Петро Олексійович стане лідером у Чернівецькій, Хмельницькій, Тернопільській областях. Паритет буде у місті Київ, Рівненській, частині підконтрольної Україні Донецької території, Кіровоградській та Черкаській областях.

Парламентські вибори. Соціологічні дослідження станом на осінь 2017 р. вже показували можливу розстановку політичних сил у парламенті, що помітно відрізняються від результатів позачергових виборів 2014 р [3]. У цій тенденції простежується відзеркалення підтримки кандидатів-представників на Президентських виборах з їх партіями. Так, «Блок Петра Порошенка «Солідарність» на виборах 2014 року отримав 21, 82%, а станом на травень 2018 року – 7,8%. Його скоріш за все підтримає: Вінницька, Хмельницька області та м. Київ.

Партія екс-прем'єра Арсенія Яценюка «Народний фронт», яка на виборах 2014 р. набрала більше всіх голосів виборців – 22,14%, у жовтні 2017 року мала 2% голосів, а навесні навіть 0,8%. Це свідчить про можливість виключення теперішніх партійних сил з майбутнього 9 скликання Верховної Ради України, а також формування нової представницької влади. Показник націоналізації партії будуть високими, але в той же момент не значимуть перемоги її на виборах.

«Батьківщина» Юлії Тимошенко, яка у 2014 р. ледь подолала 5-й бар'єр, необхідний для проходження до Ради, за результатами соціопитувань набрала у листопаді 2016 – 9,1%, а у травні 2018 вже 12,6% підтримки виборців. Підтримка буде зосереджена в Центральній Україні, та з середнім показником на заході.

Партія «Самопоміч» А. Садового у 2014 році на дострокових виборах мала результат – 10,97%. А тепер соціологи-дослідники пророкують їй 6 – 8% підтримки електорату. Зацікавлені у позиції цієї партії є виключно західні області нашої країни.

Крім «Батьківщини» прогрес у опорі населення отримує «Опозиційний блок», головує над яким В. Рабінович. Ще на минулих позачергових виборах 2014 року партія отримала 9,43%, а станом на осінь 2017 року – 11%. Тут, традиційно обоювачами стануть східні та південні регіони України (Донецьк, Луганськ, Харків).

Радикальна партія Олега Ляшка на виборах 2014 року мала 7,44%; у листопаді 2016 – 6,6%; а у травні 2018 – 7,9%. У політико-географічному аспекті сили зосередяться на Чернігівщині, Черкащині та Сумщині з високим відсотковим показником.

За такого розкладу статистики, партії «За життя» Вадима Рабіновича, ВО «Свобода» Олега Тягнибока та «Громадянська позиція» Анатолія Гриценка, відсутні у парламенті нинішнього скликання, мають шанси потрапити до Ради нового скликання [3]. А нещодавно створена партія «Слуга народу» за короткий період станом на травень 2018 року – має 5% підтримки. Підтримка їх буде не високою, але значимою та рівномірною в цілому по всіх регіонах.

Отже, Президентські та парламентські вибори в Україні 2019 року передбачають певні зміни. Так, найвищий показник активності мають прибічники Ю. Тимошенко та її партійної сили. Лідером вони йтимуть саме в центральних та західних областях і місті Київ. П. Порошенко і його блок зберігають лідерство рейтингу лише у Вінницькій та Хмельницькій областях, а також у місті Києві. Електорат готовий проголосувати за Юрія Бойка, який завершує трійку лідерів, – 9,5% на крайньому сході України. Інші ймовірні кандидати, як і власне партії від яких вони висуваються набирають менше 9%. Це Анатолій Гриценко (7,8%) – західна і центральна Україна, Олег Ляшко (7,0%) – Центральна Україна, Вадим Рабінович (6,7%) – південно-східні області, Андрій Садовий (5,2%) – захід України. У даному дослідженні прослідковується історичний момент голосування за ті чи інші сили, для прикладу, голосування за колишніх регіоналів на сході країни, та за патріотичні сили на заході.

1. Вибори 2019 в Україні [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.unian.ua/tag/vibori-2019-v-ukrajini>
2. Выборы президента Украины-2019: кто пойдет и какие у них шансы [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://24tv.ua/ru/vybory_prezidenta_ukrainy_2019_prognoz_kandidatov_na_vybory_ukrainy_n1007247
3. Какменялись рейтинги политиков и партий в Украинепослевыборов: инфографика [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://24tv.ua/ru/vybory_v_ukraine_2019_rejtingi_kandidatov_v_ukraine_n884259
4. Порошенко зберігає лідерство у президентському рейтингу лише у двох областях [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zaxid.net/petro_poroshenko_zberigaye_liderstvo_u_prezidentskomu_reytingu_lishe_u_troh_regionah_n1449821
5. Президентський рейтинг: Порошенко не потрапляє навіть у другий тур, Вакарчук і Зеленський підбираються до лідерів – опитування [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<https://www.unian.ua/politics/10108103-prezidentskiy-reyting-poroshenko-ne-potraplyaye-navit-u-drugiy-tur-vakarchuk-i-zelenskiy-pidbirayutsya-do-lideriv-opituvannya.html>

6. Туровский Р. Ф. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованиям. *Полития*. 2016. № 1. С. 162 -180.
7. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/uchebniki/Shveda_Yu-Teoriya_politychnyh_partij_ta_partijnyh_.pdf.

Діана Роман

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Актуальність теми дослідження. Загальновідомим фактом є те, що існує безліч чинників, які впливають на націоналізацію партійних систем. Зокрема, у контексті політичної системи України вагомим виступає дослідження основних чинників та їх специфіка. Електоральний процес є одним з найважливіших елементів у політичному процесі. Під електоральним процесом прийнято вважати послідовність подій, сукупність взаємодій під час голосування за суб'єктів політичної влади.

Виклад основного матеріалу. На електоральний процес відповідно до політичної теорії впливають соціокультурні та інституційні чинники. До соціокультурних ми відносимо: історичні традиції, що сформувалися в державі, соціально-політичні розмежування, соціально-демографічні, особливості трансформаційного процесу та ряд інших. До інституційних чинників впливу на електорат можна віднести: форму правління, виборчу систему, тип та конфігурацію партійної системи.

В Україні існує понад 350 офіційно зареєстрованих політичних партій. А все почалося ще у 1990 році. Після відміни шостої статті Конституції СРСР, було дозволено створювати інші партії, крім Комуністичної. У 1990 році була створена нова партія – Українська республіканська. Через рік до неї приєдналося сім партій, потім ще шість.

Історично склалося так, що Україна перебувала у складі різних держав. Причому, будучи розділеною між 2 чи декількома країнами одночасно. Так, українці були під владами: Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини, Угорщини, Російської та Османської імперій, а також СРСР. Відомо, що Західна, або ж Правобережна Україна керувалась багатьма європейськими державами, в той час як Східна (Лівобережна) спочатку під Російською Імперією, а потім СРСР. Це неабияк вплинуло на свідомість її громадян у яких сформувалися різні цінності та ідеали. І це призвело до визначення існування «двох полюсів» в Україні.

Говорячи про таке регіональне розмежування, сюди включається і ряд інших характеристик: 1) територіальні розмежування, які мають чіткі межі; 2) особисті характеристики частин населення; 3) існування регіональної самоіден-

тичності. Класично, більшість українських дослідників дотримуються умовного поділу України на 4 регіони:

- Західний: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області;
- Центральний: місто Київ, а також Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області;
- Східний: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області;
- Південний: Одеська, Миколаївська, Херсонська області [4, 4].

Але можна зробити більш загальний поділ, як вже зазначалося вище: на Захід і Схід уособленням яких є Львів та Донецьк. Для першого, політичними ідеалами виступають: українська мова та українізація в цілому, європейський шлях розвитку з якого випливає бажання щодо асоціації з ЄС. А для другого полюсу – ближчим виступає російська мова, слов'янizm, зосередженість на дружбі з пострадянськими країнами, зокрема Російською Федерацією та Білорусією. Помітне тут і конфесійне розмежування. Значна частина Західного полюсу сповідує католицизм чи інші віросповідання, в той час як Східний – майже повністю є православним.

Спираючись на вчення С. Гантінгтона Україна знаходиться на межі 2 світів, двох цивілізацій. Одна частина відноситься до європейської, а інша до православно-слов'янської. Це зумовлено як історичними, так і географічними чинниками. У результаті цього відбувається «зіткнення» цивілізацій.

У процесі трансформації в Україні керівна роль залишилась у старій еліті, а саме Комуністичної партії України (КПУ). Ще в перші роки незалежності вона оголосила себе правонаступницею Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) і завойовувала значну кількість голосів виборців. Значна підтримка простежується в східних регіонах України, що характерно для перехідних суспільств.

Починаючи з середини 1990-х років, найбільш актуальним суспільним поділом стає поділ між «бідними» (до яких можна було віднести абсолютну більшість громадян України – найманих працівників державного та недержавного секторів) і «багатими» (насамперед представники великого бізнесу) [4, 58]. Це вплинуло на рівень популярності та підтримки лівоцентристської ідеології, яку представляли такі партії, як: Комуністична партія України, Всеукраїнська партія трудящих, Комуністична партія робітників і селян, Партія вільних Селян і Підприємців України.

Іншим впливовим розмежуванням можемо вважати етномовне. Керуючись Всеукраїнським переписом населення 2001 року, українці складають 77,8% від загальної кількості населення. Етнічні меншини становлять 27,3% або ж 14 мільйонів осіб. Серед останніх є представники понад 100 націй. Найчисельнішими серед них є: росіяни, євреї, білоруси, молдавани, болгары, угорці та роми. Зокрема, у Закарпатті проживає значна частина угорців, а це понад 150 тисяч осіб. А на Донеччині, Луганщині та Дніпропетровщині проживає багато росіян. Все це формує і впливає на загальний результат виборів. Дане явище

зумовлює існування партій національних меншин. До них можна віднести: Партія «Руський блок», яка у 2002 році отримала 0,73% голосів; Демократична партія угорців України – з 2005 року активно приймає участь у політичному житті Закарпаття; політична партія «КМКС» (Партія угорців України) – регулярно бере участь у місцевих виборах на Закарпатті.

Релігійне розмежування пов'язано в Україні з її клерикальними політичними партіями. Серед них: Соціально-Християнська партія (не брала участі у виборах); Християнсько-демократична партія України (на парламентських виборах отримала 1,3% голосів і здобула таким чином 1 мандат); Партія мусульман України (набрала 0,2% голосів на виборах 1998 року) та інші.

Вплив політичних інститутів відіграє суттєву роль і у становленні та функціонуванні партійних систем. Україна тут не є виключенням. Форма правління у нашій державі має нестійкий характер, позаяк неодноразово змінюється. У перші роки незалежності на основі конституційного договору в Україні діяла напівпрезидентська або ж президентсько-парламентська система. Відтак, президент став головним у державі. Згодом, «Помаранчева революція», яка відбулась через фальсифікацію голосів на президентських виборах 2004 року Центральною виборчою комісією, змінила систему у республіці. Відтак у 2004 році Україна стала парламентсько-президентською. Головну роль у політичній системі почав відігравати прем'єр-міністр.

У 2010 році відбувалися президентські вибори. На них перемогу отримав В. Янукович. Після цього, Конституційний суд України оголосив зміни 2004 року недійсними, а відтак країна повернулася до президентсько-парламентської форми правління. І вже через 3 роки, в зв'язку з «революцією гідності» і позачерговими виборами глави держави, парламент вирішив повернутися до форми правління, що була прийнята 8 грудня 2004 року. Вона діє і станом на 2018 рік.

Чинник президенціалізму в Україні відіграє не мало важливий політичний наслідок. Різниця повноважень парламенту і президента роблять різними в очах виборців не лише функції органу, що обирається, але і «ціну» цих виборів. Для того, щоб описати вплив, який здійснюють повноваження виборчих інститутів на електоральну поведінку в політичній науці є поняття виборів «першого» і «другого» порядку [5, 115].

Для України президентські вибори завжди були і є на першому місці. Не зважаючи на те, яка форма правління в країні функціонує: президентсько-парламентська чи навпаки. Характерним для української влади є зрощення політики і бізнесу. Той хто не отримував перемоги на виборах, той втрачав усе. В українському суспільстві є наявними патронажно-клієнтські зв'язки. Це переродилось країні у спадок від Радянського Союзу. Відтак, існує контроль над економічними та політичними ресурсами, а звідси впливає політична культура, яку можна вважати «залежною».

Тип виборчої системи та встановлені норми обрання є фактором впливу на рівень націоналізації партійної системи. У незалежній Україні вибори до парламенту проходили у 1994, 1998, 2002, 2006/2007, 2012 та 2014 роках. Упродовж певних періодів відбувалися конституційні зміни. Так, у 1993 році законом була встановлена мажоритарна виборча система абсолютної більшості. А

вибори вважалися дійсними, якщо участь у них взяло 50+1% учасників голосуючих в Україні.

У 1996 році було прийнято Конституцію України. Серед всього іншого, там був прийнятий Закон «Про вибори народних депутатів України». Було закріплено змішану виборчу систему: 225 депутатів обиралися в одномандатних виборчих округах, а інші 225 – за списками від політичних партій чи блоків. Встановлено прохідний бар'єр: 4%.

Вибори 2002 року відбувалися зі змінами, які були прийняті 18 жовтня 2001 року. Встановлювалась змішана система. Але тепер: 225 – обирались в одномандатних виборчих округах за мажоритарною системою відносної більшості, а інші 225 – за пропорційною на основі загальнонаціональних партійних списків. Бар'єрний поріг – 4%.

Вибори 2006 року відбулися за новим Законом. Почала діяти пропорційна виборча система з закритими загальнонаціональними партійними списками та 3% бар'єром. Це сконцентрувало головну роль на політичних партіях та партійних блоках. Вперше ввели норму про можливість участі у виборах лише тих партій, які попередньо за 365 днів були офіційно зареєстровані [3, 17].

У 2007 році в Україні вперше в історії проводились дострокові вибори до Верховної Ради. Попередньо, Президент України В. Ющенко розпустив парламент. Умови та норми їх проведення залишилися незмінними.

Наступні парламентські вибори, що проходили у 2012 році, пройшли за змінами у законодавстві. Їх було прийнято 17 листопада 2011 року. Запроваджувалась змішана система, за якою: 225 депутатів обиралися за закритими партійними списками у багатомандатних виборчих округах, а інші 225 в одномандатних мажоритарних округах. Таким чином, створилися умови для провладних осіб потрапити до Верховної Ради нового скликання. Було скасовано існування партійних блоків та закріплювався 5% виборчий поріг. Скасувалась можливість голосування проти всіх.

Парламентські вибори в Україні 2014 року стали другими позачерговими виборами в історії незалежної України. Було встановлено 5% прохідний бар'єр і змішана виборча система: 225 депутатів обиралися в загальнодержавних багатомандатних округах за виборчими списками від політичних партій, а інші 225 – за мажоритарною системою в одномандатному окрузі.

Політичні партії утворюють певну партійну систему. Під нею ми розуміємо сукупність зв'язків і відносин між партіями, які претендують на отримання влади у державі. Тип партійної системи визначається за кількістю партій. В Україні ми можемо говорити про багатопартійну систему без монопольної панівної партії. А якщо трактувати за Дж. Сарторі, то це атомізована партійна система. Так, до парламенту у різні роки потрапляли 6 і більше партійних сил.

При голосуванні за політичну партію чи її кандидатів, українському суспільству є властива тенденція цікавитись особистісними характеристиками кандидатів, наявністю чи відсутністю патронажно-клієтських зв'язків, а часто й особистим життям людини, її сім'єю.

Популістські закиди політичних партій та їх представників – це дієвий метод в Україні. Наголошуючи і порушуючи болючі проблеми влада отримує

підтримку від українського суспільства. Так, було ще з 1991 року і по цей час. Правда кажучи, після «Революції Гідності» український народ дещо активізувався і почав критично мислити, вимагаючи дій, а не пустих обіцянь.

Отже, Україна та її суспільство є такими, що трансформуються. На шляху до демократизації всієї політичної системи чітко відстежується вплив історичного минулого. Так, західному полюсу притаманно: домінування української мови, націонал-демократичних поглядів та орієнтацій. Східному полюсу: російськомовність, орієнтація на Схід, велика частина прорадянсько налаштованого населення. У тому ж поділі «Захід-Схід» відбувається соціально-економічний критерій, що в результаті привів до подій на Сході та на Півдні України. Для українців завжди вищою керівною посадою є Президент, не звертаючи увагу на форму правління. Виборча система у країні зазнавала постійних змін, іноді вдаючись до «перетягання канату» до себе (2012р). Імідж та популістські закиди через ЗМІ, телебачення чи інші методи формує враження та вибір електорату в Україні.

1. Бабій С. Формування багатопартійної системи в Україні: порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду. Одеса: Одеська державна юридична академія, 1999. 16 с.
2. Білоус А. Партії та громадські об'єднання України. К., 1998. 136 с.
3. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Книга I / Редкол. Я. В. Давидович, М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. К.: Атіка, 2006. 624 с.
4. Остапеч Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур: Монографія / Серія «StudiaRegionalistica» / №9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ЗППО, 2016. 252 с.
5. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституціональний вимір. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
6. Ротар Н. Циклічні процеси в Україні трансформаційного періоду: методологічні проблеми дослідження та викладання. *Українська національна ідея*. 2006. Випуск 17. С. 8 – 12.
7. Туровский Р. Ф. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития*. 2016. № 1. С. 162 -180.

Олеся Гапак

СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА ЄС В КОНТЕКСТІ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

Постановка проблеми. Виборчі кампанії в Україні, особливо останнім часом, стають не просто важливими політичними подіями – вони перетворилися на віхи політичної історії, які детермінують подальший розвиток всього політичного життя в країні. Євроінтеграція – цивілізаційний вибір України, одна з ключових вимог Революції гідності. У системі зовнішньополітичних пріоритетів України вона посідає особливе місце.

Виступаючи на XVII саміті Україна – ЄС, який відбувся у Києві 27 квітня 2015 р., Президент України П. Порошенко наголосив, що перспектива членства у ЄС є стратегічним орієнтиром українських прагнень до перетворення і ключовою метою, заради якої проводяться реформи. Уперше Україна брала участь у саміті в статусі держави, яка уклала «Угоду про асоціацію з Європейським Союзом». В аспекті теми цієї статті євроінтеграція означає реалізацію європейських виборчих стандартів, тобто оптимізацію системи виборчих органів, виборчого законодавства, а також політико-правової практики щодо підготовки і проведення виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми методології виборчого процесу, його впливу на політичну систему суспільства розглядаються в працях В. Бебика, Б. Гаєвського, М. Головатого, А. Мельвіля, М. Мельника, Г. Почепцова, В. Ребкала, Ю. Римаренка, С. Рябова, І. Шкурата та інших.

Національні українські електоральні традиції досліджували і досліджують А. Арциховський, В. та А. Белоновські, М. Грушевський, В. Ключевський, М. Костомаров, В. Погорілко, Л. Тихомиров, Б. Чичерін та інші. Аналіз складових факторів та механізмів, що забезпечують перемогу у виборчій кампанії тим чи іншим політичним суб'єктам, знаходимо у працях К. Гаджієва, С. Кара-Мурзи, А. Ковлера, А. Лукашова, А. Максимова, Е. Малкіна, Д. Ольшанського, Е. Сучкова, А. Цуладзе та інших.

Виборчий процес як механізм реалізації демократії в контексті теоретичних концептів демократії розглядається в працях Д. Аптера, Р. Даля, Г. Екстайна, А. Лейпхарта, Р. Мертона, А. Пшеворського, Й. Шумпетера та інших.

Виборчі системи як інституційовані „правила гри” у виборчих перегонах аналізуються в працях В. Богданора, Д. Бутлема, Т. Кіса, Д. Ламберта, П. Пульцера, Дж. Сарторі, В. Уоллестайна.

Більшість досліджень виборчого процесу так чи інакше пов'язані з пошуком об'єктивних факторів, які вирішальним чином впливають на підсумок виборів. До таких факторів у межах соціологічного підходу Б. Берелсон, П. Лазарсфельд, С. Ліпсет, С. Роккан відносять соціетальні розколи, викликані спеціальною діяльністю політичних еліт. В рамках соціопсихологічного підходу О. Мелешкіна розглядає партійну ідентифікацію.

У раціонально-економічних моделях А. Даунс, М. Фіоріна, В. Нечаєв вважають такими факторами прагнення індивідів мінімізувати власні витрати та оцінити своє і суспільне економічне становище на перспективу або у ретроспективі.

Останнім часом дослідники електорального процесу все більше уваги звертають на регіональну специфіку голосування, започатковуючи регіональний підхід (В. Колосов, Р. Туровський, Н. Петров, В. Лісничий). У центрі уваги дослідників продовжують перебувати ефекти виборчих систем, які аналізуються в рамках інституційного підходу (праці М. Дюверже, Р. Таагепери, М. Шугарта, В. Лисенко, Г. Голосова). Т. Колтон висунув комплексну версію дії різних факторів в електоральному процесі, запропонувавши синтетичний підхід.

Все більшої популярності набуває когнітивний підхід, якого дотримуються Д. Норт, Н. Бірюков, В. Сергеев. Згідно з ним, для того, щоби зрозуміти

логіку поведінки виборців, необхідно реконструювати їх когнітивні настановлення.

Постановка завдання. Розкрити курс на євроінтеграцію, що є стратегічним напрямом розвитку України.

Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Як невід’ємна частина Європи Україна орієнтується на діючу в провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку.

Політичні переваги інтеграції України у ЄС пов’язані зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Зближення з ЄС є гарантією, а виконання його вимог – інструментом розбудови демократичних інституцій в Україні. Крім того, членство у ЄС відкриє шлях до колективних структур спільної безпеки Євросоюзу, забезпечить ефективнішу координацію дій з європейськими державами у сфері контролю за експортом і нерозповсюдження зброї масового знищення, дасть змогу активізувати співробітництво в боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, наркобізнесом тощо.

Як відомо, Європейський Союз й Україна почали переговори щодо Угоди про асоціацію у 2007 р., а в 2008 р. – щодо поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ) як невід’ємної складової частини «Угоди про асоціацію».

Довгі роки плідної роботи дали змогу Верховній Раді України та Європейському парламенту 16 вересня 2014 р. ратифікувати «Угоду про асоціацію між ЄС та Україною», що дало можливість розпочати тимчасове застосування відповідних положень «Угоди про асоціацію» з 1 листопада 2014 р., водночас тимчасове застосування розділу про ЗВТ розпочнеться з 1 січня 2016 р.

16 березня 2015 р. Рада асоціації схвалила оновлений «Порядок денний асоціації» (шляхом обміну листами). Будучи узгодженим між урядом України та ЄС і його державами-членами, цей документ є основним політичним інструментом реалізації та моніторингу «Угоди про асоціацію.»

Передбачено, що ЄС надаватиме Україні підтримку у виконанні нею цілей і пріоритетів ПДА через застосування всіх наявних ресурсів допомоги ЄС, а також через обмін досвідом, поширення кращих практик та ноу-хау. Як частина цих зусиль група підтримки України при Європейській комісії, що була заснована у 2014 р., надає технічну допомогу та поради державним органам влади України щодо порядку денного реформ у тісній координації з Європейською службою зовнішньої діяльності (ЄСЗД), представництвом ЄС у Києві та державами-членами. Україна також має скористатися повною мірою допомогою консультативної місії ЄС з реформування сектору громадської безпеки як частини комплексної допомоги ЄС у процесі реформування. ЄС також заохочуватиме та ініціюватиме координацію підтримки з боку інших партнерів України. Для підтримки виконання ПДА також застосовуватимуться відповідні європейські фінансові інструменти.

У реалізації конституційної реформи досягнуто «певний прогрес» – створена Конституційна Комісія й три робочі групи: з децентралізації, судової реформи, прав людини. «Певного прогресу» також досягнуто в реформі судової системи (прийнято Закон України «Про справедливий суд») та в податковій реформі (внесені зміни в законодавство щодо відшкодування ПДВ). Лише «певного прогресу» досягнуто і в реформуванні енергетичної галузі України (прийнято Закон України «Про ринок газу», а також план подальших реформ «Нафтогазу»).

У виборчій реформі України поки досягнуто лише «обмеженого прогресу». У «Звіті» також описані деякі просування у сферах юстиції, торгівлі, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища та ін.

Перед тим, як переходити до аналізу основних завдань, що мають бути вирішені Україною в межах реалізації європейських виборчих стандартів, необхідно визначитися з тим, що, власне, ці стандарти собою являють. Адже, попри широке застосування цього терміну в політичних колах та серед організаторів і учасників виборчого процесу, його справжній зміст доволі часто залишається розпливчастим, аморфним. У суспільній свідомості ці стандарти асоціюються з чимось довершеним, ідеальним, але з огляду на суттєву відмінність поглядів на оптимальну організацію виборчого процесу така «розмитість» доволі часто призводить до негативних наслідків у політико-правовій практиці. Іноді ж заклики до «європейських стандартів виборів» насправді виступають як завуальована спроба досягти бажаного результату на конкурентних виборах шляхом звинувачень опонентів і суб'єктивної оцінки певних виборчих процедур та їх результатів.

Звертаючись до поняття «європейських стандартів виборів», слід відзначити, що вони являють собою багаторівневу систему політико-правових принципів і вимог щодо належної підготовки, проведення виборів та визначення їх результатів, які спрямовані гарантувати плюралістичну демократію та основні права і свободи людини і громадянина, визнані європейською спільнотою взірцем оптимального устрою суспільного і державного життя. У новому, ХХІ столітті тенденція до стандартизації виборчого процесу на європейському просторі отримала новий поштовх, коли переважна більшість держав почала інтенсивно гармонізувати ті принципи, на яких побудовані їх правові системи, визнаючи право громадян на участь в управлінні державою, на рівний доступ до інформації, право обирати та бути обраним. В умовах сучасної України питання про те, чи відповідає національне виборче законодавство та практика його застосування міжнародним виборчим стандартам, досить актуальне. Адже Україна як демократична за формою і правова за конституційно проголошеними принципами свого існування держава просто неможлива без вільних і демократичних виборів, що відповідають загально визнаним міжнародним критеріям виборчих прав і свобод громадян, всіх учасників виборчого процесу.

Отже, міжнародні стандарти є пріоритетними в порівнянні з нормами національного законодавства України. Це повною мірою стосується як документів, підписаних незалежною Україною, так і взятих на себе зобов'язань колишнього СРСР, тому що він був учасником практично всіх багатосторонніх

міжнародних договорів, що формулюють принципи та конвенційні норми міжнародного права. Всі ці договори є чинними для України як правонаступниці СРСР.

На сьогодні первинний, базовий рівень європейських виборчих стандартів становлять вимоги міжнародних актів універсального характеру. Насамперед, ідеться про «Загальну декларацію прав людини», затверджену Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, у статті 21 якої записано: «Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Воля народу має бути основою влади уряду; ця воля має знаходити своє відображення у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві, шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування».

До числа базових джерел європейських виборчих стандартів належать також «Конвенція про політичні права жінок» від 20 грудня 1952 року, «Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок» від 18 грудня 1979 року, «Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» від 25 грудня 1965 року. У цих міжнародно-правових документах, розроблених у рамках ООН, сфокусовано увагу на неприпустимості дискримінації прав жінок під час виборів та будь-якої расової дискримінації. Більше того, держави взяли на себе зобов'язання вживати спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності людей. Таким чином, ці документи встановлюють стандарти рівного виборчого права.

Другий, регіональний рівень європейських виборчих стандартів становлять вимоги міжнародно-правових актів, прийнятих у межах Ради Європи та НБСЄ (ОБСЄ) – найвпливовіших міжнародних організацій Європи. Звісно, державам, які в результаті історичного розвитку є ближчими одна до одної за правосвідомістю, легше виробити однакові й детально пророблені правила поведінки. Тому регіональні стандарти (тобто стандарти, що містяться в документах, до яких приєднуються держави, розташовані в межах того чи іншого географічного регіону) мають зазвичай більш конкретний характер порівняно з універсальними (з тими, що зафіксовані в документах, до яких приєдналися держави, розташовані на різних континентах, а в ідеалі можуть приєднатися всі держави світу). І саме на цьому, регіональному рівні простежуються певні неузгодженості українського законодавства з європейськими виборчими стандартами.

В умовах сучасної України питання про те, чи відповідає національне виборче законодавство та практика його застосування міжнародним виборчим стандартам, досить актуальне. Адже Україна як демократична за формою і правова за конституційно проголошеними принципами свого існування держава просто неможлива без вільних і демократичних виборів, що відповідають загальновизнаним міжнародним критеріям виборчих прав і свобод громадян, всіх учасників виборчого процесу. Конвенція не встановлює конкретного терміну, по закінченні якого мають відбуватися вибори до законодавчої влади. У цьому аспекті слід зважати на мету проведення періодичних виборів до законодавчого

органу, а саме: забезпечення представництва в законодавчому органі має відображати суспільну думку, яка через свою природу змінюється з перебігом часу. Водночас надто малий інтервал може створювати перешкоди ефективному політичному і законодавчому плануванню та діяльності законодавчого органу.

Органи Ради Європи прийняли також низку документів, що мають безпосереднє відношення до організації та проведення виборів. Так, Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Резолюції «Про кодекс належної практики у виборчих питаннях» (№ 1264, 2001 рік), «Про обмеження на діяльність політичних партій у державах-членах Ради Європи» (№ 1308, 2002 рік), «Про звід рекомендованих норм при проведенні виборів» (№№ 1320 та 1595, 2003 рік).

Основні європейські виборчі стандарти містяться у «Зводі рекомендованих норм при проведенні виборів». Основу цього документа становлять так звані «Керівні принципи щодо виборів», прийняті «Радою з демократичних виборів» на її другому засіданні (3 липня 2002 року); вони, у свою чергу, ґрунтуються на основоположних принципах загальноєвропейського досвіду в галузі виборів. Згідно з названим документом в основі «виборчого спадку» Європи лежать п'ять принципів: загальне, рівне, вільне, таємне і пряме виборче право. Крім того, вибори мають проводитися регулярно. Переважна більшість «рекомендованих норм» відтворена в національному законодавстві України.

Поряд із тим, досі існують окремі невідповідності, зокрема:

1. Вимагається, щоб списки виборців були постійними і регулярно (не рідше одного разу на рік) оновлювалися. В Україні ж досі списки виборців формуються до кожних виборів заново, а сам процес формування згаданих списків є недосконалим і супроводжується порушенням прав громадян.

2. Фінансування виборчих кампаній має бути прозорим. На сьогодні ж в Україні переважна більшість передвиборчих заходів фінансується, попри законодавчі вимоги, «чорним налом», що не піддається контролю.

3. Державні органи мають бути неупередженими; це стосується засобів масової інформації, використання засобів наочної агітації, права на демонстрації, фінансування партій і кандидатів. На жаль, державну службу в Україні не зовсім вдалося відокремити від політики, свідченням чого були процеси 2004–2006 років.

4. Для виборців таємне голосування має бути не тільки правом, а й обов'язком, невиконання якого повинно тягти покарання у вигляді визнання недійсним будь-якого виборчого бюлетеня, зміст якого став відомим іншим особам. Такої норми в Україні не встановлено, а матеріально-технічне забезпечення виборів (розміри приміщень для голосування, кількість кабін тощо) доволі часто змушує виборців голосувати поза межами кабін для голосування, не переймаючись таємницею голосування.

5. Має бути прямо заборонене оприлюднення списків виборців, які проголосували (взяли участь у голосуванні). На жаль, такі списки в Україні сьогодні цілком відкриті, а інформація, що в них міститься, не визнається інформацією з обмеженим доступом.

6. Слід заборонити перегляд основоположних елементів закону про вибори, зокрема тих, що регулюють саму виборчу систему, склад виборчих комісій та визначення меж виборчих округів, менш як за рік до проведення виборів, або ж вони повинні бути закріплені в Конституції чи іншому документі, який має вищий статус, аніж звичайний закон. Навпаки, виборчі перегони в Україні і в 2004-му, і в 2006-му роках проводилися за безперервно змінюваними правилами, що, звісно, не йшло на користь законності й демократизму цього процесу.

7. До складу Центральної виборчої комісії має входити хоча б один представник судової влади. На сьогодні український законодавець обмежується вимогою, щоб не менш як третина членів Комісії мала вищу юридичну освіту. Присутність у складі Центровиборчкому професійних суддів, гадаємо, могло б сприяти поліпшенню ефективності його роботи.

8. Політичні партії повинні бути рівномірно представлені у виборчих комісіях або мати можливість спостерігати за роботою цих неупереджених органів; це виключає можливість комплектування персонального складу виборчих комісій шляхом жеребкування. Такий важливий аспект виборчого процесу, як персональний склад виборчих комісій, не може ставитися в залежність до сліпої гри випадку.

9. Місця, в яких спостерігачі не мають права з'являтися, повинні бути чітко передбачені в законі. На жаль, практика останніх виборів неодноразово засвідчувала випадки відповідних зловживань як з боку членів виборчих комісій, які заважали роботі спостерігачів, так і самих спостерігачів, які зайве широко тлумачили свої функції та повноваження, намагаючись поставити членів виборчих комісій та інших учасників виборчого процесу під тотальний контроль.

Отже, аналіз конституційних і законодавчих основ системи виборчих прав і свобод українських громадян показує, що Україна системно інкорпорувала міжнародні стандарти у свою правову систему, визнавши, що дотримання й захист прав і свобод людини і громадянина, розвиток і удосконалення демократичних інститутів народного волевиявлення, процедур їхньої реалізації відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права на основі національної конституції та право.

Порівняння універсальних виборчих стандартів з національним законодавством України свідчить про те, що вітчизняна політико-правова теорія та практика цілком сприйняли загальновизнані світовою спільнотою принципи і норми щодо організації та проведення виборів. Не знайшов відображення в нормативно-правових актах тільки принцип справедливих виборів. Однак загалом нормативна база виборчого права України відповідає міжнародноправовим виборчим стандартам.

Державотворення нових актів є метою й обов'язком Української правової держави, однією з невід'ємних умов суспільної стабільності та подальшого зміцнення співробітництва між державами заради здійснення й захисту ідеалів та принципів, що є їх спільним демократичним надбанням.

Європейський вибір України відкриває нові перспективи співробітництва з розвинутими країнами континенту, надає можливості економічного розвитку,

зміцнення позицій України у світовій системі міжнародних відносин. Це – найкращий спосіб реалізації національних інтересів.

1. Вешняков А.А. Избирательные процессы в странах содружества независимых государств. *Журнал о выборах*. № 5. 2005. С. 2–4.
2. Вешняков А.А. ООН и международные избирательные стандарты: некоторые аспекты становления и развития. *Журнал российского права*. 2005. № 10.
3. *Виборче право України: Навчальний посібник* / За ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. К.: Парламентське вид-во, 2003.
4. Лысенко В.И., Евланов И.А. Выборы – по демократическим стандартам. *Журнал о выборах*. 2005. № 3. С. 54–59.
5. *Международные избирательные стандарты: Сб. документов*. М., 2004.

Анастасія Святецька

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ: ЧИ Є ШАНСИ НА ПЕРЕМОГУ В АНАТОЛІЯ ГРИЦЕНКА?

До виборів президента залишилося трохи більше, ніж півроку. Точніше, вони відбудуться 31 березня 2019 року. Старт виборчої кампанії заплановано розпочати 31 грудня 2018 року. Саме у цей день кандидати починають реєструватися у ЦВК, займатися передвиборчою агітацією, яка завершиться опівночі останньої п'ятниці перед голосуванням. Однак імена потенційних кандидатів на даний момент уже відомі. І як, неодноразово підкреслювали соціологи і політологи, виборці розчаровані в чинних політиках і у владі, і в опозиції. Тому рівень підтримки навіть у фаворитів доволі низький.

Серед кандидатів до президентських виборів 2019 року підтвердив участь міністр оборони України (2005-2007), народний депутат України V і VII скликань, голова комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки та оборони (VI скликання), полковник запасу, кандидат технічних наук та лідер «Громадянської опозиції» - Анатолій Гриценко. Він вже має колосальний досвід щодо участі у виборах, так як балотувався до них двічі. На виборах 2010 року результат Гриценка був відверто поганим, тоді він набрав лише 1,2% голосів. Але за чотири роки, на президентській гонці 2014-го, підсумок був кращим – його підтримали 5,48% виборців. Тоді Гриценко став четвертим, його випередили Петро Порошенко, Юлія Тимошенко та Олег Ляшко. Такі результати віщували партії Гриценка впевнений прохід до Верховної Ради. Але не сталося, як гадалося. Через відсутність серйозного медіаресурсу й атаки з боку конкурентів у 2014 році "Громадянська позиція" опинилася за бортом парламенту та отримала лише трохи більше 3% голосів за необхідних 5. Через багатообіцяючі старти і провальні фініші Гриценка часто називають "першим непрохідним кандидатом". Такому не найприємнішому іміджу він може дякувати виключно собі. Під час кампанії 2010 року саме його команда вигнала йому передвиборний слоган "Прохідні самі пройдуть. А я голосую за Гриценка!".

Тому лідер "Громадянської позиції" готується до останнього бою. У його оточенні переконують: якщо Гриценко програє втретє, то більше не балотуватиметься [4].

На разі у нього з'явився шанс виправити ситуацію. Гриценко ще ніколи не мав такого стартового рейтингу, як зараз. За останніми даними рейтингу Київського міжнародного інституту соціології, якби вибори відбулися сьогодні, за нього готові проголосувати близько 6,5% українців серед тих, хто вже визначився з вибором. Його випереджає лише Юлія Тимошенко, яку готові підтримати приблизно 10,6%. То ж, якщо ця двійка потрапить до другого туру, то Тимошенко не матиме шансів, на думку соціологів [6].

Проте, на думку деяких політологів, сумнівно, що він переможе. По-перше, в нього немає розвинутої регіональної інфраструктури. По-друге, проти нього ще не працювали конкретно опоненти. Крім того, як зазначає виконавчий директор Центру прикладних політичних досліджень "Пента" Олександр Леонов, таке враження, що, як тільки Гриценко починає активну кампанію, його рейтинг обвалюється. І зараз вже почалася така тенденція. Однак, як би не закінчилися для нього вибори президента, партія Гриценка "Громадянська позиція", схоже, потрапить у наступне скликання Верховної Ради.

Попри всі негативні прогнози, Гриценко навіть уже розповів про свої кроки, в тому числі, і кадрові призначення після перемоги. Ще влітку він почав активно їздити країною, зустрічатися з виборцями, щоб послухати невдоволення та різні побажання. Перед початком кампанії Гриценко використовує цілком звичне для себе амплуа – чесний і безкомпромісний політик, який має багаж досвіду та при цьому не забруднений корупцією. Найважливіша складова його образу – роль такого собі Мойсея, який веде за собою в політику молодих. У час, коли більше 60% виборців хочуть бачити на політичній карті нові обличчя, це справді може вистрелити. Як переконують співрозмовники, перед початком кампанії вже обговорювали приблизний розподіл відповідальності по регіонах. За їхніми словами, це лише один з початкових варіантів пропозицій [1].

Взагалі кампанія Гриценка на 80% складатиметься з меседжів про те, яку Україну він хоче бачити в майбутньому. Умовно кажучи, це сильна країна, що "бореться з корупцією, де чесно працюють правоохоронні органи, суди та люди живуть у злагоді". Інші 20% повідомлень стосуватимуться його принципів, на кшталт: "Єдиний, хто не має зв'язку з олігархами" та "Не буде робити з влади бізнес" [7].

Якщо підсумувати загалом, то образ Гриценка зводиться до двох сил: "сильна рука" та чесність. "Я так само, як і ви, не задоволений владою. У мене такий же одяг, як у вас. Я живу, як і ви. У мене таке ж взуття, як у вас. Я був при владі, але моє взуття не змінилося", – переказує майбутній посил Гриценка до виборців один з його соратників. При цьому кампанія не має базуватися на критиці опонентів з одного електорального поля. Наприклад, Гриценкові не рекомендують критикувати ні президента Порошенка, ні найближчу конкурентку Юлію Тимошенко.

Як не дивно, але лідера "Громадянської позиції" має турбувати зовсім інший політик, який міг бути його союзником. Якби на виборах президента ліде-

ра "Громадянської позиції" підтримав мер Львова Андрій Садовий, то це б фактично означало гарантію на вихід у другий тур, адже Гриценко отримав би тоді перевагу на Західній Україні. Але нещодавно стало відомо, що й сам Садовий підтвердив участь у президентських виборах. Так, регіональні штаби президентської кампанії в Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Миколаївській, Запорізькій областях можуть курувати представники "Альтернативи" Фірсова. Одеську та Рівненську область пропонують віддати під відповідальність Соломії Бобровської.

А от займатися Західною Україною та медійною складовою кампанії можуть доручити "Народному контролю". Медіа-напряму обдумують віддати цій групі, адже раніше Дмитро Добродомов працював генеральним директором холдингу ЗІК. Сьогодні в його орбіті впливу перебуває новий "4 канал". Це маловідомий ресурс, який транслюється лише в столиці, Київській області та по супутнику. Водночас у розмові з УП Добродомов запевняє, що з "Народним контролем" ще ніхто не домовлявся про курування штабів чи медіа підтримку [3].

Продовжуючи тему помічників Гриценка, політичний експерт Володимир Цибулько сказав: «В союзники до Гриценка "напрошувався" Віктор Балоба — технологічна людина з величезним політичним досвідом. Але, думаю, там почали домінувати страх, що Балоба з "колишніх". Хоча Балоба з Гриценком разом працювали в "Нашій Україні", наприклад. Очевидно, що Гриценко боїться взяти на себе репутаційні ризики. Хоча і президент Порошенко виходець з "Нашої України" і його перемога — теж в якомусь сенсі політична спадщина "Нашої України" і Ющенка особисто. Мені здається, що Гриценко хоче не віддалятися від олігархів — потенційних донорів його кампанії — і спертися, в той же час, на незаплямованих гравців, як Єгор Фірсов, наприклад» [2].

Не дивлячись на позитивні аспекти виборчої кампанії Анатолія Гриценка, є й інший бік медалі, який псує образ кандидата в президенти та його шанси на перемогу в цілому. Незалежні журналісти опублікували відеоматеріал, знятий в Конча-Заспі, продемонструвавши володіння, у якому живе экс-міністр оборони України. Крім того, родині політика належать чотири квартири в елітному районі Києва. Причому особисто Анатолій Гриценко нічим із вказаної нерухомості не володіє. Громадськість давно закликає антикорупційні органи звернути увагу на імовірну його причетність до фінансових махінацій під час каденції на посаді міністра оборони та на сьогодні [4].

Також, цікавим фактом в біографії політика є його поведінка під час української Революції Гідності. Коли відбувалися жорстокі зачистки Майдану, викрадення і катування активістів, Гриценко нишком поїхав кататися на лижах. Свою «активну позицію» у той нелегкий для країни час він вирішив відстоювати на сторінках фейсбуку. Такі дії лідера «Громадянської позиції» наштовхують на думку щодо його тісних дружніх зв'язків з українським ворогом. До того ж, у червні Журналісти спіймали колишнього міністра оборони Анатолія Гриценка за проведенням майстер-класу у віденському «Міжнародному центрі досліджень відносин Росія – ЄС». Гриценко дуже нервував через витік інформації. І не дивно, адже на Батьківщині він грає роль «порядного військового» і

«чесного патріота». А участь в заходах проросійського осередку негативно позначилася б на політичному іміджі кандидата в президенти України. Екс-міністр вирішив ґрунтовно підійти до цього питання і засекретити своє перебування на заході. Він навіть висунув вимоги не проводити фото- і відео- зйомку. А після івенту відмовився від запланованої вечері – швиденько викликав таксі і поїхав у готель «Амбасадор». Від гріха подалі, як то кажуть. Однак, як полковник не старався, повністю замести сліди йому не вдалося. В мережі з'явилися фото з лекції для проросійських діячів. Інформація про Гриценка розміщена і на сайті самого «Міжнародного центру досліджень відносин Росія - ЄС».

Там зазначається, що український політик провів «майстер-клас» на тему «Конфлікт в Україні: історія без кінця». Зокрема, Гриченко озвучував австрійським експертам свої сценарії щодо звільнення Донбасу. При цьому, виступав він у статусі «кандидата у Президенти України» і навіть взяв на себе сміливість заявити, що Україна «ніколи не дотримувалася Мінських угод». Такі заяви сподобалися проросійській публіці. На це і була зроблена ставка полковника.

До речі, на офіційній фейсбук-сторінці Гриценка також не було жодних повідомлень про "Центр досліджень відносин Росія - ЄС". Лише наступного дня після заходу, аби хоч якось себе підстрахувати на випадок викриття зрадливого вчинку, лідер «Громадянської позиції» зробив загальний запис: «Під час спілкування з європейцями протягом двох днів піднімав питання про їх сприяння у звільненні Олега Сенцова, Олександра Кольченка, Романа Сущенка та інших громадян України» [8].

Отже, з огляду на викладені вище факти, ситуація є досить складною. З одного боку, його оточують досить гучні скандали, які знижують можливість на перемогу. Але у нашого народу політична пам'ять є дуже короткостроковою, що є вигідно будь-якому політичному діячеві, та ніяк не громадянам, які у подальшому скаржаться на вибраного кандидата, забувши про його "гріхи". Якщо мислити у такому напрямку, то й про негатив, пов'язаний з Гриченком скоро забудуть. Наскільки відомо, він обиратиме у команду людей, які є незаплямованими гравцями на політичній арені, а це є великою перевагою. У лідера "Громадянської позиції" низький показник електоральних антипатій. І це є головною відмінністю від кандидатів-конкурентів, які засідають у Верховній Раді. Наприклад, за даними КМІС (Київський міжнародний інститут соціології), до Порошенка ставляться негативно майже 71% опитаних, у Тимошенко рейтинг становить 56%, а Гриценка негативно сприймають лише 20%. Звісно, що до виборів залишилося ще достатньо часу і Україна – це країна можливостей. Тому ситуація серед кандидатів може повернутися зовсім по-іншому, але на даний момент шанси на перемогу в Анатолія Гриценка цілком реальні. А що буде покаже тільки час.

1. Вибори президента України-2019: хто піде та які у них шанси [Електронний ресурс] / Режим доступу - https://24tv.ua/vibori_prezidenta_ukrayini_2019_prognoz_kandidativ_na_viborah_ukrayini_n1007188

2. Гриценко втратив майже половину виборців порівняно з літніми рейтингами [Електронний ресурс] / Режим доступу - <https://www.rbc.ua/ukr/news/gritsenko-poteryal-polovinu-izbirateley-sravnenu-1541162848.html>
3. Гриценко і його команда. Хто допомагає лідеру «Громадянської позиції» йти на вибори [Електронний ресурс] / Режим доступу - <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/09/12/7191765/>
4. Гриценко попав в грандіозний скандал [Електронний ресурс] / Режим доступу - <http://pero.org.ua/narodnyj-zhurnalist/grytsenko-popav-v-grandioznyj-skandal/>
5. Останній бій полковника. Як Гриценко готується до виборів президента [Електронний ресурс] / Режим доступу - <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/07/9/7185474/>
6. Рейтинги кандидатів у президенти [Електронний ресурс] / Режим доступу - <https://ua.interfax.com.ua/news/election2019/534946.html>
7. Програма Анатолія Гриценка "Присягаю народу України"! [Електронний ресурс] / Режим доступу - <http://www.grytsenko.com.ua/prohrama.html>
8. Скандал у Відні: Анатолій Гриценко засвітився в проросійському центрі [Електронний ресурс] / Режим доступу - [HTTPS://IZVESTIA.KIEV.UA/ITEM/SHOW/109474](https://izvestia.kiev.ua/item/show/109474)

Каріна Карпова

РОЗДУМИ НАД МАЙБУТНІМИ ВИБОРАМИ В УКРАЇНІ

З початком осені в Україні стартувала передвиборча кампанія, а серед кандидатів у Президенти опинилися добре знайомі всім обличчя. Тож, чи можна очікувати нового світлого майбутнього?

З рекламних щитів, Інтернету, а також радіо та телебачення ми вже сьогодні «бачимо» себе у ЄС та НАТО, «відчуваємо» на собі високий рівень економіки і звичайно ж очікуємо на «Новий курс» з старими гравцями.

Передвиборчі кампанії, як не дивно, будуються на викритті корупційності теперішньої влади, проте, варто звернути увагу, що про корупцію та офшори кричать такі ж самі аферисти, які, так чи інакше, були при владі і розкрадали український бюджет.

П. Порошенко – наголошує на своїх здобутках і діяннях: зберіг мову, українці мають свою армію, свою церкву і т.д., забуваючи, що так і не відмовився від власного бізнесу, який успішно функціонує не лише в Україні, але й в Росії – країні-агресорі, проти якої так «успішно» вів боротьбу Петро Олексійович.

Ю. Тимошенко – «Новий курс країни» з «неновою» Юлією Володимирівною. Нові вирішення проблем, нові перспективи розвитку та новий імідж, який нібито символізує серйозні наміри Тимошенко. В рейтингах передвиборчої кампанії вона займає лідируючі позиції. Чи можна нарікати на свавілля політичних лідерів, беззаконня, економічну і політичну кризу в Україні, якщо ми самі готові підтримати тих, хто нас зраджував?

О. Ляшко – теж активно готується до виборів, тож встиг і одружитися, і влаштувати турне по українських селах, ну і звичайно ж підготувати лозунги

«Загризу за Україну» і т.д. Не знаю як за Україну, а ось за крісло Президента готовий гризтися не лише Ляшко.

С. Вакарчук та В. Зеленський – талановиті улюбленці українців, проте чи варто поєднувати творчість, любов мільйонів шанувальників та українську політику?!

Ю. Бойко – представник «Опозиційного блоку», в передвиборчій кампанії користується підтримкою С. Львовича та Фірташа. Разом з своїми друзями зміг уникнути розправи після втечі Януковича. За сприяння друзів-олігархів активно транслюється телеканалом «Інтер».

А. Гриценко – экс-міністр оборони Укр. Двічі програвав президентські вибори. Зникнення з політичної арени після поразки та байдуже ставлення до війни між Україною та Росією пояснює негативним ставленням до себе, з боку Порошенка та Турчинова у 2014 році. Серед здобутків: розкрадання військового майна, продаж землі, а в 2018 році знову образ досвідченого політика, патріота та чесного військового.

Вибори 2019 року, за принципом попередніх виборів, здійснять зміну одного олігархічного клану при владі на інший. Допоки українці не навчаться пам'ятати помилки минулого аби не повторювати їх у майбутньому – кардинальних змін очікувати не варто!

Назар Петришин

«НОВИЙ КУРС УКРАЇНИ» ЮЛІЇ ТИМОШЕНКО

Українська молодь, завжди була рушійною силою у суспільстві та першими ставали на захист демократичних цінностей та свобод. Переважна більшість молодих людей – більше 6 мільйонів осіб – в останні роки активно беруть участь у різних громадських ініціативах і не залишаються осторонь суспільних проблем. Проти, на превеликий жаль, молоді люди не отримують достатньої підтримки від держави, не маючи змоги реалізувати корисні ініціативи та залишаються на одинці зі своїми проблемами.

Молодь активна в пошуку альтернативи для зміни життя в країні. Багато молодих людей знаходять таку альтернативу в «Новому Курсі України» презентованого лідеркою Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» Юлією Тимошенко.

1 вересня 2018 створюється меморандум щодо незмінності курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, відновлення територіальної цілісності та суверенітету України. Цей меморандум, який був ініційований Юлією Володимирівною, є відкритий до підписання всіма політичними лідерами та політичними силами, що у 2019 році будуть змагатися на президентських та парламентських виборах. Він є певним зобов'язанням перед політиками, що його підписали. Тому, не дивно, що його підписала лише Юлія Тимошенко.

«Новий Курс України» передбачає створення інтелектуалами країни Нового Суспільного Договору. Є 16 пропозицій Юлії Тимошенко до Нового Суспільного Договору:

1. Парламентська форма правління канцлерського типу.
2. Всенародне обрання канцлера одночасно з обранням парламентської більшості.
3. Нова виборча система до парламенту в два тури, з прохідним бар'єром 2% для можливості входження у парламент нових прогресивних політичних сил. Партія переможець другого туру виборів отримає парламентську більшість та право формувати уряд на чолі із всенародно обраним канцлером.
4. Сильна опозиція, яка буде мати всі дієві інструменти для контролю за владою. Обирає та звільняє заступників Голови Парламенту, голів комітетів Парламенту, членів та голів Рахункової палати Республіки. Має право створювати слідчі комісії. Має право сформувати порядок денний не менше, як один день на місьць.
5. Створюються Всеукраїнські Асоціації із сильними конституційними правами, створені в ключових сферах життя країни, для безпосередньої участі громадянського суспільства в управлінні державою. Мають право законодавчої ініціативи та здійснюють нагляд за виконанням нормативних актів.
6. Формування Національної Асамблеї Самоврядності з моральних, духовних авторитетів нації та голів Всеукраїнських Асоціацій.
7. Національна Асамблея Самоврядності – вищий орган народного самоуправління, який є гарантом дотримання конституції. Унеможливорює узурпацію влади.
8. Передбачається створення нової гілки влади – контрольної (омбудсмени, державне бюро розслідувань, ГПУ, антимонопольний комітет, ЦВК) яка не залежить від політичної влади та керівники якої призначаються Національною Асамблеєю Самоврядності.
9. Громадянам надається право законодавчої ініціативи.
10. Референдум за народною ініціативою, щодо дострокового усунення влади – альтернатива жертвним революціям.
11. Запуск Національного Стратегічного Центру, як державного органу, який буде відповідати за інноваційний розвиток країни та її глобальну конкурентоспроможність. Подаватиме Уряду рішення для обговорення.
12. Створюються суди повністю незалежні від політичного класу та виконавчої влади. Мірові судді та судді першої інстанції обираються народом. Вільний доступ до правосуддя. Судді апеляційних та касаційних інстанцій призначаються із числа нижчої інстанції після бездоганної роботи із стажем більше 10 років.
13. Заснування Палати Честі – органу контролю за суддями з боку громадянського суспільства. Звільняє суддів, відвід суддів, надає згоду на арешт судді.

14. Переведення всієї облікової системи країни на БЛОКЧЕЙН технології. Зменшує операційні витрати, унеможлиблює підробку даних, контакт чиновника з громадянином України обмежений.
15. Створення багаторівневої, дієвої комплексної системи боротьби проти корупції.
16. Ініціювання створення Конституанти для схвалення проекту Нової Конституції та ухвалення її на Всенародному референдумі.

Тимошенко критикує «Стратегію економічного розвитку Україна-2020», що була затверджена президентом Петром Порошенком. На її думку за час втілення цієї стратегії економічні показники держави лише погіршилися. Натомість, Юлія Тимошенко пропонує «Новий Економічний Курс»: трансформація відстаючої сировинної економіки в економіку інноваційного розвитку; ставка на креативність, інтелект і підприємницьку ініціативу українців; прискорене економічне зростання з річними темпами не менше 7%. Юлія Тимошенко скликала форум «Новий Курс України» і дала оцінку ситуації у якій перебуває Україна і запропонувала певні виходи. Юлія Володимирівна кидає виклик українській громадськості та інтелектуальному середовищу і вже в останню чергу політикам. На сьогодні виборча компанія не виглядає просто боротьбою політичних технологій, Тимошенко внесла інтелектуальну складову, причому контраверсійну, де потрібно робити конкретні висновки. Інші суб'єкти політичного процесу повинні дотягнути до рівня Тимошенко.

Олексій Шафраньош

«НОВІ ЛІВІ» ТА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС У США В 60-70-РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Важливою складовою частиною контркультури, її безпосередньою суспільно-політичною складовою став «новий лівий» рух, діяльність якого розгорнулася з початку 60-х років ХХ століття у США. Ідейною базою, на якій постав «новий лівий» рух, стали роботи вчених «Франкфуртської школи», також в процесі його становлення важливими були погляди французьких філософів-екзистенціалістів, зокрема Ж.П.Сартра, американського соціолога Чарльза Мілльса, Вільгельма Райха та інших. Якщо для субкультур бітників, хіпі політичний напрямок був лише однією з форм їхньої діяльності, передусім орієнтованої на культурний, суспільний простір, то «нові ліві» від початку позиціонували себе переважно як політичний рух. Але оскільки до формування традиційних політичних партій та участі в політичному житті «нові ліві» ставилися негативно, то основною формою їхнього об'єднання стали громадські організації та рухи, передусім організація «Студенти за демократичне суспільство», яка виникла в США у 1959 році.

На формування ідейних позицій, характерних для «нового лівого» руху вплинула ідея Г.Маркузе про втрату революційної ролі робітничим класом,

який включається у соціально-політичну систему, а його місце посідають соціальні аутсайтери – люмпен-пролетаріат, представники національних меншин, безробітні, радикальне студентство, інтелігенція. У глобальному вимірі агентами революційних змін є країни третього світу, які борються проти колоніалізму, як з боку капіталістичного, так і соціалістичного світу.

Також вагомою для «нових лівих» стала теза про втрату революційної ролі лівими політичними партіями, які також є включеними у існуючу політичну систему, а тому розглядалася сфера боротьби поза парламентською системою, без прив'язки до політичних партій. Акцент на непарламентських формах політичної боротьби пізніше привів до гарячих дискусій в «новому лівому» русі та перехід частини його учасників до форм збройної, терористичної боротьби.

Герберт Маркузе в «Одновимірній людині» зазначає: «Сам спосіб організації технологічної основи сучасного індустріального суспільства змушує його бути тоталітарним; бо «тоталітарність» тут означає не тільки терористичне політичне координування суспільства, але також нетерористичне економіко-технічне координування, здійснюване за рахунок маніпуляції потребами за допомогою майнових прав. Таким чином, створюються перешкоди для появи дієвої опозиції всередині цілого. Тоталітаризму сприяє не тільки специфічна форма уряду або правлячої партії, але також специфічна система виробництва і розподілу, яка цілком може бути сумісною з «плюралізмом» партій, преси, «конкурентних сил» і т.д.».

У політичній боротьбі для «нових лівих» стало характерним використання непарламентських форм діяльності, мітингів, страйків, протестних перформансів. На думку «нових лівих» двопартійна система парламентська система побудована так, що громадянин втрачає можливість реального вибору та впливу на процес прийняття рішень. Альтернативу вони вбачали у впровадженні принципів прямої, партиципаторної демократії, яка б дозволила людині безпосередньо відчувати вплив за своє рішення.

Ця позиція вже була висловлена в «Порт-Гуронській декларації» 1962 року, яка стала програмним документом найзначнішої організації американських «нових лівих» «Студенти за демократичне суспільство». СДС розглядала себе не як єдину організацію зі своєю специфікою, але як частину більшого руху, який сподівався перетворити суспільство через формування нових і реформування старих державних інституцій.

Цікавою є структура організації, в якій була здійснена спроба створення моделі ідеального політичного устрою. СДС негативно ставилася до таких традиційних елементів будь-якої політичної структури, як постійні лідери, ієрархічні взаємини та формальні процедури, які передують прийняттю політичного рішення. В організації місцеві відділення діяли автономно і були первинними джерелами напрацювання рішень. У 1967 році в СДС були скасовані пости президента та віце-президента і були замінені «тріумвіратом» секретарів, які обиралися делегатами на щорічних зборах СДС.

Яскравим свідченням відношення «нових лівих» та контркультури до традиційних виборчих процедур стали протести, які супроводжували з'їзд Демократичної партії США в Чикаго в серпні 1968 року. Одними з головних ор-

ганізаторів протестів були іппі, представники «нового лівого» напрямку в середовищі субкультури хіпі. Вони писали статті, поширювали листівки, виступали на мітингах, заявляючи, що під час з'їзду Демократичної партії, на якому вирішувалося питання про кандидата від цієї партії на виборах Президента США. Акції протесту почалися 23 серпня 1968 року. У цей день іппі на чолі з Джері Рубіном висунули свиню на ім'я Пегасус кандидатом в президенти. Лідер «Студентів за демократичне суспільство» Дон Міллер писав у «NewYorkFreePress»: «Хто знає, може, історики колись вважатимуть початком Другої Американської революції події кінця серпня 1968 року в чиказькому Лінкольн-парку, коли республіканці, демократи і іппі одночасно висунули кандидатами в президенти свиней - кожен свою» [1, 54].

В кінці 60-х років ХХ століття рух «нових лівих» радикалізувався і дедалі більше схилився до використання радикальних, силових методів діяльності. Зрештою, це, а також суперечки про майбутній рух організації привели до розпаду СДС і створення радикальної організації «WeatherUnderground», яка почала використовувати терористичні методи в своїй діяльності.

Незважаючи на неприйняття парламентських форм боротьби, участі у виборчому процесі, чимало учасників «нового лівого» руху потім до нього все ж долучилися. Це стосується й політичних сил, які виникли на базі тих поглядів, які сповідували «нові ліві» та контркультура 60-х років ХХ століття.

Так, один з лідерів «Студентів за демократичне суспільство» Том Хейден перейшов до Демократичної партії США, з 1976 року активно брав участь у виборчих кампаніях. З 1982 по 1992 рік Том Хейден був членом зборів штату Каліфорнія, а в 1992-2000 роках - Сенату штату. Всередині Демократичної партії представляв групу «Прогресивні демократи Америки». Він також підтримував антиглобалістський рух, в 1999 році виступив на протестах проти саміту СОТ у Сіетлі та проти війни в Іраку [2].

У політичному вимірі вплив контркультури стає видимим вже починаючи з 70-х років ХХ століття, передусім він стосувався створення нових альтернативних політичних рухів та партій. Тоді ж активізуються політичні сили, ідейні засади яких базуються на захисті навколишнього середовища, дотримання екологічних принципів, вони отримали визначення «зелених» рухів. Слід зазначити, що важливим джерелом становлення зеленого політичного руху стали «нові ліві» 60-х років ХХ століття, чимало політичних лідерів розпочинали свою діяльність передусім як активісти цього політичного напрямку [3,53].

У Сполучених Штатах зелені вперше взяли участь у політичній боротьбі в 1985 році, а наступного року двоє представників партії зелених були обрані на виборні посади в окружні суди Бейфілда та Дугласа. З тих пір Партія зелених заявила про перемоги на значній кількості виборів в муніципальному, окружному і державному рівнях. Станом на квітень 2018 року 157 представників партії зелених займають виборні посади в США [4].

Таким чином, можна констатувати, що учасники «нового лівого» руху негативно відносилися до традиційних форм та методів політичної боротьби, політичних партій та виборчого процесу, протиставляючи їм непарламентські форми діяльності та висловлюючи прихильність до методів прямої демократії.

Також слід констатувати, що починаючи із 70-х років ХХ століття деякі чільні представники руху включилися до електоральних процесів. Крім цього, політичні партії, які виникли під значним впливом «нового лівого» руху беруть активну участь у виборчому процесі в США.

1. St. John J. Countdown to Chaos. Chicago, August 1968: Turning Point in American Politics, L.A. Nash Pbl., 1969, 202 p.
2. Tom Hayden. URL :<https://www.thenation.com/authors/tom-hayden/> (дата звернення: 20.10.2018).
3. Burchell Jon, The Evolution of Green Politics: Development and Change Within European Green Parties, London, Earthscan, 2002, 202 p.
4. Green Party US: Officeholders. URL :<http://www.gp.org/officeholders> (дата звернення: 15.04.2018).

Іван Барчій

ВПЛИВ ТЕМИ «ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ» НА ПЕРЕБІГ ПЕРЕДВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ У РУМУНІЇ

Політична корупція як соціальне явище існує практично в усіх країнах світу, у тому числі в тих, що більшість дослідників відносять до «еталонних» з точки зору розвитку демократії. Так, на думку італійських дослідників Д. Дела Порта та А. Ванучі, до висококорумпованих країн світу належать Бельгія, Греція, Іспанія, Італія, а до «проміжних» – Австрія, США, Франція та Японія. При цьому, спостерігається стійка тенденція до зростання політичної корупції та еволюції корупційних практик у розвинутих демократичних країнах [1, с. 98].

Разом з тим особливого значення політична корупція набуває в суспільствах транзитивного типу, однією з особливостей яких є надмірна політизація державного управлінського апарату, якій значною мірою представляє не стільки інтереси держави та суспільства, скільки конкретних політичних угруповань, які, у свою чергу, тісно пов'язані з великим капіталом.

Проблемам політичної корупції у фаховій літературі приділяється достатньо багато уваги, проте питання, пов'язані з особливостями досвіду боротьби з політичною корупцією в окремих країнах ЄС в контексті запровадження відповідних практик в Україні, залишаються недостатньо дослідженими.

Питання вирішення проблеми «політичної корупції» мабуть залишаться однією із ключових тем запланованих президентських та парламентських виборчих кампаній в Україні у 2019 році, тому постає актуальним звернутися до досвіду сусідньої Румунії, де вказана тема була на плаву практично всіх без винятку передвиборчих кампаній за весь посттоталітарний період.

Досвід Румунії боротьби із «політичною корупцією» часто ставлять у приклад України, особливо у контексті подій, що відбулися на початку 2017 року і на яких ми зупинимося трохи нижче.

Щоб зрозуміти природу проходження «політичної корупції» у Румунії, необхідно трохи повернутись у минуле. Ніколає Чаушеску, що незмінно керував Румунією з 1967 по 1989 роки, побудував один з найжорсткіших серед країн Варшавського договору соціалістичних режимів, а культ особистості «Генія Карпат», як Чаушеску називали у румунській пресі, можна порівняти хіба що з північнокорейським. Ізольованість країни, її потужний репресивний апарат та відсутність сталих демократичних традицій не давали опозиційним до комуністів силам перерости в міцні політичні та громадянські рухи, як це сталося, наприклад, із «Солідарністю» у Польщі. Румунія підійшла до революції 1989 року з досить фрагментарними інституціями, які не змогли повноцінно протистояти «традиційним» важковаговикам зі старої еліти [2, с. 368].

Після розстрілу Ніколає Чаушеску із дружиною, кадри якого облетіли увесь світ, владу взяв колишній партійний товариш та одночасно конкурент Чаушеску – Йон Ілієску. Він з колегами реформував Комуністичну партію у нову структуру, яка перемогла на виборах, та коли опозиційні сили влітку 1990 року влаштували масштабні мітинги під гаслами «нам не потрібен неокомунізм», вимагаючи люстрації – закликав «робітничий клас» піти проти «фашистських сил, які хочуть дестабілізувати країну». Тоді спеціальними потягами до Бухареста привезли шахтарів, які разом із поліцією, вкрай жорстко, розігнали опозиційний табір [3].

Йон Ілієску з перервами переобирався президентом Румунії двічі та загалом керував країною 12 років, а нащадок реформованої Комуністичної партії отримав назву Соціал-демократичної партії Румунії (правляча політична сила країни і на сьогодні). Перефарбовані у малиновий колір соціал-демократії, колишні комуністи, не поспішали робити економічні реформи на зразок польських чи чеських у 1990-х та на початку двотисячних. Їхні старі методи управління, велика частка державного сектору в економіці, політичний популізм, загальна пасивність і бідність населення давала поживне середовище для чи не найвищого рівня корупції у кордонах політичної Європи [3].

Відправною точкою боротьби з корупцією у Румунії варто вважати 2002 рік, коли для цих цілей був створений спеціальний орган – Національний антикорупційний директорат. Це румунський аналог нашого Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), яке існує з 2015 року.

Ефективне переслідування корупціонерів почалося вже після вступу Румунії в ЄС в 2007 року Євросоюз ввів в Румунії спеціальний моніторинговий механізм, щоб стежити за сумлінністю румунських правоохоронців та судової влади у сфері антикорупційної діяльності та своєчасно припиняти ухилення від правил.

Через 10 років членства в ЄС Румунії все ж вдалося добитися певних успіхів у сфері антикорупційної діяльності. З 2006 року більше 90 румунських экс-міністрів, сенаторів, депутатів були притягнуті до відповідальності за корупцію. Під хвилю антикорупційних переслідувань потрапили навіть дрібні чиновники і помічений в тіньових схемах бізнес. У 2013 році були розслідувані

справи про корупцію на 1 тис. чиновників, у тому числі 68 високопоставлених міністрів і законодавців [4].

Одним з найуспішніших періодів боротьби з корупцією у Румунії був період із 2014-16 роки і пов'язаний з Лаурою Ковеши, коли очолюваний нею Національний антикорупційний директорат розслідував справи щодо 1,17 тис. людей і 34 компаній. Через їх корупційну діяльність економіка Румунії зазнала збитків у розмірі 1 млрд. доларів. У 2015 р. Верховний суд Румунії порушив кримінальну справу стосовно колишнього прем'єр-міністра Віктора Понти з "Соціал-демократичної партії". Понту звинувачували у відмиванні грошей, ухиленні від сплати податків [3].

У рейтингу держав за індексом сприйняття корупції за 2016 рік Румунія зайняла доволі непогане серед держав регіону 59-е із року в рік покращуючи свої позиції.

Отже, як бачимо за період 2012-2016 років спостерігається позитивна антикорупційна динаміка у Румунії, проте вагомим результатом досягти не вдалося, адже за найменшого ослаблення контролю громадськості політична корупція намагається стати визначальною моделлю поведінки політичних акторів. Доказом цього стало хвиля антикорупційних виступів на початку 2017 року.

Протести у 2017 році були зумовлені тим, що уряд Румунії прийняв постанову, яка мала пом'якшити антикорупційне законодавство. Цей документ найперше допоміг би уникнути відповідальності за корупційні дії голові правлячої Соціал-демократичної партії Румунії Л. Драгні. Цей політик має судимість (умовне засудження у 2016 році) за підтасування голосів на референдумі -2012 щодо імпічменту президенту Т. Бесеску. Це не дозволило Л. Драгні претендувати на державні посади. Фактично прийняття такої постанови уможливило повернення до влади кількох десятків представників партії, які перебували під слідством за зловживання владою. Соціал-демократи, перемігши на виборах у грудні 2016 року й були ініціаторами зміни антикорупційного законодавства, лобіюючи інтереси своїх однопартійців [6].

Під тиском суспільства, яке влаштувало багатотисячні мітинги, соціал-демократи все-таки скасували поправки про амністію корупціонерів. Однак, їм вдалося врятувати від правосуддя одного з своїх авторитетних соратників. У 2017 році Верховний суд Румунії закрив справу стосовно соціал-демократа Віктора Понти. Соціал-демократи запропонували ввести штрафи на суму 200 тис. євро для винних у корупції чиновників, замість усунення їх від посади. Фактично, вони вирішили легалізувати відкуп за порушення закону. Грудневі поправки в законодавство, проти яких протестували румуни, дають уряду більше повноважень над прокурорами і мінімізують незалежність магістратів. Для контролю над магістратами буде створено спецпідрозділ правоохоронних органів [3].

Як і в Україні, опозиційні партії в Румунії напрацьовують собі імідж захисників простого народу, використовуючи проблему боротьби з корупцією. Незграбні дії "Соціал-демократичної партії" грають на руку опозиційній "Національній Ліберальній партії". Президент Румунії Клаус Йоханіс, який колись очолював "Національну Ліберальну партію", підтримує ідею боротьби з

корупцією і відмовляється підписати скандальні законопроекти соціал-демократів. Нещодавно президент призначив прем'єр-міністром євродепутата Віоріку Денчиле, яку висунула на цей пост "Соціал-демократична партія", даючи прихильникам Драгні шанс на реабілітацію. Якщо ж соціал-демократи продовжать гнути свою лінію, то опозиція за підтримки Йоханіса і протестуючих може домогтися проведення дострокових парламентських виборів, на яких у лібералів є шанс збільшити присутність в румунському парламенті [4].

Політологи, аналізуючи події 2017 року, констатували: «Те, що відбувалося в Румунії, - це чудовий урок того, як має діяти громадянське суспільство, коли політики намагаються використати владу як джерело одержання вигоди. Зрештою корупція в будь-якому її прояві це не тільки економічні врати суспільства, це й удар по особистій свободі чесних громадян. І вже можна констатувати: румуни з честю відповіли на цей удар» [3].

Проаналізувавши вплив теми «політичної корупції» на виборчі кампанії у Румунії слід констатувати, що незважаючи на тоталітарне минуле громадянське суспільство чітко протидіє формам реалізації корупційних практик у політиці.

Виходячи із цього слід зазначити, що ефективність антикорупційних стратегій напрямку корелюється з рівнем розвитку громадянського суспільства активна участь якого уможливорює мінімізацію намагань політичних акторів розробити правила гри «під себе». У Румунії саме ініціативне громадянське суспільство формує значний вплив на підняття теми «політичної корупції» під час виборчих кампаній для формування атмосфери терпимості до нього із боку населення, здійснює перманентний моніторинг діяльності органів влади, забезпечує інформаційну відкритість у суспільстві щодо стану корупції та результативності антикорупційних заходів.

Протести 2017 року засвідчили вже сформоване в румунів стійке усвідомлення суспільством довгострокових загроз від корупційних діянь і небезпеки подальшого толерування корупційних практик, що у свою чергу матиме значний вплив і на перебіг наступних передвиборчих кампаній у країні.

1. Дела Порта Д. Брудні оборудки: учасники, ресурси та механізми політичної корупції / Д. Дела Порта, А. Ванучі. К. : К.І.С., 2006. 302 с.
2. Шимон І. Лемак В. Протидія політичній корупції в Румунії : можливий досвід для України. *Часопис Київського університету права*. Випуск третій. Київ, 2015. С. 367-370.
3. Жаворонков Г. Протести в Румунії: чому вони важливі для України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28889081.html>
4. Кухайлешвілі Г. Румунський урок для українських корупціонерів [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/rumunskyi-urok-dlia-ukrainskykh-koruptsioneriv-430277.html>
5. Анка Юрма: В Румунії ніхто не ризикне сказати антикорупційному прокурору "ти мене засмучуєш"[Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2017/10/3/7071411/>
6. Legea nr. 334/2006 privind finanțarea acțiunii partidelor politice și a campaniilor electorale, republicată, cu modificările și completările ulterioare. Text in vigoare începând cu data de 20 ianuarie 2017[Електронний ресурс]// Режим доступу: <http://www.roaep.ro/legislatie/wp-content/uploads/2016/05/Legea-nr.-334-2006-actualizata1.pdf> (20.01.2017)

РЕГІОНАЛЬНА ТА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА

Євген Перегуда

ІНСТИТУЦІЙНА «СТЕЖКА ЗАЛЕЖНОСТІ» В РЕГІОНАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ТА ВІРОГІДНІСТЬ ЗМІН

Актуальність теми. Сфера регіональної політики є надзвичайно важливою для України, що пов'язане з мозаїчністю соціокультурних орієнтацій її населення та, на думку І. Кресіної, з відмовою наприкінці 1980-тих років від радянської моделі суспільного розвитку [1, с. 17]. Однією з провідних ланок регіональної політики є система адміністративного управління регіонами. Протягом усіх років незалежності в Україні тривали політичні дискусії з питання про формат цієї системи. Здавалося б, після того, як припинився процес ухвалення ініційованого у 2015 р. проекту змін до Конституції, це питання стало менш актуальним. Але з часом все одно доведеться повернутись до нього. До цього штовхає, зокрема, стрімке скорочення ресурсів, якими володіє центральна влада. Відтак доведеться шукати такі інституційні механізми, які б стимулювали місцеву владу до пошуку ресурсів свого розвитку.

Ця проблема детально аналізувалася у працях багатьох вчених – О. Батанова, А. Берези, О. Валевського, М. Їжи, А. Коваленка, І. Кресіної, І. Кураса, С. Наумкіної, С. Римаренка, М. Степика, О. Сушинського, С. Телешуна та ін. Звертався до цієї теми й автор даної статті. Але дотеперішні її дослідження значною мірою здійснюються в нормативістському річищі. Дослідниками ґрунтовно опрацьована класифікація моделей регіонального управління та місцевого самоврядування, розроблені їх ознаки, ступінь відповідності завданням, які стоять перед країною. Водночас менше уваги звертається на передумови впровадження цих моделей, а відтак й на вірогідність реалізації. Більш детально у цьому напрямі працюють політичні технологи, працівники недержавних аналітичних центрів. Але щодо верифікації їх напрацювань є проблема політичної заангажованості. Тому своє слово мають сказати вчені, які, хоча вони теж є громадянами держави і мають політичні орієнтації, здатні на більшу об'єктивність аналізу.

Метою цієї статті є проаналізувати ступінь доцільності та водночас можливості реформування системи адміністративного управління регіонами України, шляхів активізації місцевої ініціативи. Це передбачає певний аналіз операціональності теоретичних підходів до дослідження проблеми, вивчення наявного досвіду реформування цієї системи у роки незалежності, з'ясування причин невдачі попередніх спроб реформування, дослідження сучасного стану його передумов.

Основна частина. При вивченні процесів реформування систем адміністративного управління регіонами дослідники використовують різні підходи, які, відповідно, призводять до різних висновків. Так, наприклад, О. Валевський виступає за децентралізацію культурної політики, а М. Степико – навпаки, за її централізацію. Взагалі більшість учених виступає за поєднання централізацій-

них та децентралізаційних принципів. Л. Нагорна звертає увагу, що європейська модель «нового регіоналізму», на яку часто посилаються в Україні, полягає у поєднанні централізованого та децентралізованого підходів [4, с. 391]. Т. Татаренко теж вважає централізацію та децентралізацію принципами організації й управління просторових систем, які доповнюють і видозмінюють один одного [8, с. 51].

На нашу думку, серед теоретичних підходів, плідних щодо вивчення обраної теми, є неоінституціоналізм. Його провідні представники звертають увагу на складність реформування соціальних інститутів, оскільки вони підтримуються зсередини, затверджуються ззовні та кодуються у правилах та практиках, які не можуть бути змінені довільно [11, с. 563–577]. Значні напрацювання накопичені у річищі історичного інституціоналізму. До ключових його положень належить теза щодо інституційної «стежки залежності», яка формується в період історичного вибору моделі соціальної системи та визначає траєкторію подальшого її розвитку. Водночас представники цього напрямку ввели поняття «критичних моментів», тобто таких вузлів історичного розвитку, в яких можливе корегування цієї «стежки», а відтак видозміна інститутів [10, с. 942]. Значну роль при дослідженні реформування системи адміністративного управління регіонами можуть зіграти й дослідження Д. Норта, який, аналізуючи чинники зміни інститутів – як ті, що сприяють змінам, так й ті, які їм перешкоджають, писав, що витіснення неефективних інститутів ефективними стримується, якщо це потребує значних вкладень, тому впливові групи навіть зацікавлені у збереженні неефективних інститутів, якщо ті максимізують різницю між доходами та витратами [5].

Формування інституційної «стежки залежності» у сфері управління регіонами України відбувалось у перші роки державної незалежності. Незважаючи на створення інституту місцевого самоврядування, на регіональному рівні виникли, з одного боку, територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади, з іншого – інститут місцевих державних адміністрацій, які реалізовували повноваження виконавчої влади, зокрема делегованих органами місцевого самоврядування, координували діяльність вказаних територіальних підрозділів та підпорядковувались центральній владі, в першу чергу Президенту [2]. Водночас вже тоді було створено й певні механізми противаги надмірному президентському впливу на адміністрації, зокрема по лініях відносин «Президент – Кабінет Міністрів» та «Президент – місцеві ради». Проте, особливо у другому випадку, такі механізми були в цілому слабкими. Відтак ключовою була залежність місцевих держадміністрацій саме від центральних органів влади.

Ця «стежка» закріпилась в часи президентства Л. Кучми у Конституційному Договорі 1995 р., Конституції України 1996 р., законах про місцеве самоврядування, місцеві держадміністрації тощо. Інститут адміністрацій був закріплений на рівні областей та районів. Адміністрації також координували діяльність територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади. На рівні населених пунктів повноваження виконавчої влади були делеговані виконавчим органам місцевих рад. Такий формат системи зберігся й до сьогодні. Проте важливо, що, як й у попередньому періоді, наслідком складної політич-

ної структури суспільства була інституціоналізована система стримувань і противаг. Так, уряд, хоча б формально, подавав Президенту на затвердження кандидатури на посади голів держадміністрацій. Місцеві ради отримали повноваження ініціювати відставку цих голів, а за певних обставин Президент був змушений відправляти їх у відставку після цих ініціатив. Дієвість цього політичного компромісу, на нашу думку, була на той момент невисокою внаслідок законодавчих лакун, а також внаслідок того, що важелі бюджетної та інших політик знаходились в руках центру. Тому місцеві ради не були повністю самостійними у цьому питанні та повинні були домовлятися з центром, якщо вони бажали ініціювати кадрові зміни.

Чи міг бути створеним інший формат системи адміністративного управління регіонами? Однозначно зараз робити висновки про це важко, але слід зазначити, що, оскільки соціальні інститути відображають певну якість культурного розвитку системи, вказаному формату сприяв досвід попередніх історичних періодів. Так, в ході та після національної революції XVII ст. адміністративне управління базувалася на полковій системі. Хоча полковники не усюди призначались гетьманом, а подекуди обирались, говорити про залежність полковників від місцевого населення недоцільно. В ході революції 1917–1921 рр. важливою ланкою регіонального управління були комісари, які призначались спочатку Тимчасовим урядом Росії, а пізніше національними органами – Центральною Радою та Генеральним секретаріатом. Щодо радянських часів, то відповідні функції реалізовували виконавчі комітети місцевих рад, але система була значною мірою централізованою й виконкоми, як й самі ради, підпорядковувались вищестоящим органам. Отже, система залежних від центру місцевих державних адміністрацій значною мірою була укорінена в історичному досвіді України.

У роки незалежності були й спроби зійти з цієї «стежки». У 1994 р. в ході регіональної реформи Верховна Рада України скасувала інститут місцевих держадміністрацій, їх функції передала виконавчим комітетам рад, порядок формування яких ставив їх в залежність від місцевого населення. Проте Л. Кучма після обрання Президентом почав підлаштовувати цю систему під свої інтереси [9], а врешті взагалі домігся скасування реформи. Обґрунтування цих його дій полягало у необхідності реалізації неоліберальних реформ, боротьби з колишньою номенклатурою та антиреформаторськими силами, що вимагало централізації влади.

Повторно проблема постала на зламі XX–XXI ст. Політичні сили, в першу чергу опозиційні, реанімували ідею створення виконкомів обласних та районних рад. Політики обґрунтовували це необхідністю демократизації політичної системи, недопущення посилення президентської автократії. Проте необхідність змін з точки зору розвитку країни була вмотивована не лише політично. Вони випливали з потреби у проведенні інституційних реформ, які були проголошені, до речі, Президентом [7, с. 221]. На той час неоліберальні реформи досягли своєї мети – було сформовано дворівневу банківську систему, торгівля та більше половини промислових активів опинилися у недержавній власності. Інституційні реформи, вважав глава держави, відрізнялись від неоліберальних

тим, що їх не в змозі була проводити лише державна бюрократія, що це потребує активізації ресурсів всього суспільства (а звідси впливала й потреба у демократизації, зокрема у політичній реформі). Але, на відміну від системи центральних органів влади, Президент вважав за необхідне не поспішати з реформою організаційної основи регіонального управління, зокрема, з метою недопущення дестабілізації політичної системи, збереження для цього контролю Президента над місцевою владою. Тому він опирався запропонованим новаціям. Ініціатори регіональної реформи на вказані побоювання відповіли новою ідеєю – щодо збереження місцевих державних адміністрацій, але в якості лише контрольно-наглядових органів.

Напередодні та в ході Помаранчевої революції склався союз політичних сил, який декларував готовність до реформування цієї сфери. Парламентом навіть було прийнято у першому читанні закон про внесення відповідних змін до Конституції. Проте пізніше політичні сили відмовилися від цього проекту й закон врешті не був ухвалений в остаточному читанні. Причиною, на нашу думку, були корпоративні інтереси загальноукраїнських політичних партій, які прагнули поділити країну на зони впливу, задля чого вони прагнули використати звичні, централізовані, механізми управління. До цього їх також підштовхував слабкий зв'язок партій з громадянським суспільством, відмінність їх інтересів від інтересів пересічного громадянина.

На спробу Президента В. Ющенка реформувати систему адміністративного управління регіона можна детально не зупинятися, оскільки відповідні ініціативи були ним висунуті вже тоді, коли його рейтинг катастрофічно знижувався й врешті відповідний законопроект навіть не розглядався парламентом.

Наступна спроба реформування була пов'язана з президентством В. Януковича. Послання тодішнього глави держави, результати роботи ініційованої ним Конституційної комісії, включно доповідь профілюючої секції з державного управління та місцевого самоврядування включали вже сформовані ідеї – створення обласних та районних виконкомів, обмеження місцевих держадміністрацій контрольно-наглядовими функціями тощо. Реформи обґрунтовувались, зокрема, необхідністю активізувати регіони щодо пошуку інвестиційних ресурсів. Завадила реалізації цих планів зовсім не Революція Гідності. Питання розробки реформи не дійшло навіть до стадії проекту змін до Конституції. Причиною цього була відсутність політичної волі, інтересу до реформування, зокрема й тих сил, які декларували реформи.

Остання спроба зійти зі «стежки залежності» була пов'язана з проектом змін до Конституції, який до Верховної Ради вніс Президент України П. Порошенко. Як відомо, він був ухвалений парламентом у першому читанні, проте цей процес супроводжувався різким загостренням політичних відносин, а надалі розгляд цього проекту на нинішньому етапі було фактично припинено. Чинниками, які гальмували проект, стали війна на Донбасі, загострення політичної ситуації, падіння рейтингу Президента, підозрювання Президента у спробах під маркою адміністративної децентралізації фактично посилити свій вплив через інститут підконтрольних йому префектів.

Отже, ідейний арсенал ініціаторів реформування системи адміністративного управління регіонами фактично залишається незмінним з початку 2000-тих років. Саме полишення «стежки залежності» диктувалося переважно потребами інституційних реформ в умовах дефіциту ресурсів держави для стимулювання енергії суспільства (спроби 2004р. та 2011 р.) або ситуативним розкладом політичних сил (1994 р. та 2015 р.). Вагомим чинником був й зовнішній тиск партнерів України, як це було у 2014–2015 рр., зокрема, з метою сприяння припиненню війни.

Чи зберігаються ці мотиви регіональної реформи сьогодні? Частково. Зокрема, зростає дефіцит ресурсів, якими розпоряджається центральна влада, тому проблема активізації регіонів щодо пошуку інвестиційних та інших ресурсів актуальна. Також вагомим чинником є значне зростання незадоволення населення регіонів політикою центральної влади. В усіх цих контекстах ситуація дуже схожа на кінець 1990–тих років. Але проблема дефіциту ресурсів є й на регіональному рівні, причому тут вона навіть більш гостра, ніж щодо центральної влади. Водночас так само ще більш вагомим є ризик дестабілізації політичної системи та формування місцевих авторитаризмів. Крім того, важливим чинником ситуації є значна залежність України від зовнішнього фінансування. Усе це ускладнює проблему адміністративної реформи та ставить під сумнів її доцільність. Недарма колишній Президент Польщі – країни, модель децентралізації влади в якій нині в Україні вважають за зразкову та намагаються успадковувати, радить не поспішати з конкретними рішеннями, а ретельно зважувати усі чинники та можливі наслідки [3].

В контексті самої можливості реформування системи адміністративного управління регіонами варта уваги ідея П. Панова, який виділив різні види децентралізації – адміністративну, фінансову, політичну тощо [6]. Під останньою слід розуміти розосередження політичного впливу в руках ширшого кола політичних акторів. На думку П. Панова, адміністративну централізацію «провокує», як правило, децентралізація політична. І навпаки, політична централізація полегшує адміністративну децентралізацію. Останні тези цілком зрозумілі. Чим більше влада зосереджується в руках вузького кола політичних акторів (або одного актора), тим слабше опозиція реформі, яка відтак може бути проігнорована або придушена.

Проте може здатися, що ця частина вказаної закономірності більш властива Росії, де зосередження влади в руках керованої главою держави політичної партії («Єдиної Росії») дає змогу відносно безболісно проводити ті чи інші реформи. Тобто, на перший погляд, адміністративній децентралізації сприяє, коли одна партія безумовно домінує на політичній сцені. Але схожа ситуація в Україні існувала у 2010–2013 рр., проте домінування Партії регіонів у владі не призвело до суттєвого прискорення реформи. На нашу думку, причиною цього була, зокрема, внутрішня неоднорідність цієї структури, наявність у самій партії різних кланових угруповань та суперечності між ними. Тобто під політичною централізацією слід розуміти не просто домінуючу партію тобто лише організаційний аспект централізації. Цей термін слід розуміти як консолідацію політикуму навколо певної ідеї (в даному випадку – адміністративної децентраліза-

ції). Тому ми цілком, хоча б у теоретичному плані, можемо говорити про можливість політичної централізації й за відносного партійного плюралізму. Просто тоді це означає консенсус між різними політичними партіями.

На сьогодні такий консенсус в Україні відсутній. Так, одні політики твердять, що децентралізація в умовах війни неможлива. Інші – взагалі, що вона можлива лише тоді, коли у населення більшості регіонів високий рівень національної свідомості. Щоправда, вони не називають критеріїв такої високої свідомості, а також не пояснюють, чому вони не вважають нинішній сплеск національного патріотизму проявом такої національної свідомості. Треті ставляться до проблеми адміністративної децентралізації ситуативно. Зокрема, вони підозрюють Президента у тому, що він під видом децентралізації намагається, навпаки, збільшити свій вплив на розвиток суспільно-політичних процесів у регіонах завдяки ініційованому ним інституту префектів. Не виключено, що ці політики змінять думку, коли самі прийдуть до влади. Але тоді виходить, що на заваді проекту адміністративної децентралізації стоїть форма державного правління, зокрема наявність інституту глави держави, а також в цілому ситуація в країні, яка посилює роль глави держави як головнокомандувача.

Така політична мозаїка, вказані суперечності віддзеркалюють не лише ситуацію у середовищі окремих політичних еліт, але й щодо взаємодії політикуму та суспільства, відірваність еліт від потреб пересічного громадянина та нездатність еліт до виконання важливих функцій політичної еліти – прогнозування політичної ситуації, визначення вектору розвитку тощо. Виконання цих функцій заміщується ситуативною реакцією на дії політичного опонента.

Висновки. В існуючій ситуації відсутня тверда впевненість у необхідності прискорення радикальної зміни організаційної основи системи адміністративного управління регіонами України. Більшість чинників реформи, які діяли у попередніх ситуаціях періоду незалежності, нині артикулюються менш чітко. Найбільш вагомим чинником в цьому контексті є зовнішній тиск. Партнери України, насамперед західні, вимагають адміністративно-територіальної реформи в рамках дій, спрямованих на припинення війни. З іншого боку, чинники, які перешкоджають реформі, нікуди не ділися, а навіть посилилися. Політичної коаліції на користь реформи немає. У цій ситуації перспективи прискорення у майбутньому реформи пов'язані з активізацією насамперед громадськості, формування структур громадянського суспільства, які зацікавлені та вимагатимуть внесення змін до системи управління, що в свою чергу здатне вплинути на розклад сил у політикумі. На нашу думку, наразі пріоритетом є «точкова», або секторальна, децентралізація. Наприклад, це подальше реформування системи архітектурно-будівельного контролю, яка відбувається з 2015 р. Важливим аспектом є реформування житлово-комунального господарства, зокрема політика енергоефективності, яка здатна привести до збільшення автономності громадянського суспільства, а відтак створення передумов для майбутнього успіху й адміністративної реформи. Прогноз полягає також у тому, що формування необхідних передумов адміністративної реформи в частині громадянського суспільства постане внаслідок реанімації економічного підйому в державі.

1. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми : монографія / [Кресіна І. О., Коваленко А. А., Вітман К. М., Скрипнюк О. В., Перегуда Є. В., Стойко О. М., Кучабський О. Г., Явір В. А.] ; за ред. І. О. Кресіної. – К. : Логос, 2009. – 480 с.
2. Закон України «Про Представника Президента України» від 05 березня 1992 р. № 2167-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 23. – Ст. 335.
3. Квасньневский советует Украине быть аккуратнее с реализацией польской или какой-либо другой модели децентрализации // Лента новостей ИНТЕРФАКС-УКРАИНА. – Выпуск від 14 вересня.
4. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Нагорна Л. П. – К. : ІПІ-ЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 190 с.
6. Панов П. В. Региональные политические процессы в Российской Федерации в «эпоху Путина»: унификация или диверсификация? [Електронний ресурс] / П. В. Панов // Политэкс. – 2006. – № 4. – С. 109–134. – Режим доступу :
7. <http://www.politex.info/content/view/300/30/>.
8. Перегуда Є. В. Виконавча влада України: політико-правові аспекти модернізації / Є. В. Перегуда. – К. : Логос, 2013. – 408 с.
9. Татаренко Т. Механізми здійснення політичної влади в регіоні / Т. М. Татаренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 40. – С. 49–58.
10. Указ Президента України «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях» від 06 серпня 1994 р. № 430/94 // Урядовий кур'єр. – 1994. – № 124–125. – С. 2.
11. Hall P. A. Political science and the four new institutionalism / P. A. Hall, R. C. R. Taylor // Political Studies. – 1996. – Vol. XLIV. – P. 936–957.
12. March J. G. Footnotes to organizational change / J. G. March // Administrative Science Quarterly. – 1981. – Vol. 16. – P. 563–577.

Олександр Лавер

БІЖЕНЦІ, ВИМУШЕНІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ ТА НЕЛЕГАЛЬНІ МІГРАНТИ – ОДНА З ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XXI СТОЛІТТЯ

Кінець ХХ – початок ХХІ століття, внаслідок описаних нами в попередніх статтях процесів глобалізації, ознаменувався безпрецедентним зростання числа міжнародних мігрантів, частка яких в населенні нашої планети у 2013 році сягнула 3,2 % [1]. При цьому слід додати, що частина міжнародних мігрантів, як по регіонах нашої планети, так і по окремих державах була різною, про що можна переконатися з наведеної таблиці [1]:

Таблиця 1.

Частка міжнародних мігрантів серед населення регіонів та держав земної кулі (1990-2013рр.)

Назва регіону	1990	2000	2013
Розвинуті країни	7,2%	8,7%	10,8%
Країни, що розвиваються	1,7%	1,4%	1,6%

Північна Америка	9,8%	12,8%	14,9%
Євросоюз	6,8%	7,7%	9,8%
Латинська Америка	1,6%	1,2%	1,4%
Азія	?	?	1,6%
Африка	2,5%	?	1,7%
США	9,1%	12,2%	14,3%
Російська Федерація	7,8%	8,1%	7,7%

Наведені вище відсотки потребують уточнення, для чого наводимо список країн, де в 2013 році проживало найбільше мігрантів (в млн. чоловік) по відношенню до всього населення країни [2]:

Таблиця 2.

Чисельність та питома вага мігрантів по деяких країнах світу

Країна	США	Росія	Німеччина	Франція	Велика Британія	Іспанія	Канада	Саудівська Аравія	Австралія	Об'єд. Ар. емірати
Чисельність населення (млн.. чол.)	316	143	82	64	63	46	34	29	24	8,4
Чисельність мігрантів (млн. чол...)	46	11	9,8	7,4	7,8	6,5	7,3	9,1	6,5	7,8
Питома вага мігрантів (в %)	14,6	7,7	12	11,6	12,4	14	21,5	31,4	27	92,9

Тобто, з даних таблиці 2 випливає, що як промислово-розвинуті країни, так і країни, де відбувається інтенсивний видобуток корисних копалин, без дешевої праці мігрантів обійтися не можуть. Додамо, що окрім Саудівської Аравії та ОАЕ, в багатьох інших державах Перської затоки, де активно займаються нафтовидобуванням, частка мігрантів є досить значною. Так, наприклад, міжнародні мігранти склали 73,8% населення Катару, 60,2% - Кувейту, 54,7% населення Бахрейну і т.д. [1].

Те, що міжнародні мігранти склали всього 1,6% населення азійських країн мало про що говорить, оскільки за малими відсотками часто ховаються великі абсолютні величини. Так, наприклад в Китаї, з населенням 1,349 млрд. чоловік у 2013 році [3], одних тільки нелегальних мігрантів було 3,71% населення. Проте не слід забувати, що вказані відсотки – це близько 50 млн. чоловік, які включають в себе 300 тис. росіян, українців та білорусів, близько 100 тис. уроженців Африки тільки в одному місті Гуанчжоу, чисельні общини вихідців з Індії, В'єтнаму, Північної Кореї і т.д. [4].

В багатьох колишніх колоніях державах, мігранти - це в основному вихідці з їхніх колоній. Наприклад, згідно [5] з 11,3 млн. мігрантів у Російській Федерації, включаючи 3,6 млн. нелегалів, вихідці з колишніх республік колишнього СРСР склали 8,8 млн. чоловік (77,87% загальної кількості), 1,1 млн. (9,73%) –

вихідці з ЄС, 0,2 млн. – вихідці з Китаю, та 1,2 млн. (10,62%) приїхали з інших країн. Із вказаних 8,8 млн. мігрантів – 2,7 млн. приїхали з Узбекистану, 1,6 млн. з України, 1,2 млн. – з Таджикистану, по 0,6 млн. – з Азербайджану, Казахстану та Молдови, 0,5 млн. – з Вірменії та 0,4 млн. – з Білорусії [5]. Інший приклад – Франція. Наприклад, у 2008 році її населення складало 64,5 млн. чоловік, в тому числі 5 млн. мусульман [6, с.58]. Виявилося, що 91,3% з цієї кількості французьких мусульман походять з колишніх колоній Франції: 43% - з Алжиру, 28% - з Марокко, 11% - з Тунісу, 9,3% - з французької «чорної Африки», а решту склали «не французькі мусульмани» - в основному турки, іранці та афганці [6, с.58].

Неконтрольований завіз дешевої робочої сили з-за кордону призвів до значної деформації національної структури країн, куди ця робоча сила завозиться. Так, в Швеції, яка раніше була національно-однорідною країною, на початок 2014 року, з 9,5 млн. населення мігранти та їх нащадки склали 22% населення держави [7]. Вказані відсотки варто розглянути більш детально. В джерелі [8] наводиться чисельність населення Швеції у 2011 році: 9.482.585 чоловік, з них 1.384.926 (14,61%) народилися за кордоном. За країнами походження мігранти в Швеції поділилися так:

Сусідні держави		Держави Східної та Центральної Європи		Країни Західної Європи та США	
Данія	45.548	Угорщина	15.339	Великобританія	20.839
Норвегія	43.430	Польща	70.253	Німеччина	48.158
Фінляндія	169.521	Росія	15.511	Італія	7.804
Разом	258.499	Україна	4.741	США	17.179
		Колишня Югославія	132.326	Франція	7.944
		Разом	238.170	Разом	91.924

Країни Азії		Арабські країни		Країни Африки	
Афганістан	14.420	Єгипет	3.718	Нігерія	2.997
В'єтнам	14.584	Ірак	121.761	Еритрея	10.301
Індія	17.863	Сирія	20.578	Ефіопія	13.822
Іран	62.120	Разом	146.237	Сомалі	37.846
Китай	23.998			Разом	64.966
Пд. Корея	10.398				
Японія	2.963				
Туреччина	42.547				
Разом	188.892				

Якщо 588.593 врахованих мігрантів до Швеції з Європейських країн і США більшою, або меншою мірою можна вважати ментально-близькими до корінного народу держави – шведів, то 400.096 мігрантів з африканських, арабських та азійських країн ментально близькими до шведів назвати важко, а тому їхня

асиміляція з шведською нацією видається досить сумнівною. Інший приклад штучної багато національності – це голландське місто Амстердам. Воно вважається найбільш багатонаціональним містом в світі. Станом, на 2007 рік в ньому мешкали представники 177 національностей, причому з 743 тис. населення міста 532 тис. (71,7%) склали голландці, 64,5 тис. – марокканці, 37,4 тис. – турки, 10,2 тис. – англійці, 6,6 тис. – німці і т.д. [9]. Іншими словами, описані вище міграційні процеси призводять до зменшення питомої ваги корінного населення і новоутворені общини мігрантів являють собою своєрідні «антитіла», які розривають єдину цивілізаційну тканину держави.

Якщо вести мову про країни Європи, то частка мігрантів суттєво залежить від того, яка це країна, і який регіон країни розглядається. Наприклад, в країнах Західної Європи цей відсоток значно вищий, аніж в країнах Східної Європи. Наприклад, мігранти склали 43% населення Люксембургу, 16% - Кіпру, 13% - Ірландії, і водночас 0,3% населення Румунії, 0,2% - Польщі, 0,3% населення Болгарії і т.д. [10]. Перепис населення, проведений у 2011 році показав, що порівняно з 2011 роком частка мігрантів у населенні Англії та Уельсу зросла з 13% до 20%, а частка корінних жителів навпаки, зменшилася – з 87% до 80% [11]. Водночас, частка мігрантів серед населення Шотландії є дуже незначною, оскільки 88% її населення складають шотландці та 7% - англійці [12]. Аналогічним чином, якщо на півночі Італії мігранти складають 8,7 – 11,3% населення, то на півдні усього 2,3 – 3,7% , на Сицилії – 2,8%, а на Сардинії – 2,3% [83, с.13].

З іншого боку, спостерігається групування мігрантів по країнах Європи. Наприклад, 64% міжнародних мігрантів у Греції складають албанці, 47% мігрантів у Словенії - вихідці з Боснії і Герцеговини, 37% мігрантів в Угорщині – вихідці з Румунії, 37% мігрантів у Люксембурзі – вихідці з Португалії [10]. Аналогічним чином 80% всіх турків Євросоюзу живуть у Німеччині, 86% тунісців, 61% алжирців та марокканців Євросоюзу проживають у Франції, і т.д. [13, с.106].

Отже, якщо підвести коротенький підсумок сказаному вище, частка міжнародних мігрантів серед населення країн світу має чітку тенденцію до зростання. За даними О. Щербакової [1], наприкінці 2013 року в світі нараховувалося 51 держава, де частка мігрантів перевищувала 20%. Якщо до згадуваних держав ще додати держави, де частка мігрантів складала від 5% до 10%, то наприкінці 2013 року таких держав нараховувалося 142 [1]. Бажання мігрантів зайняти «місце під сонцем» в нових країнах проживання призводило до неминучих сутичок з корінним населенням цих країн та з органами державної влади, про що скажемо далі.

Інтерес мігранта полягає в тому, щоб підняти свій життєвий рівень, а інтерес приймаючої країни – щоб одержати дешеву робочу силу. Дуже часто мігранти згодні працювати за зарплати менші, ніж мінімальні зарплати громадян приймаючих країн. Наприклад, станом на кінець 2012 року, у Франції бідною вважалася людина щомісячні статки якої були меншими за 964 євро, в Італії – якщо щомісячні прибутки були меншими за 707 євро, а в Німеччині людина вважалася поза межею бідності, якщо її щомісячні статки не перевищували 440

євро [14]. Але в азійських і африканських країнах, звідки походять значна кількість мігрантів – це величезні гроші. З іншого боку, приймаючі держави чітко розрізняють **простих** та **висококваліфікованих** мігрантів, причому на останніх є попит, оскільки держава залучає висококваліфіковану робочу силу не витративши на її підготовку ні копійки. Наприклад, в Німеччині, у 2012 році вступив в силу закон, який пом'якшує умови залучення таких спеціалістів з держав, які не входять до ЄС [15]. Слід додати, що мігранти виконують, як правило, таку роботу, на яку не претендує місцеве населення, зарплати їм платять менші, і у випадку кризи звільняють з роботи частіше, ніж місцеве населення.

Якщо прийняти число міжнародних мігрантів за 100%, то згідно публікації [16] вони поділяються у пропорції 95%:3%:2%, де 95% - це частка мігрантів, які виконують чорнову та некваліфіковану роботу, 3% - середньо-оплачувану роботу та ще 2% досягають рівня невеликих начальників, причому останні дві категорії мігрантів, як правило працюють по 12-14 годин на добу, щоб їх не вигнали з роботи, а їхні місця не зайняли місцеві жителі. Ось декілька прикладів.

В 2012 році італійські провінції Калабрія, Сицілія та Кампанія були лідерами в країні з безробіття, оскільки безробітні складали там відповідно 20,6%, 19,6% та 19,3% тамтешнього населення [17]. І в той же час, в тій же провінції Калабрія безробітні італійці відмовлялися збирати цитрусові і томати, а тому місцеві фермери залучали до виконання цих робіт мігрантів, які виконували роботу за 40% мінімальної зарплати [18]. Причому фермери не займалися вербуванням мігрантів безпосередньо. Це робили посередники (так звані «капрали») з числа самих мігрантів, які могли заробляти до 400 євро в день, а рядовим мігрантам залишалися копійки [19]. Аналогічно, не користується великим опитом у корінних жителів Німеччини робота санітара. Враховуючи факт старіння німецької нації, вже в найближчій перспективі в країні з'являться 0,5 млн. вільних робочих місць санітарів, які скоріш за все будуть зайняті мігрантами [20, с.8].

Уряд Саудівської Аравії, стурбований великою кількістю мігрантів, які працювали в країні (див. таблицю 1), з листопада 2013 року провів масову депортацію нелегальних мігрантів. Згідно з [21] тільки за період з листопада 2013 р. і по кінець березня 2014 року було депортовано 370 тис. нелегалів [21]. Серед іншого, уряд країни хотів надати «визволені» таким чином робочі місця корінним жителям, оскільки рівень безробіття серед них сягнув 12% [22]. Результат цих дій виявився заважким для економіки країни: закрилися ресторани, пральні, де працювали мігранти, перестали працювати похоронні бюро, оскільки мігранти займалися обмиванням тіл покійників [23], почав відчуватися дефіцит двірників, прибиральників і т.д. [24]. Безробітні саудівці зовсім не поспішали зайняти вивільнені вакантні місця, внаслідок чого прийшлося відмінити більше третини запланованих будівельних проектів, 80 транспортних компаній не змогли знайти людей на 20 тис. вакантних місць шоферів і т.д. [24]. Єдиним позитивом цього міроприємства саудівських властей стало зменшення загального рівня злочинності в країні [24]. Аналогічним чином, якби з економіки США

вилучити працю 12 млн. нелегалів (90 % з яких складають мексиканці), економіку країни чекали би важкі часи [25].

Додамо, що багато мігрантів, які вдома були висококваліфікованими фахівцями, в країнах, куди вони виїхали, виконують як правило, менш кваліфіковану роботу. Наприклад, вихідці з Афганістану, колишні студенти, лікарі, військові працюють на базарах Москви вантажниками, а колишній генерал афганської армії Расул Мухаммед «опанував» рідкісну для тамтешніх афганців професію – продавця шкіряних гаманців [26]. Аналогічним чином, у Швеції найбільш освіченими водіями є «Абдулли і Мухаммеди, які мають медичну, або інженерну освіту, але через зовнішність та ім'я не можуть знайти собі іншої роботи» [27].

Але якщо перше покоління мігрантів, пам'ятаючи життя на батьківщині, яку їм довелося залишити, ще сприймають подібну ситуацію, як «об'єктивну реальність», то їх нащадки-мігранти 2-го та 3-го покоління – які вже виросли у приймаючих державах, і не знають справжнього життя на «батьківщині предків», вимагають рівних прав з корінними мешканцями. Проте для цього немає великих підстав, оскільки, як впливає із сказаного вище, 95% їхніх батьків займалися саме на виконання чорнової та некваліфікованої роботи. У звіті за 2012 рік, представник антиісламської голландської «Партії свободи» Йорам Ван Клаверен зробив порівняльний аналіз корінних мешканців – голландців та мігрантів – марокканців [28]. Виявилось, що серед працездатних, рівень безробіття в марокканців у 4 рази вищий, аніж у голландців, 60% марокканців у віці від 12 до 26 років проходили у якості підозрюваних у тій, чи іншій кримінальній справі. Марокканці в 5 разів частіше за голландців виявляються підозрюваними у здійсненні актів вандалізму та порушенні суспільного порядку, в 6 разів частіше проявляють насильство та в 22 рази частіше здійснюють розбійні напади, аніж голландці [28]. Іншими словами мігранти, їх діти та онуки схильні ставати на шлях маргіналізації. Цікавим є порівняльний аналіз з характеристик німців та мігрантів у ФРН станом на 2012 рік [29].

Таблиця 3

Характеристики мігрантів та корінних німців у ФРН

Характеристики	Мігранти(%)	Корінні німці (%)
середній вік	35 років	45,9 років
не закінчили школу	15,3%	2%
не мають професійної освіти	45%	19,6%
безробітні	11%	6%
ризик зuboжіння	26,2%	11,7%

В таких умовах, корінне населення все більше «зміщується» в сферу державного управління. Згідно даних уповноваженої з справ мігрантів при урядові ФРН Марії Бюмер, серед працюючих у засобах масової інформації країни тільки 1% мігрантів та їх нащадків, на державній службі їх усього 9% [30]. Іншими словами, міжнародні мігранти, включаючи нелегалів та біженців, їхніх дітей та онуків, міцно посідають нижчі сходинки місцевого суспільства, а корінне населення, навпаки – його верхні сходинки, звідки воно здійснює над ними управ-

лінія. В тих регіонах земної кулі, де найбільше мігрантів – в Північній Америці, ЄС, країнах Перської затоки, в Саудівській Аравії, на північному сході Індії, населення вже давно ділиться за принципом «свій-чужий». Різниця полягає в тому, що якщо в Північній Америці «чужі» - це ті ж самі християни, що і корінне населення, правда з південноамериканським колоритом, а в країнах Перської затоки і в Саудівській Аравії «чужі» - це ті ж самі мусульмани, що і корінне населення, лише з Бангладеш, Сомалі, Пакистану і т.д., то в країнах Євро-союзу «чужі» - це в основному вихідці з країн, що не входять до ЄС, і в першу чергу мусульмани – носії абсолютно іншої, нехристиянської цивілізації.

Згідно з [31] в ЄС нараховувалося у 2011 році 23 млн. мусульман. У відсотках мусульмани в 2011 році склали: 8% населення Франції, 6% населення Бельгії, 5,7% - Австрії, 5,2% - Німеччини, 6% - Голландії, 5% - Швеції, 4,6% - Великобританії, 3% - Іспанії, 4% - Данії, 1,8% - Норвегії, 0,8% - Фінляндії [32], 5,7% - Швейцарії, 4,7% - Греції, та 2,6% - Італії [33]. Міжнародні мігранти, як правило, селяться відособлено від корінного населення, утворюючи власні квартали у європейських містах. Але особливо характерним це є для мусульман. Досить згадати «арабські квартали» Парижу [34]. Життя в таких кварталах – гетто, призводить до того, що мігранти, їх діти та онуки практично не спілкуються з корінними жителями, віддаючи перевагу міжобщинному спілкуванню. Перебуваючи в замкнутому середовищі мусульманської культури, дуже часто – мовний бар'єр, робить з іммігрантської молоді 2-3-го покоління дезорієнтовану масу, яка вже відійшла від класичних патріархальних інститутів ісламу, але не знайшла свого місця в європейському середовищі. Тобто сподівання 2-го та 3-го покоління мігрантів значно перевищують їхні реальні можливості самореалізації, що має наслідком загальну агресивність молодих мусульман і заважає їх повноцінній інтеграції [35, с.107]. Слаба інтегрованість мусульман Європи у суспільства країн, де вони проживають, призвела до того, що під час громадянської війни у Сирії, а потім і в Іраку сотні молодих мусульман з Європи рушили у ці країни на «джихад» - священну війну, на боці ісламських радикалів. На кінець серпня 2014 року в Сирії та в Іраку воювало 900 джихадистів з Франції, 500 – з Бельгії, понад 400 – з Німеччини, 200 – з Нідерландів і т.д. [36], а всього в жовтні 2014 року в цих країнах нараховувалося 3.300 джихадистів з Європи [85]. Згідно опитування, проведеного Берлінським центром соціології (було опитано 12 тис. мусульман в Нідерландах, Німеччині, Франції, Австрії та Швеції) у 2013 році, дві третини європейських мусульман вважали, що їхні релігійні закони важливіші за закони країн, де вони проживають [37].

Іншими словами, наявність великої кількості мігрантів у приймаючих країнах призводить до створення «паралельних суспільств» - тобто коли громади мігрантів та корінних жителів живуть кожна своїм внутрішнім життям, практично не перетинаючись. З цієї причини, ще в 2010 році керівники ведучих держав ЄС – Д. Кемерон, А. Меркель та інші, визнали провал доктрини мультикультуралізму, яка описану вище ситуацію «паралельних суспільств» по суті заохочувала. Натомість було взято курс на створення єдиного інтегрованого суспільства з метою призупинення просування ідей радикального ісламу. На

думку уряду Нідерландів, наприклад, в Новій моделі інтеграції в цій країні, цінності голландського народу мають займати центральне місце [38].

При великій питомій вазі мігрантів серед усього населення приймаючої держави, та ще в умовах кризи і масового безробіття, позиції мігрантів та корінного населення зблизити досить важко, а тому частими є конфліктні ситуації, найбільш поширені з яких розглянемо нижче.

I. Мирне протистояння. В багатьох населених пунктах, чи в районах великих міст приймаючих країн, мігранти, складаючи в них більшість, або значну меншість намагаються нав'язати свою волю корінному населенню. Наприклад, в мусульманських районах Лондона частим явищем стали так звані «мусульманські патрулі»: люди в капюшонах проганяють містян, які порушують форму одягу, чи п'ють пиво на зупинках. Вони заставляють чоловіків викидати алкоголь, а жінок - покривати голову [39]. У Данії, в місті Коккедам, мусульмани, складаючи більшість в місцевій раді мешканців, забороняли тамтешнім християнам святкувати Різдво [40]. Це скандальне рішення викликало протести по всій країні і було скасоване. У Франції місцеві мусульмани проводили молитви на вулицях, блокуючи рух транспорту, аж до заборони таких молитов у 2011 році [41].

Органи державної влади та корінне населення в таких випадках також відповідають «мирно». Наприклад, наприкінці 2012 року муніципальна рада лондонського району Ньюгем заборонила будівництво величезної мечеті на 10 тис. прихожан, що в 3 рази перебільшувало кількість прихожан в Соборі Святого Павла [42]. Причиною були протести корінних жителів, зорганізованих праворадикальними партіями. Вводяться також обмеження на носіння жіночого ісламського одягу. У Франції, наприклад, з квітня 2011 року заборонене носіння чадри [43].

В Швейцарії, ще в листопаді 2009 року громадяни країни проголосували на референдумі про заборону будівництва мінаретів на території держави [44]. Спроба мусульман німецького міста Вупперталь утворити самозвану «поліцію шаріату» і організувати, без погодження з властями патрулювання вулиць міста, викликала негативну реакцію уряду країни: «Закони шаріату на німецькій землі терпітися не будуть. Ніякої нелегальної «паралельної юстиції ми терпіти не будемо». [82].

Корінні жителі багатьох країн світу, і в першу чергу країн ЄС, які налаштовані антимігрантськи, стають активними членами радикальних партій. Ці партії, завдяки антимігрантській риториці нарощують свій політичний рейтинг. Наприклад, в Греції, ще донедавна маргінальна партія «Золотий світанок» на виборах 2013 року одержала 7% голосів [44]. В Фінляндії ультраправа партія «Справжні фіни» користується підтримкою 20% електорату держави, в Швеції ультраправа партія «Шведські демократи» на виборах 2010 року одержала 5,7 % голосів, в Норвегії «Партія прогресу» має 41 місце з 169 в парламенті, в Данії ультраправа «Датська народна партія» вже більше 10 років входить у правлячий блок [45]. У Франції широковідомою є ультраправа партія «Національний фронт» на чолі з Марін Ле Пен, у Великобританії – Ліга англійської оборони.

Вказані організації виступають проти ісламізації своїх країн, і діють, хіба-що за винятком партії «Золотий світанок», мирними методами.

II. Бунти мігрантів та дії органів державної влади з їх придушення. Бунти мігрантів, як правило виникають у столицях та у великих містах приймаючих держав. Найбільш відомими є бунти в Парижі, Лондоні, Стокгольмі, Ер-Ріяді та в Сінгапурі. Всі вони виникають, як правило у кварталах населених мігрантами. Нагадуємо, що масовій депортації мігрантів з Саудівської Аравії передував придушений властями бунт мігрантів – ефіопів у районі Манфух столиці держави – Ер-Ріяду. В результаті бунту загинуло 3 мігранти та 1 саудівець, 28 саудівців та 40 мігрантів були поранені, понад 560 чоловік були заарештовані [46]. Мігрантами було спалено близько 100 легкових автомобілів [47]. Наприкінці 2013 року мав місце бунт мігрантів у Сінгапурі, в результаті чого один чоловік загинув, 16 були поранені та 27 заарештовані [48]. Додамо, що мігранти складають 1,3 млн. чоловік з 5,21 млн. чоловік населення Сінгапуру [49].

Широковідомими були бунти мігрантів у серпні 2011 року в Лондоні. Почавшись після загибелі в сутичці з поліцією в Лондоні чорношкірого Марка Даггана, який обґрунтовано підозрювався у торгівлі наркотиками та незаконному володінні зброєю, бунти перекинулися ще на 7 британських міст, таких як Бірмінгем, Бристоль і т.д. В результаті бунтів загинуло 4 чоловіки та ще кілька десятків постраждало, включаючи 35 поліцейських, було затримано 888 учасників заворушень [50]. Бунт в Парижі (28.10 – 15.11.2005р.) почався, як реакція на загибель двох підлітків туніського та мавританського походження у трансформаторній будці, де вони ховалися від поліції [51]. В результаті, тільки в одному передмісті Парижу – Кліші було спалено 1.400 автомобілів, поранено 36 поліцейських, здійснено понад 150 підпалів магазинів [52]. Аналогічним чином, упродовж 19-29 травня 2013 року мав місце бунт мігрантів у Стокгольмі. Він виник, як реакція на те, що в населеному в основному мігрантами (понад 80%) районі Стокгольму – Хусбю, шведська поліція застрелила 69-річного мігранта, який її співробітникам погрожував мачете [53]. Заворушення перекинулися на ряд інших районів Стокгольму, та деякі міста Швеції. До 29 травня 2013 року заворушення вдалося придушити, було заарештовано 29 чоловік [54].

Поки-що правоохоронним органом приймаючих держав вдається придушувати згадувані вище бунти. Особливе занепокоєння властей викликала та обставила, що в багатьох випадках до мігрантів-бунтівників і погромників приєднувалися також і корінні жителі. Це мало місце в Стокгольмі [55] та в Лондоні [56, с.26]. Був зроблений висновок, що жителі великих міст перестали асоціювати себе з країною, де вони живуть і працюють, хоча і користуються наданими соціальними благами, а також те, що гармонічне, мультикультурне суспільство побудувати не вдалося [56, с.26]. А тому потрібно орієнтуватися на духовні та моральні цінності титульних націй приймаючих держав.

III Сутички, конфлікти, збройні протистояння мігрантів та корінних жителів приймаючих країн. Якщо вести мову про збройні сутички і конфлікти, то в першу чергу слід сказати про **терористичні акти**, які ворогуючі сторони використовують одна проти одної. Наприклад, в ЄС найбільш гучними

були теракти, влаштовані радикальними ісламістами в Мадриді (березень 2004р., 191 вбитий та 1.824 поранених) [57], та в Лондоні (липень 2005р., 52 вбитих та понад 700 поранених) [58]. З іншого боку – подвійний теракт в Норвегії (липень 2011р., 76 вбитих та близько 100 поранених) [59]. Терорист Андерс Брейвік заявив, що здійснений ним теракт був направлений проти ісламізації країни. В Німеччині 10 років (2001-2011рр.) діяла терористична група, яка займалася вбивствами мігрантів. За даними, які наводить агентство Євроньюс (20.11.2011 р.) терористи вбили 9 мігрантів з Туреччини і Греції, а також одного поліцейського.

Попри всі засоби безпеки, теракти час від часу продовжуються і далі. Ось деякі з них. В травні 2013 року 2 ісламських терористи вбили британського військового у місті Вуліч (Англія) [60]. У відповідь було зафіксовано 11 нападів та підпалів мечетей [61]. У Франції мусульманин Мохаммед Мера вбив 11 та 19 березня 2012 року 7 чоловік - 3 військових та 4 єврейських дітей. В перестрілці з поліцією загинув сам [62]. У Данії, в серпні 2011 року, в Копенгагені невідомі відкрили стрілянину по одній з мечетей, в результаті чого одна людина загинула, і одна була поранена [63]. Шведський «серійний стрілець» Петер Мангс вбив 2 мігрантів та ще на чотирьох учинив замах на життя [64]. В Брюсселі, на початку червня 2011 року мусульманський терорист у Європейському музеї вбив 3 чоловіка [65].

Мають місце **прямі сутички і зіткнення** між мігрантами і корінними жителями. Наприклад, за офіційними даними, тільки за період 2012-2013рр. на території Російської Федерації було зафіксовано 150 масових бійок між мігрантами та корінними жителями, багато з яких супроводжувалися людськими жертвами [66]. Масові заворушення та бійки мали місце в таких містах Росії, як Арзамас, Бірюльово, Пугачов і т.д. Тільки за 2014 рік на ґрунті расової ненависті в Росії було вбито 19 та поранено 97 чоловік [86].

З неменшою запеклістю йде боротьба між чорношкірими корінними жителями Південно-Африканської Республіки та чорношкірими мігрантами. У чорношкірих громадян прибутки в 5-6 разів менші, аніж у білих [67, с.12], але більші, ніж у сусідніх країнах. В 2008 році у зіткнення корінних чорношкірих жителів ПАР з чорношкірими мігрантами загинуло 84 чоловіки [67, с.11], а в 2012 році загинуло 140 чоловік та ще 250 були поранені [68].

Найвищою формою протистояння мігрантів та корінних жителів є **етнічний конфлікт**. Прикладом тут може послужити північний схід Індії, куди тільки в 1972 – 2000 роках перебралося понад 16 млн. мігрантів з сусідньої Бангладеш [69, с.25]. Міграція йшла в основному, в такі штати, як Ассам, Тріпура та Маніпур. В результаті, корінне населення почало становити меншість порівняно з прийшлими мігрантами, що послужило причиною кривавого етнічного протистояння. Так, у 1983 році в етнічному конфлікті в Ассамі загинуло 6 тис. чоловік [70, с.24], а в етнічному конфлікті в Тріпурі (1979-1980рр.) загинуло до 2,5 тис. чоловік та ще 250 тис. стали біженцями [70, с.27].

Отже, як випливає з наведених вище прикладів, завезення великої кількості мігрантів, окрім великої матеріальної вигоди, має ще й суттєвий недолік: різко зростає загроза безпеці приймаючої держави.

Але, попри все, приймаючі країни, особливо це стосується країн ЄС, не можуть обійтись без мігрантів. І не тільки через економічні причини, але й через демографічні. Причиною цього є низька народжуваність. Наприклад, у 2013 році в країнах Євросоюзу 0,2 млн. приросту населення було досягнуто за рахунок народжуваності, зате 0,9 млн. приросту забезпечили мігранти [71]. Це можна проілюструвати на прикладі Німеччини. В 2011 році там народилося 663 тис. дітей, а померло 852 тис. чоловік, в результаті чого природній приріст виявився негативним: мінус 189 тис. чоловік, [72]. Але за цей же час до Німеччини на ПМЖ в'їхало 958 тис. чоловік а виїхало – 697 тис. чол., в результаті чого міграційний приріст склав 279 тис. чоловік [72]. Таким чином, за рахунок міграційного приросту населення Німеччини за 2011 рік в цілому зросло на 90 тис. чоловік.

Але завіз мігрантів, як було показано нами вище, призводить до зменшення питомої ваги титульної нації і різного роду кризових явищ. Тому в промислово-розвинутих країнах вдаються до наступних заходів:

1). Ротація мігрантів – поробивши у приймальній країні певний час, мігранти не залишаються в ній, а повертаються додому, до сім'ї;

2). Надання переваги на поселення на ПМЖ етнічно-близьким мігрантам. Наприклад, у Великобританію, до кінця 2011 року на ПМЖ перебралось понад 0,5 млн. поляків [73], проте, на думку англійських урядників, асиміляційний потенціал поляків з англійською нацією є набагато вищим, аніж у болгар, чи румунів [74], не кажучи вже про індійців, чи пакистанців.

3). Завіз до приймаючої країни мігрантів-співвітчизників вважається найбільш перспективним, оскільки частка титульної нації не знижується, і демографічний баланс дотримується. В багатьох країнах діють програми з репатріації співвітчизників: в Ізраїлі («Алія»), Вірменії («Єркір»), Казахстан («Нурли Кош»), Польщі («Карта поляка»), Росії («Соотечественники»), і т.д. Претендувати на працевлаштування і переселення можуть тільки ті, котрі можуть документально підтвердити свою належність до коренів відповідної нації [76, с.7]. Наприклад, в Ізраїль тільки з колишнього СРСР емігрувало 1,2-1,3 млн. чоловік [76, с.55]. До Німеччини, упродовж 1950-2006 рр. переселилося 2.334.334 російських німців та членів їхніх сімей [77], а всього з колишнього СРСР - понад 4 млн. чоловік, причому в Баварії вони склали одну шосту частину населення [78]. До Фінляндії у 2000-2012 рр., приїхало на ПМЖ 476 тис. чоловік, з них 183 тис. склали фіни, або особи з фінським корінням [79]. Саме в цьому плані слід розуміти одержання угорського громадянства за спрощеною системою. На кінець березня 2013 року угорське громадянство одержали: 125.575 чоловік з Румунії, 39.383 – з Сербії, 8.783 – з України і т.д., а всього – 185.204 чоловік [80]. Принагідно зауважимо, що починаючи з 2004 року і до середини березня 2013 року статус закордонного українця одержало 6.913 чоловік з 54 країн світу [81]. Найбільш чисельними виявилися групи з Латвії та Молдови [81].

Проблема зовнішніх міграцій, взаємодія мігрантів з органами державної влади та корінним населенням приймаючих держав є дуже непростою. Але вона є актуальною і потребує правильного і гармонійного вирішення.

1. Щербакова Е. Доля международных мигрантов в населении развитых стран возросла до 10,8 %... *Демоскоп Weekly*. 2013. N576-580. 16-31 декабря.
2. Страны-лидеры по количеству мигрантов (2013г.). Удельный вес мигрантов в общем населении этих стран – <http://kanaev55.livejournal.com/312619.html>
3. Китай отменяет политику «одна семья – один ребенок» // ББС -28.12.2013.
4. Зотов Г. 520 рублей за голову «дьявола». *Аргументы и факты в Украине*. 2013. N44. С.11.
5. Международная миграция 2013 (30.12.2013) - <http://voprosik.net/mezhdunarodnaya-migraciya-2013/>
6. Долгов Б.В. Арабо-мусульманская диаспора во Франции: особенности исламской идентификации //Восток.-2010.- N6-С.57-69.
7. Греческий министр позавидовал шведам (7.02.2014) - http://www.rg-rb.de/index.php?option=com_rg&task=item&id=13358&Itemid=13
8. Демография в Швеции - <http://SVSpb.net/sverige/graphic.php?g=demografija>
9. Эхо планеты – 2007.- N33.-с.4
10. Фирсова С., Сколько в ЕС иммигрантов? - <http://www.alleuropa.ru/>
11. За последние 10 лет население Англии и Уэльса выросло на 7% // Демоскоп Weekly. – 2012 – N535-536.-10-31 декабря.
12. Самсонов А. Шотландия на пути к независимости (29.11.2013) - <http://topwar.ru/36619>
13. Жваташвили А.Ш. Андеркласс на Западе: дискуссии и реальности. *Общественные науки и современность*. 2008. N3. С.102-110.
14. Бідність в Єврозоні: Німеччина в одній торбині з Грецією // Європський - 12.12.2012.
15. Долгунов Б.В. Как мигранты строят новую ФРГ. *Эхо планеты*. 2013. N32-
http://www.ekhoplanet.ru/society_1956_21396
16. 20 причин против «Пора валить из этой страны» - <http://pora-valit.livejournal.com/662920.html>
17. В 2013 году экономика Италии не выберется из рецессии. *Эхо планеты*. 2013. N6. с.5.
18. Італія і «невидимки». *Європський*. 15.02.2013.
19. Итальянские фермеры эксплуатируют африканцев. *ББС*. 28.03.2014.
20. Голландс С. Тени в раю. *Аргументы и факты в Украине*. 2011. N46. С.8-9.
21. Власти Саудовской Аравии депортировали 370 тыс. нелегалов за пять месяцев (20.03.2014). *Демоскоп Weekly*. 2014. N591-592. 14 марта-6 апреля.
22. Саудівська Аравія депортує мільйони нелегалів. *Європський*. 14.11.2013.
23. Саудовские власти задержали 30 тысяч мигрантов. *ББС*. 7.11.2013.
24. В Саудовской Аравии прошла «охота» на мигрантов (10.01.2014) - http://islam-today.ru/islam_v_mire/bliznij-vostok/
25. Судьба нелегальных мигрантов в разных странах (27.10.2013) - <http://www.echo.msk.ru/blog/roadmap/1186032-echo/>
26. По официальным данным в России находятся 500 беженцев из Афганистана (24.10.2001) - <http://www.1tv.ru/news/social/108544>
27. Евросоюз пытается прекратить лотерею с получением убежища (19.02.2013) – <http://gpk.gov.by/press-center/international-news/16147/>
28. Голландские правые требуют решения «марокканской проблемы» - <http://www.right-world.net/news/3037>
29. Каждый пятый в Германии – иностранец. Проблема с «понаехавшими» - (5.08.2012) - <http://maxpark.com/community/2773/content/1442194>
30. Горюхин А. Чем меньше мигрантов, тем лучше (N1(62), 2012. - <http://www.alleuropa.ru/>
31. Ханцевич О. Франция распрощалась с паранджой. *Независимая газета*. 11.04.2011
32. ...почему «отличилась» именно Норвегия? *Аргументы и факты в Украине*. 2011. N31. С.10

33. Лайус Дж., Шпенев А. Секулярный век? Европа: сердце христианства перед лицом секуляризации и исламизации. *Демоскоп Weekly*. 2012. N501-502. 5-18 марта.
34. Беженцы издеваются над Францией (27.12.2011) - <http://repin.info/national/>
35. Тузов К.К. Мусульмане Европы: настоящее и будущее. *Восток*. 2010. N4. С.102-112.
36. Европейцы в Исламском государстве. *Евро Ньюс*. 21.08.2014.
37. Большинство мусульман в Европе считает религиозные правила важнее законов. *Демоскоп Weekly*. 2013. N579-580. 16-31 декабря.
38. Рашидов С. Почему в Европе возненавидели мусульман? (9.08.2011) - <http://www.paruskg.info/2011/08/09/47842>
39. Исламисты патрулируют Лондон. *Эхо планеты*. 2013. N4.С.19
40. У Дании чуть не украли Рождество. *Эхо планеты*. 2012. N47.С.28.
41. Марин Ле Пен грозит суд за расистские высказывания. *Евро Ньюс*. 2.06. 2013.
42. В Лондоне запретили строить гигантскую мечеть (7.12.2012) - http://www.business-politica.net/england-news.php&id_news=186007
43. В пригороде Парижа продолжают беспорядки из-за чадры. *ББС*. 27.07.2013.
44. Запрет на строительство минаретов в Швейцарии – Материал из Википедии. – свободной энциклопедии.
45. Бадаева А. Праворадикальные партии и иммиграция в странах Скандинавии. *Демоскоп Weekly*. 2013. N457-458. 18-31 марта.
46. Саудовская Аравия: Бунты и высылки рабочих-мигрантов (10.11.2013) - <http://www.aitrus.info/node/3399>
47. Тысячи мигрантов Саудовской Аравии устроили кровавый бунт в столице (10.11.2013) - <http://www.ntv.ru/novosti/720478/rambler>
48. Трудовые мигранты спровоцировали беспорядки в Сингапуре (9.12.2013) - <http://www.newizv.ru/lenta/2013-12-09/193865>
49. Население Сингапура – Материал из Википедии – свободной энциклопедии.
50. Беспорядки в Англии в августе 2011 года. Материал из Википедии – свободной энциклопедии.
51. Массовые беспорядки во Франции. Материал из Википедии – свободной энциклопедии.
52. Новохатский С. Самоуничтожение: Запад и мигранты (24.10.2010) – <http://forumelan-kazak.ru/t346-topic>
53. Пригороды Стокгольма охватили иммигрантские бунты. *ББС*. 22.05.2013
54. Массовые беспорядки в Швеции 2013 года – Материал из Википедии – свободной энциклопедии.
55. Бунты в Стокгольме: за ночь сгорело 40 автомобилей. *ББС*. 23.05.2013.
56. Карпов А. Британский мультикультурализм: мина замедленного действия. *Азия и Африка сегодня*. 2012. N 5. С.26-32.
57. *Эхо планеты*. 2007. N9. С.16.
58. *Факты*. 2005. 27 октября. С.3
59. *Аргументы и факты в Украине*. 2011. N30. с.8.
60. Убийство в Вуличе вызвало волку антиисламских настроений. *ББС*. 25.05.2013.
61. Националисты Англии мстят мусульманам за убийство Ли Ригби (06.06.2013)- <http://www.dal.by/news/79/06-06-13-4/>
62. Год со дня трагедии в Тулузе: вопросов больше, чем ответов. *Евро Ньюс*. 17.03.2013.
63. В столице Дании неизвестные открыли стрельбу по людям у одной из мечетей (30.08.2011) – http://www.business-politica.net/daniya-news.php?id_news=117042
64. Шведский «серийный стрелець» отримав довічний термін. *Евро Ньюс*. 23.11.2012.
65. Арестован подозреваемый в убийстве в Брюсселе // ББС – 1.06.2014.
66. ФМС насчитала 3.6 миллиона нелегальных мигрантов. *Демоскоп Weekly*. 2013. N579-580. 16 -31 декабря.
67. Нечаев А. Африканцы против африканцев. *Эхо планеты*. 2013. N28. С.11-12.
68. Somali refugees plea for protection (7.06.2013) - <http://www.news24.com/SouthAfrica/News/>

69. Лихачев К. А. Неспokoйный Ассам. *Азия и Африка сегодня*. 2012. N10. С.25-30.
70. Яковлев А. Ю. Национализм не сдаётся. *Азия и Африка сегодня*. 2011. N2. С.22-28.
71. Прирост населения Евросоюза в 2013 году в основном обеспечили мигранты // *Демоскоп Weekly*. – 2013 – N575-576.-18 ноября - 1 декабря.
72. Впервые. Численность население Германии растёт (26.07.2012) - <http://triumfy.ru/?p=23360>
73. Польский язык стал вторым в Англии и Уэльсе. *ББС*. 31.01.2013
74. В Британии продолжает набирать обороты дискуссия вокруг миграции (2.02. 2013) - http://www.business-politica.net/england_news/php?id_news=192665
75. Муджири Е. На чужой каравай. *Аргументы и факты в Украине*. 2012. N44. С.6-7.
76. Недува А.А. Ностальгия с социальной точки зрения. *Азия и Африка сегодня*. 2013. N1. С.55-57.
77. Российские немцы. – Материал из Википедии. – Свободной энциклопедии.
78. *Аргументы и факты в Украине*. 2007. – N5. С.32.
79. Богданов Е. Финский эксперт: пора отказаться от мифов об иммиграции (13.09.2013) - <http://fontanka.fi/articles/11599/>
80. Майже 9 тис. українців отримали громадянство Угорщини за останні два роки (26.03.2013) - <http://www.mukachevo.net/UA/News/view/71803>
81. Статус заграничного українця с 2004 года получили 6.913 человек... *Демоскоп Weekly*. 2013. N545-546. 4 -17 марта.
82. Исламисты устроили дерзкую провокацию в германском Вуппертале. *Независимая газета*. 6.09.2014.
83. Щербакoва В. Бархатный сезон для нелегалов. *Эхо планеты*. 2013. N36. С.12-13.
84. Пинюгина Е. Исламизация Великобритании: социально-экономические последствия (5.10.2014) - <http://topwar.ru/59574>
85. Джихадисты из Европы: как бороться с угрозой? // *Евронобс*. – 8.10.2014
86. За рік в Росії на ґрунті расизму вбили 19 людей. *Українська правда*. 1.12.2014

Михайло Рибчинський

ПРОБЛЕМА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ БІЖЕНЦІВ І НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ В КОНТЕКСТІ МІГРАЦІЙ- НИХ ПРОЦЕСІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сучасні умови глобалізованого й багатовекторного світу породжують цілу низку проблем, як для світового співтовариства, так і для окремих країн. Серед них особливе місце посідає делінквентна (асоціальна, протиправна) поведінка біженців і нелегальних мігрантів. Саме остання зазвичай призводить не лише до злочинних дій з боку біженців і нелегальних мігрантів, але й нерідко зумовлює скоєння терористичних актів представниками цього середовища. Відтак, це створює для країн Європейського Союзу цілу низку проблем, без вирішення котрих саме існування цієї структури, з часом, може опинитися під певними ризиками чи й загрозою.

Внаслідок інтеграції мусульман у західноєвропейське суспільство спостерігається певна втрата корінними жителями власних національних цінностей і традицій, зокрема – й ознак правової держави. Адже якщо держава не може домогтися, щоб її закони виконували, коли верховенство права існує лише на

папері, то така держава не може вважатися правовою. Зокрема, німецька політика обмежується лише закликами до мігрантів поважати закони. Проте, досить часто німці стають об'єктом агресії з боку біженців-мігрантів. Останні здійснюють напади на тих, хто платить податки до державної казни, з котрої потім їм же видається соціальна допомога. У Німеччині паралельно існує два права: одне для законослухняних громадян, інше – для законеслухняних, тобто для тих, хто це право відверто ігнорує. Те, що держава вимагає від німецьких громадян, вона не може добитися від мігрантів. При цьому, на думку В. Тимченка, не можна сказати, що німецькі закони мігрантів взагалі не цікавлять. Знавці справи – німецькі державні службовці – стверджують, що вони стикаються з блискучим знанням найдрібніших деталей законодавства, коли воно торкається належних мігрантам матеріальних благ. Німецькі закони цікаві їм тільки тоді, коли вони приносять гроші. Це єдині німецькі закони, котрих мігранти суворо дотримуються. Вони знають свої права, абсолютно не турбуючись про свої обов'язки [1, с. 119, 120, 127]. Новорічні події 2016 року в Кельні стали своєрідною кульмінацією проблеми біженців-мігрантів. Хоча, слід наголосити, що така тенденція існує в багатьох країнах Західної Європи. І вона ускладнюється фактичною бездіяльністю поліції та приховуванням фактів злочинних дій біженців-мігрантів [2, с. 126].

Невдачі мультикультуралізму часто пояснюються нездатністю мігрантів з мусульманських країн інтегруватися в життя приймаючої їх країни. В принципі, це стосується всіх приїжджих, що пов'язано з мовним бар'єром, безробіттям, зловживаннями соціальними гарантіями, способом життя прибулих і т. д. Згідно з парадигмою мультикультуралізму, пізнання культурних відмінностей є умова справедливості, а суспільство сильніше тоді, коли всі люди в ньому приймаються такими, які вони є. Парадокс же мультикультуралізму виникає внаслідок невідповідності теоретичних постулатів і практичних реалій їх реалізації. Іншими словами, він проявляється тоді, коли піднесення національних меншин (їх культури, способу життя і т. д.) досягає тієї точки, в якій воно починає суперечити основним принципам мультикультуралізму – відкритості і толерантності [3]. Отже, згідно з думкою Р. Рагаускаса, парадокс мультикультуралізму полягає в толерантному ставленні до нетолерантних. Зокрема – біженців і нелегальних мігрантів, які все далі частіше порушують правопорядок тих країн, котрі їх прийняли на проживання. Більш того, все більш стає очевидним той факт, що саме іммігранти є потенційними порушниками політико-правових устоїв цих держав, особливо з огляду на зростаючу кількість терористичних актів, скоєних ними, або ж – за їх прикладом чи зразком. У цьому відношенні у 2016 році стала показовою тенденція до скоєння терактів іммігрантами шляхом наїзду вантажівками на громадян у Франції, Німеччині, а відтак і в інших країнах світу. Причому, в окремих випадках такого роду злочинні дії скоювалися й корінними жителями цих країн. Але, зазвичай, це були психічно неврівноважені особи, які безпосередньо намагалися копіювати те, що було найбільш резонансним у суспільстві чи в повсякденному житті.

Нелегальна міграція на сьогодні є проблемою як національною, так і міжнародною. Уряди багатьох країн намагаються боротися з цим явищем спільно,

про що свідчать численні договори, угоди між Україною та іншими державами [4, с. 123, 124]. Особлива ж увага має бути приділена боротьбі з різноманітними проявами делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів, адже окрім криміногенної складової вона є джерелом терористичних ризиків і загроз.

Загалом слід наголосити, що від делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів потерпають як жителі приймаючих їх країн, так і самі мігранти й біженці (яскравим прикладом цього є рішення уряду США наприкінці січня 2017 року про заборону в'їзд для біженців, за винятком тих, хто переслідується в своїх країнах за релігійними мотивами). Останні, потрапляючи в більш розвинені країни, далеко не завжди задовольняються тут кращими умовами життя, ніж на своїй історичній батьківщині. Проблеми релігії та національних традицій, рано чи пізно, для них стають все більш актуальними. Саме тоді перспектива втрати власної культурної, релігійної та національної самобутності стає досить гострою й породжує своєрідні форми протесту, зокрема у вигляді делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів. У результаті цього відбувається поглиблення імміграційної кризи як у Європі, так і у світі загалом. І від цієї проблеми чи не найбільше потерпають країни Європейського Союзу.

Незаконна міграція зазвичай породжує не лише делінквентну поведінку біженців і нелегальних мігрантів, але й нерідко характеризується криміногенним характером. Особливо така тенденція є притаманною для нашого часу в Західній Європі, де середовище біженців і нелегальних мігрантів стало доволі сприятливим для поширення злочинних дій, включно з терористичними актами. Насамперед, це стосується бойовиків ІДІЛ, які за всяку ціну прагнуть потрапити в Європу, з метою дестабілізації там політико-правової ситуації. І в цьому полягає ще один негативний чинник делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів. Внаслідок всього цього перед країнами Європейського Союзу постають все нові виклики та проблеми, вирішення котрих не може задовольнятися лише політичною сферою. Цілком очевидно, що воно потребує також правового й законодавчого шляху.

1. Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання в глобалізованому світі. К. : MEDIA, 2013. 304 с.
2. Ситник О. М. Криза сучасного глобалізованого світу в контексті відродження національного традиціоналізму. *Мультикультуралізм як політико-правове явище: виклики глобалізованого світу* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 січня 2016 р.) / За ред. М. П. Недюхи. К.: ТОВ «Арт-технологія». С. 122-129.
3. Рагаускас Р. Парадокс мультикультуралізма: толерантність по отношению к нетолерантным? : [Електронний ресурс] / Р. Рагаускас. – Режим доступа : <http://inosmi.ru/world/20120912/199014285.html>.
4. Бандурка О. О. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів : дис. кандидата юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 182 с.

СУЧАСНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У сучасному глобалізованому світі міграційні процеси набувають значної гостроти та потребують все більшої уваги, насамперед – з боку науковців і вчених. Зростання відкритості українського суспільства неминуче приводить до дедалі більшого втягнення України в міжнародний обмін робочою силою. Процес формування ринкової економіки вимагає створення відповідного ринку праці, що, в свою чергу, призводить до значного зростання міграційних процесів як всередині України, так і за її межі. Активізація територіальної міграції населення зумовлюється цілою низкою причин, серед котрих найбільш суттєвими є: структурна перебудова економіки та пов'язані з нею зростання безробіття, нерівномірність у розміщенні продуктивних сил, суттєві відмінності в соціально-економічних умовах життя в селі та в місті, в різних регіонах країни; значне погіршення екологічної ситуації в певних регіонах; розширення зовнішньоекономічних зв'язків України, а також лібералізація режиму виїзду громадян за кордон; інтенсифікація міграційних процесів на національному ґрунті тощо. Починаючи з 2014 року для України особливо актуальною стала проблема внутрішньо переміщених осіб.

Сам термін «міграційний процес» розглядається як хід або протікання певного міграційного явища, послідовна видозміна його етапів, періодів і станів, а також – розвиток побічних наслідків, що йдуть від них [1, с. 740]. Також до міграційного процесу дослідники відносять вибуття й прибуття громадян, їх інтеграцію в національні політичні суспільства, адаптацію до кліматичних та виробничих умов, натуралізацію тощо. У соціальному просторі міграційні процеси відбуваються безперервно, а це, в свою чергу, зумовлює їх перехрещування та зіткнення. Тому чистих, тобто «обмежених» міграційних процесів фактично не буває. Термін «міграційний процес» застосовується до різних міграційних сфер. Це міграційні процеси асиміляції, адаптації, акультурації, дисиміляції, диференціації, інтеграції, реінтеграції, обміну населенням тощо. Перелік міграційних процесів складає чималу низку й не є вичерпним. Він здатен доповнюватися, оновлюватися та уточнюватися. Поряд із цим, міграційні процеси, якщо вони інтенсивні та потенційно дієздатні, відчутно позначаються на соціальній інфраструктурі, культурній та національній сфері, у політичному й економічному житті. Процеси, що зумовлюються нелегальною міграцією, міжнародною злочинністю та наркобізнесом, привносять із собою, зазвичай, соціальну напруженість і суспільно-політичну дисгармонію. Виходячи з цього, міжнародне співтовариство дозволяє національним урядам забороняти надання притулку у своїх державах злочинцям, підсудним, терористам тощо. Таким чином «міграційний процес» явище системне, у якому єдине ціле утворене самостійними підсистемами, що знаходяться в інтеграційній єдності. Вивчення об'єктивного стану реальних справ у такому складаному явищі вимагає класифікації за їх

місцем і роллю, соціальною та правовою природою, а також за галуззю та сферою власного самовияву [2].

Для сучасної України найбільш суттєвими є такі види міграційних процесів:

- 1) внутрішня міграція;
- 2) офіційна трудова міграція – переміщення українських громадян, які виїжджаючи за кордон, декларують участь у трудовій діяльності як мету виїзду та є легальними трудовими мігрантами в приймаючих країнах;
- 3) неофіційна легальна міграція – поїздки наших співвітчизників за кордон з декларованою метою туризму, відвідування родичів тощо, з подальшим працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; учасники таких поїздок не можуть бути відстежені вітчизняною статистикою, але при цьому стають цілком легальними трудовими мігрантами в країнах-реципієнтах;
- 4) успішна нелегальна міграція – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн;
- 5) міграція жертв злочинних угруповань – торгівля людьми, викрадення громадян України та їх залучення до протиправної діяльності за кордоном проти їхньої волі.

Розглядаючи специфіку та особливості внутрішніх переміщень громадян України, слід зауважити, що внаслідок здобуття незалежності обсяги внутрішніх міграцій в Україні значно скоротилися у результаті відходу від притаманної радянській добі практики організованих переселень і наборів робочої сили, комерціалізації сфери освіти, росту цін на житло, труднощів із працевлаштуванням тощо. Якщо на рубежі 1980-1990-х років внутрішній міграційний оборот сягав 3 млн., то внаш час – менше мільйона. За даними Державної служби статистики, у 2015 р. населений пункт проживання змінили лише 12 із тисячі українців (Підрахунки здійснюються на основі наявних адміністративних даних щодо зміни реєстрації постійного місця проживання). Проте й досі внутрішні переміщення, що статистично обліковуються, приблизно у 10 разів переважають за обсягом міжнародну міграцію. Домінують у внутрішніх міграціях переміщення між містом і селом. Сільське населення скорочується за рахунок відпливу молоді в міста, що прискорює його старіння [3, с. 7].

У міжрегіональних міграціях основним реципієнтом є м. Київ та Київська область. У 2000-х роках приріст населення столиці за рахунок інших регіонів сягав 20 тис. на рік. В умовах сучасної кризи міграційний приріст зменшився (14,4 тис. в 2014 році, близько 12 тис. в 2015 році), проте залишився найбільшим в Україні. Ці дані, однак, стосуються лише переселень, що фіксуються офіційно, і не включають тимчасові переміщення, у т.ч. вимушені. Крім того численною є участь населення у внутрішніх трудових міграціях, не пов'язаних із щоденним чи щотижневим поверненням до місця постійного проживання. Вони здійснюються для виконання сезонної, вахтової, а то й більш тривалої роботи в столиці та найбільших індустріальних центрах. За найновішими даними, отриманими в ході дослідження, проведеного МОМ у 2014-2015 роках, чисельність внутрішніх трудових мігрантів в Україні перевищує 1,6 млн. і сягає 9%

економічно активного населення. Причому найближчим часом внутрішня трудова міграція може зрости приблизно на 50% [4].

Як свідчать інші соціологічні дослідження, для 55% респондентів з числа внутрішніх трудових мігрантів їхнє робоче місце є постійним, для переважної більшості – єдиним. Разом із тим, лише 20% опитаних внутрішніх трудових мігрантів працюють офіційно, за трудовою угодою, інші – за усною домовленістю, або вважають себе само зайнятими.

Починаючи з 2014 року розпочався значний процес внутрішнього переселення в Україні, що був спричинений анексією Криму та воєнними діями на Донбасі. Він відзначається вимушеним характером. При цьому, формально «внутрішні переселенці» Криму та Донбасу фактично є біженцями, адже багатьом із них на малій батьківщині загрожували переслідування, репресії чи навіть і смерть.

Згідно інформації Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО), станом на 20 липня 2016 року з непідконтрольних Уряду територій до інших регіонів України переміщено 1 млн. 29 тис. 571 особа, у тому числі у тому числі з Донецької і Луганської областей 1 млн. 7 тис. 112 осіб та Автономної Республіки Крим і міста Севастополь 22 тис. 459 осіб, серед яких 170 тис. 581 дитина та 495 тис. 93 особи з інвалідністю та похилого віку. Водночас за даними Міністерства соціальної політики України, яке здійснює реєстрацію ВПО, що є передумовою отримання соціальної підтримки, чисельність вимушених мігрантів більша і становила на липень 2016 року 1 774 627 осіб з Донбасу і Криму. Міжвідомчий координаційний штаб надавав таку інформацію про розміщення ВПО. Найбільше з них розміщено у Луганській (275 тис. осіб), Харківській (191 тис. осіб), Донецькій (120 тис. осіб), Дніпропетровській (81 тис. осіб), Запорізькій (69 тис. осіб), Київській (51 тис. осіб) областях та у м. Києві (39 тис. осіб). Найменша кількість розселених у Тернопільській (2,5 тис. осіб), Чернівецькій (3 тис. осіб), Рівненській (3 тис. осіб), Закарпатській (4 тис. осіб), Івано-Франківській (4 тис. осіб) та Волинській (5 тис. осіб) областях [3, с. 8, 9].

Таким чином, більшість ВПО перебувають у найближчих до місць попереднього проживання регіонах, що свідчить про намір повернутися до покинутих домівок. Водночас, за даними соціологів, близько третини ВПО орієнтуються на постійне проживання в інших регіонах України [5].

Дослідження, проведене МОМ за підтримки уряду Японії, показало, що ВПО сприймаються в місцях їхнього нинішнього проживання здебільшого як додатковий ресурс розвитку. Місцеве населення бачить нові можливості у зв'язку з: підвищенням соціальної активності за рахунок прибулих активістів; відкриттям нових бізнесів і сильною мотивацією досягти успіху; запровадженням більш високих вимог до асортименту та якості товарів та послуг; заповненням не затребуваних місцевим населенням робочих місць, здешевленням внаслідок цього виробництва товарів.

Зростання міжнародної міграції населення з України, внаслідок запровадження демократичних свобод, зокрема й свободи пересування, транскордонна мобільність населення України стрімко зростала передовсім за рахунок перети-

нів західного кордону. У 2013 році, тобто ще до анексії Криму та початку конфлікту на Сході України, вперше чисельність поїздок українців до Польщі перевищила кількість виїздів до Росії, яка традиційно найбільше відвідувалася громадянами України і з якою зберігався безвізовий режим. З початком конфлікту відбулося загальне зменшення кількості поїздок за кордон, передовсім за рахунок виїздів до Росії: у 2014 році їх було майже на третину менше, ніж у 2013 році. Водночас, кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжувала зростати – 10,5 млн. в 2014 році, 12,5 млн. в 2015 році [3, с. 10].

У процесі візової лібералізації з ЄС процедури оформлення віз для українців поступово спрощувалися, кількість шенгенських віз, виданих громадянам України, зростала. Якщо в 2010 році українці отримали 1,28 млн. шенгенських віз, то в 2013 році – уже 1,56 млн. Причому 38,6% цих віз були багаторазовими. У 2014 році багаторазових віз було оформлено 52,4%. У 2015 році – 56,8%. Цим частково пояснюється перше за десятиліття зменшення кількості оформлених шенгенських віз – українцям видано 1,35 млн. шенгенських віз упродовж 2014 році, 1,19 млн у 2015 році. Ще одна причина скорочення чисельності віз – ріст кількості відмов. У 2010 році частка відмов становила 3,83%, проте у 2013 році скоротилася до 1,85%. В умовах війни вона знову почала зростати: 1,97% у 2014 році, 3,4% – у 2015 році. Інтенсифікації транскордонної мобільності українців у напрямку ЄС сприяють угоди про малий прикордонний рух, укладені з Угорщиною в 2007 р., Польщею та Словаччиною в 2008 році, Румунією – в 2014 році. Завдяки ним громадяни, які проживають у прикордонній смузі, можуть без віз подорожувати до сусідніх держав, заглиблюючись на їх територію на відстань від 30 км (Польща) до 50 км (інші сусідні держави). Наприклад, згідно з даними опитувань міжнародних пасажирів, мешканцями 30-кілометрової прикордонної зони здійснюється до 65% перетинів кордону з Польщею. Постійно зростає чисельність українців, які проживають на території ЄС. У 2015 році їх нараховувалось 905,2 тис. Вони становили понад 6% іноземці із третіх країн на території Євросоюзу. Найбільше українців проживали в Італії (238 тис.), Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.) [3, с. 11].

У 2015 році українцям було видано 493 тис. вперше оформлених дозволів на проживання в країнах ЄС, що у півтора разу більше, ніж 2014 році. Переважна більшість цих дозволів (87%) видана в Польщі. Практично всі вони короткотермінові (3-12 місяців) і оформлені для виконання сезонних робіт. Трудова діяльність була основною метою прибуття громадян України до Євросоюзу. У зв'язку з виконанням оплачуваної роботи оформлено 76% дозволів на перебування українців, тоді як загалом громадянам третіх країн – близько третини.

Набуття громадянами України права на вільне пересування співпало у часі із глибокими структурними трансформаціями економіки, що супроводжувалися падінням рівня життя та зростанням безробіття. За відсутності розвинутої системи кредитування особи, які прагнули започаткувати свій бізнес, потребували стартового капіталу. Перехід до ринкової економіки створив новий споживчий попит на такі товари високої вартості як житло, автомобілі, побутову техніку та

інше. Все це, та низка інших чинників, стимулювало трудову міграцію за кордон, котра наприкінці 1990-х років перетворилася на масове явище й джерело доходів для багатьох сімей. Відповідно до даних дослідження, проведеного в рамках проекту МОМ у 2014-2015 років, за кордоном перебувають для здійснення трудової діяльності близько 700 тис. громадян України. Основні країни призначення працівників-мігрантів – Польща, Російська Федерація, Чеська Республіка та Італія. На них припадає близько 80% загальних потоків короткострокових та довгострокових трудових мігрантів з України [3, с. 12, 13].

Слід наголосити, що міжнародна міграція пов'язана з безпрецедентними соціальними переміщеннями біженців, репатріантів, змушених залишати свою країну внаслідок війн, етноциду, геноциду, масового бруталного поводження з людьми, грубими порушеннями прав і свобод людини [6]. І, зокрема, в Україні нині під впливом воєнного конфлікту та глибокої економічної кризи еміграційні настрої населення лише зростають. Спробам вирішити життєві проблеми у спосіб працевлаштування за кордоном сприяє й набутий українцями досвід роботи за межами держави, потужні міграційні мережі, що сформувалися впродовж останніх десятиліть. Опитування, проведене на замовлення Міжнародної організації з міграції навесні 2015 року, показало, що 8% українців планують найближчим часом знайти роботу за кордоном або вже її знайшли. За даними аналогічного дослідження 2011 року, таких було 6% [3, с. 14].

Збільшення обсягів трудової міграції супроводжується певною переорієнтацією її потоків із традиційного східного напрямку, до Росії, на західний. В умовах конфлікту вона прискорилося. За даними опитування GFK-Україна на замовлення МОМ, серед потенційних трудових мігрантів з України частка тих, хто шукає роботу в Росії, знизилася з 18% у 2011 році до 12% в 2015 році. Водночас привабливість Польщі зросла з 7% у 2006 році, коли було здійснено перше аналогічне дослідження, до 30% на сьогодні. Разом із тим, згідно з результатами дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток України, організованого МОМ у 2014-2015 роках, більшість потенційних мігрантів, які планують короткотермінові виїзди з метою заробітку, збираються виїхати до Росії, для потенційних довготермінових мігрантів (на строк понад рік) Росія є другою за значенням країною призначення після Польщі. За даними цього ж дослідження в структурі трудової міграції з України також відбуваються зміни, а саме: збільшується обсяг довгострокової міграції; до міграції вдається більше молоді, жінок, мешканців міст, вихідців із північної, центральної та східної України.

За даними ЮНЕСКО, в період з 2000 по 2012 рік чисельність українських студентів за кордоном збільшилась у понад чотири рази й сягнула 37 тис. Особливо стрімко вона зростала в країнах, куди спрямовано потоки трудової міграції. Упродовж останніх двох років зростання чисельності українців, які виїхали на навчання за кордон, прискорилося. За даними щорічного моніторингу кількості українських громадян, які навчаються у закордонних університетах на денній формі навчання, що здійснюється аналітичним центром CEDOS (охоплює 34 країни світу), у 2013/2014 навчальному році за кордоном навчалися вже 47724 громадян України. Найбільше з них у Польщі (15 тис.), Німеччині (9

тис.), Росії (6 тис.), Канаді (2 тис.), Чехії (2 тис.), Італії (1,9 тис.), США (1,5 тис.), Іспанії (1,4 тис.), Франції (1,3 тис.), Великобританії (1 тис.) [3, с. 15].

З огляду на географічну близькість, родинні зв'язки та проросійську орієнтацію багатьох мешканців Донецької та Луганської областей значна частина вимушених мігрантів із зони конфлікту на сході країни виїхала до Росії. За даними Федеральної міграційної служби РФ, у 2015 році за різних причин на території Росії було зареєстровано 2,5 млн. громадян України, або майже на мільйон більше, ніж на 1 січня 2014 року. На кінець 2015 року на обліку перебували 273 громадянина України, яким було надано статус біженця, і 311 тис. тих, які користувалися тимчасовим притулком [3, с. 16]. Варто відмітити, що навіть ця категорія російськомовних осіб, переважно – етнічних росіян, далеко не завжди адекватно приживається в РФ. Багато громадян останньої схильні сприймати вимушених мігрантів із України як звичайних іммігрантів. Тому певна їх частина змушена повертатися навіть в охоплені війною Донецьк, Горлівку тощо.

Як зауважила О. Г. Львова, міграційні процеси спричинили різноманітні та болючі для західних суспільств проблеми. Європейські країни офіційно поки не визнають, що стали країнами імміграції, але фактично починають усвідомлювати новий етнічний і культурний плюралізм своїх суспільств. Поява в життєвому середовищі місцевих жителів абсолютно інших елементів життя й культури нерідко зустрічають реакцію відторгнення. Через це ксенофобія та расизм, що завжди вважалися супутниками імміграції, різко посилюються в 1990-х роках у європейських країнах. Це було спричинено кризовими явищами в економіці, втратою віри в ліві утопії, спадом робітничого руху тощо. Імміграцію з неєвропейських країн називали «іноземною інтервенцією», «анексіонізмом Третього світу» і навіть «біологічною зброєю», а іммігрантів – «зовнішніми ворогами», яких звинувачували ледь не в усіх економічних і соціальних проблемах суспільства та на яких, відповідно, перекидалося невдоволення корінного населення. Навіть до біженців дедалі частіше ставляться не як до жертв насилля чи переслідування, а як до загрози політичної й соціально-економічної стабільності європейських держав. Іммігранти беруть участь в «транснаціональній політиці простих людей», здійснюючи вплив на політику країни прийому стосовно їхньої батьківщини й на відносини між ними [7].

Міграційний процес населення останніх десятиліть, насамперед – в Західні країни, сприяв поширенню в Україні європейських цінностей і норм ринкової свідомості, формуванню відкритого до світу суспільства, здатного до інновацій. Певною мірою, трудові міграції зменшують напругу на ринку праці. За відсутності працевлаштування за кордоном чисельність безробітних більш ніж удвічі перевищила б їх фактичну кількість. За даними різних опитувань, заробітки трудових мігрантів за кордоном у три-чотири рази вищі за середню заробітну плату в Україні. Зароблені під час трудової міграції кошти спрямовуються переважно на споживання, що сприяє покращенню якості життя сімей мігрантів, скороченню бідності, а також стимулює розвиток економіки завдяки підвищенню платоспроможного попиту. Згідно з результатами дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток України, проведеного МОМ у 2014-2015 роках, перекази мігрантів в Україну становлять

майже половину бюджету домогосподарств, які мають у своєму складі довгострокових трудових мігрантів, і 60% бюджету тих, члени яких практикують короткострокову трудову міграцію. За даними цього ж дослідження, майже кожен п'ятий довгостроковий мігрант висловив інвестиційні наміри, віддаючи перевагу інвестиціям у свої місцеві громади в Україні та в такі сектори, як будівництво, туризм і роздрібна торгівля [3, с. 18]. І в подальшому такі тенденції будуть лише наростати. Хоча тут наявні й суттєві ризики. У першу чергу – виїзд за кордон найбільш активної й продуктивної частини дорослого населення.

Саме втрати населення в найбільш активному віці, що мають високий освітній рівень, сприяє зменшенню народжуваності, прискоренню старіння населення [8, с. 14, 15]. Особливо ж негативною, у цьому відношенні, є втрата висококваліфікованих працівників, зокрема – ІТ сфери.

Загалом слід підсумувати, що сучасні міграційні процеси зумовили як низку проблем, так і певних перспектив для України. Одною з головних проблем є досить великий процес внутрішнього переселення в Україні, що розпочався у 2014 році та був спричинений анексією Криму та війною на Донбасі. «Внутрішні переселенці» Криму та Донбасу стали для України досить суттєвим випробуванням не лише в політико-правовій і соціально-економічній сферах, але й на рівні морально-етичного сприйняття.

Здебільшого ВПО послідовно інтегруються в місцях їхнього нинішнього проживання. Незважаючи на всі проблеми соціального та матеріального характеру, з котрими вони зіткнулися, саме внутрішні переселенці, зазвичай, є досить мотивованими до освоєння нових професій і різновидів підприємництва. Місцеве населення бачить нові можливості у зв'язку з: підвищенням соціальної активності за рахунок прибулих активістів; відкриттям нових бізнесів і сильною мотивацією досягти успіху; запровадженням більш високих вимог до асортименту та якості товарів та послуг; заповненням не затребуваних місцевим населенням робочих місць, здешевленням внаслідок цього виробництва товарів тощо. Також, внаслідок анексії Криму та воєнних дій на Донбасі в 2014-2017 роках, значно посилюється потік не лише внутрішньої, а й зовнішньої вимушеної міграції.

Нині в Україні значні надії покладаються на євроінтеграцію, зокрема – на вступ до Європейського Союзу. Однак, наявність майже півтисячного відкритого відрізка кордону РФ й перебування на території ОРДЛО багатьох тисяч терористів і злочинців, можуть значно ускладнити входження України до євроспільноти. Адаже для європейських країн, котрі вже потерпають від масового напливу біженців і нелегальних мігрантів із країн Азії та Африки, нова хвиля незаконної міграції вже з України, може стати хвальною. Окрім цього, для України притаманними є й інші виклики. Так, викликає занепокоєння виїзд за кордон найбільш продуктивної частини дорослого населення, особливо ж негативним є виїзд висококваліфікованих працівників, зокрема – ІТ сфери, за кордон.

У той же час необхідно констатувати, що курс України на євроінтеграцію є незворотним. Але процес входження нашої країни до складу Європейського

Союзу потребує ще значних зусиль української держави та суспільства, як на зовнішньополітичній арені, так і на внутрішньополітичному фронті.

1. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) : Енциклопедія / за ред.: Ю. І. Римаренко . – Київ : Довіра, 1998 . – 910 с.
2. Бандурка О. О. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів : [Електронний ресурс] / О. О. Бандурка ; дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. – Харків, 2002. – 182 с. – Режим доступу : <http://5fan.ru/wievjob.php?id=16030>.
3. Міграція в Україні: факти і цифри: 2016 / Упоряд. О. Малиновська. – К.: Представництво МОМ в Україні, 2016. – 31 с.
4. Міграція як чинник розвитку в Україні : [Електронний ресурс] / Б. а. – К.: МОМ, 2016. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.
5. Діхтяренко А. Потреби та проблеми внутрішньо переміщених осіб : [Електронний ресурс] / А. Діхтяренко. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/en/pda/index.php?id=1451930074>.
6. Олефір В. І. Державна міграційна політика України (організаційно-правовий аспект) : [Електронний ресурс] / В. І. Олефір ; дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2005. – Режим доступу : <http://textarchive.ru/c-1996031-pall.html>.
7. Львова О. Г. Суспільно-політичні наслідки міжнародної міграції для приймаючих країн У 90-х роках ХХ ст. : [Електронний ресурс] / О. Г. Львова. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/20887/%СВ>.
8. Позняк О. В. Міграція населення як чинник соціально-економічного та демографічного розвитку. *Міжнародна міграція та розвиток України в контексті європейської інтеграції*: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф., 16 жовтня 2007 р., м. Київ / за заг. ред. О. С. Власюка К.: ПЦ «Фоліант», 2008. С. 14-15.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

Микола Вегеш, Володимир Гиря

ЧЕХОСЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА В ЧАСИ ЦЕНТРАЛЬНО-ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ (МЮНХЕНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 29-30 ВЕРЕСНЯ 1938 Р.)

Наприкінці 30-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Фашистські Німеччина та Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення Другої світової війни. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до складу якої входило Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь. З другої половини 30-х років відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межувала із Закарпаттям, постійно висувала агресивні плани щодо краю. Отже, внаслідок суспільно-політичних обставин склалось так, що Закарпаття, яке знаходилося в центрі Європи, незмінно входило у сферу інтересів різних держав.

29–30 вересня 1938 р. в Мюнхені проходила конференція за участю Німеччини, Італії, Франції та Великобританії, яка своєю безсоромністю перевершила все, що мало місце після Першої світової війни. На ній вирішувалась доля Чехословацької Республіки, хоча представників цієї країни на конференцію не допустили. Відзначимо, що ідея ліквідації Чехословаччини визрівала вже давно. «Як я дізнався від моїх дипломатичних колег, – розповідав на Нюрнберзькому процесі колишній консул США в Берліні Д. Мессерсміт, – фон Папен у Відні і його колега фон Макензен в Будапешті вже в 1935 р. відкрито пропагували ідеї повного розчленування і кінцевого приєднання Чехословаччини...»¹⁰. Це підтвердив у своєму листі від 1 серпня 1936 р. до міністра закордонних справ Угорщини К. Кані угорський посол в Німеччині Д. Стояї: «Нам слід зосередити всі сили на Чехословаччині. Гітлер визнає, що у відношенні до Чехословаччини у нас цілі співпадають, однак здійснення їх він намічає на більш пізній час. Він ненавидить чехів»¹¹. Під час розмови з К. Канею прем'єр-міністр Пруссії Г. Герінг 11 жовтня 1936 р. однозначно заявив, що «Німеччина ніяким чином не змінить своїх планів відносно Чехословаччини»¹².

Керівник відділу «Абвер-1» Ганс Пікенброк записав у своєму щоденнику: «Коли в 1936 році я одержав призначення в Управління Аусланд/Абвер при Військовому міністерстві, завдання, які стояли перед абвером-1 були сформульовані наступним чином: 1. Організація основних розвідоперацій в країнах: Франція, Чехословаччина, Польща, Англія, Росія, Іспанія (громадянська війна). 2. Організація другорядних розвідоперацій в країнах: Бельгія, Швейцарія, Югославія, Румунія, США. 2. Країни, у яких заборонено проводити розвідоперації:

¹⁰ Венгрия и вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. М.: Наука, 1962. С. 48.

¹¹ Там само. С. 52.

¹² Там само. С. 53.

Австрія, Італія, Угорщина, Фінляндія, Естонія, Японія, Болгарія. 4. Всі решта країн інтересу не викликали і розвідоперації на їх території не проводились. В той час вермахт знаходився на початковій стадії формування, тому головним об'єктом розвідки були армії суміжних країн – Польщі та Чехословаччини... Зростаюча кількість і направленість завдань однозначно вказували на наміри Гітлера і ОКВ окупувати Чехію. Розвідоперації пройшли в цілому успішно, поскільки нам вдалося завербувати в прикордонній області велику групу агентів із числа судетських німців і призваних до чеської армії фольксдойче (етнічних німців). Для посилення розвідоперацій на території Чехії були додатково створені відділення абвера у Відні та Нюрнбергу. Відділ «Абвер-1» у Відні був укомплектований відбірним контингентом, поскільки стійкі родинні зв'язки між судетськими німцями, австрійцями і чехами відкривали широкі можливості для проведення диверсійно-розвідувальних операцій абвера в цьому регіоні...»¹³.

Погляди верховодів Німеччини цілком підтримував міністр закордонних справ Італії Г. Чіано: «Італія не шукає якої-небудь угоди з Прагою, хоч прямих протиріч між двома країнами не існує. Одним словом, у відношенні Праги Рим повністю розділяє позицію Німеччини»¹⁴. Під час відвідин Гітлером Італії напередодні Мюнхенської конференції, чехословацька проблема була порушена тільки одного разу, та й то досить поверхово. Але було відомо, що Муссоліні принизливо висловлювався про Чехословаччину. Ніби готуючи країну до реалізації німецьких планів, дуче у своїх промовах підкреслював необхідність розгляду чехословацького питання і його вирішення. «Якщо Чехословаччина опинилася сьогодні в ситуації, яку вона і сама могла б визначити як делікатну, – заявив Муссоліні в одній з таких промов, – то це тільки тому, що вона була – можна сказати, вже була – не просто Чехословаччиною, а Чехо-німецько-польсько-угорсько-карпато-україно-Словаччиною»¹⁵. Муссоліні, варто констатувати, не бажав втягувати Італію у війну, до якої вона була не готова. Йому цілком підходила позиція посередника під час вирішення чехословацького питання. Про це він зізнався у розмові з Г. Чіано. Муссоліні наказав своєму послові в Берліні Аттоліко негайно піти на прийом до Гітлера, щоб запевнити фюрера, що Італія залишається на боці Німеччини, запропонувавши, разом з тим, відкласти військову мобілізацію на двадцять чотири години.

Керівники Третього Рейху, будучи добре обізнаними з прагненнями Угорщини повернути свої «віковічні території», постійно штовхали Будапешт до активних дій проти Чехословаччини. «Нинішнє покоління угорців, – заявляв Г. Герінг, – повинно задовільнятися експансією тільки в одному напрямі (чехословацькому – Авт.), щоб повернути відторгнуті угорські території»¹⁶. Гітлер теж радив Угорщині не розпиляти свою політичну силу в різних напрямках, а спрямувати її в один бік, а саме в бік Чехословаччини. Хоча акценти в зовнішнь-

¹³ Мадер Ю. Абвер: щит и меч Третьего Рейха. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. С. 59-61.

¹⁴ Венгрия и вторая мировая война. С. 59.

¹⁵ Хибберт К. Бенито Муссолини. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. 149.

¹⁶ Венгрия и вторая мировая война. С. 64.

ополітичній стратегії Німеччини в різні періоди будуть змінюватися, однак це не впливатиме на спрямування загальної лінії фашистів стосовно Чехословаччини. 30 травня 1938 р. Гітлер видав директиву про підготовку до воєнних дій проти Чехословаччини. План нападу на неї отримав кодову назву «Грюн». Згідно з ним, Чехословаччина у найближчому майбутньому повинна бути розгромлена в результаті воєнних дій.

Однак необхідно відзначити, що не всі високі чини Третього Рейху поділяли думки Гітлера. Найрадикальнішу антигітлерівську позицію займав Франц Гальдер, який з 1 вересня 1938 р. замінив на посаді начальника генерального штабу сухопутних військ Людвіга Бека. Він разом з статс-секретарем Вайцзеккером вів переговори з англійськими політиками щодо протидії планам Гітлера відносно Чехословаччини. Проте Н. Чемберлен ніяк не міг збагнути, як Ф. Гальдер бажає заручитися підтримкою Великобританії, виступаючи всупереч політичним цілям і намірам власного керівництва¹⁷. Шеф абверу Вільгельм Канаріс теж належав до тих людей, які чітко усвідомлювали те, що насильницьке вирішення німецького питання в Судетах приведе до війни в Європі. Він намагався зробити все для того, щоб відвернути цю небезпеку від Німеччини і Європи. Відомо, наприклад, що В. Канаріс сприяв відносно поміркованому напрямку серед судетських німців, на чолі яких стояв Генлейн, на протиположному екстремістському націонал-соціалістичному крилові, яким керував Карл Герман Франк.

В. Канаріс, маючи давні контакти з відповідними службами Угорщини та Італії, намагався переконати їх у необхідності мирного вирішення судетського питання. До речі, між абвером і угорською розвідкою існувало співробітництво, яке включало в себе також нагляд за Чехословаччиною, Східною та Південно-Східною Європою. Особисті зв'язки Канаріса в Угорщині незабаром вийшли за межі військової сфери в політичну. До осіб, з якими в Канаріса були довірливі відносини, належав також міністр закордонних справ К. Каня. Напередодні судетської кризи восени 1938 р. Канаріс разом з полковником генерального штабу Тіпфельскірхом відвідав Будапешт з метою застерегти Угорщину від участі в так званому «широкому вирішенні» чехословацького питання, тобто ліквідації Чехословаччини силою зброї. Аналогічну роботу провів Канаріс в Італії, однак суттєвих успіхів його ініціатива не принесла¹⁸. В. Канаріс добре розумів, що найбільше залежало від Великобританії, а тому був розчарований поступливою позицією Н. Чемберлена.

Розчарувався у Великобританії також впливовий чиновник Міністерства внутрішніх справ Німеччини, а згодом німецький віце-консул в Цюриху Ганс Бернд Гізевіус. «Починаючи з травня 1938 р., – пригадував він, – від нас неодноразово йшли чіткі вказівки на те, що Гітлер говорив про Судетську область, а в дійсності думав про захоплення Чехословаччини і робив у даному напрямі серію подальших, незвичайних по формі та змісту, кроків. Не пізніше 5 вересня у англійського уряду повинні були зникнути останні сумніви на рахунок того,

¹⁷ Соратники Гітлера: Дениц, Гальдер. Ростов-на-Дону «Феникс», 1998. С. 50-51.

¹⁸ Абжаген К.Х. Адмірал Канаріс. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. С. 184-185.

яке вирішальне значення має його тверда позиція. Коли криза почала наближуватися до кульмінаційної точки, через Ламанш з відома Гальдера полетів наш останній емісар, щоб відкрито повідомити про наші плани державного перевороту»¹⁹. Однак Н. Чемберлен, двічі відвідавши Гітлера перед конференцією, фактично сприяв поділу Чехословаччини.

Отже, не всі високі чини Німеччини поділяли експансіоністські плани Гітлера. Ймовірно, знаючи про це, Гітлер доклав чимало зусиль, щоб повернути більшість генералітета на свій бік. Е. Манштейн пригадував, що наприкінці серпня 1938 р. Гітлер «виступив перед нами з майже двохгодинною промовою, у якій виклав причини, які змусили його негайно перейти до вирішення чехословацького питання. До найбільш важливих із них він відніс дискримінаційні міри властей відносно німецької національної меншини і ту загрозу для Німеччини, яку буде являти Чехословаччина у випадку війни. Далі він завів розмову про загальну військово-політичну обстановку і, зокрема, про те, що проблеми з переозброєнням англійської армії та внутрішньополітичні труднощі у Франції не дозволять двом великим європейським державам виступити на захист Чехословаччини. Гітлер також нагадав про дружню позицію Муссоліні, яку той продемонстрував під час приєднання Австрії до Німеччини, а також про те, що ні Польща, ні Угорщина не захочуть допомагати Чехословаччині по тій простій причині, що вони самі претендують на частину її території. На думку фюрера, не слід чекати і втручання в події Радянського Союзу, поскільки, по-перше, Червона Армія ще не відійшла від недавньої «чистки командного складу», і по-друге, Польща не пропустить російські війська через свою територію»²⁰.

Й. фон Ріббентроп теж вважав, що «пригнічення німецької меншини в Чехословаччині зовсім не було видумкою Адольфа Гітлера. Воно почалося ще в 1918 р. Після взяття нацистами влади в 1933 р. воно, поза всяким сумнівом, посилювалось, а культурне життя німців у Чехословаччині все більше урізувалось»²¹. І взагалі, заявляв Ріббентроп, «чехословацького народу як такого не було ніколи – ні до, ні після 1918 р. Навпаки, мова йшла про багатонаціональну державу з різними народними групами, до яких належали крім чехів німці, угорці, поляки, русини, карпатські українці та словаки. Штучне утворення, яким була Чехословаччина, створена в 1919 р. із таких гетерогенних елементів, з самого моменту свого виникнення тяготіло до розпаду і могло зберігатися тільки в результаті сильного тиснення чехів»²². Симпатизував судетським німцям, яких в Чехословаччині налічувалось близько трьох мільйонів, майбутній англійський прем'єр-міністр Уїнстон Черчилль. Під час зустрічі з Конрадом Генлейном У. Черчилль підтримав його намагання до автономії, але категорично виступив проти передачі Судетів Німеччині²³.

¹⁹ Гизевиус Г.Б. До горького конца. Записки заговорщика. Смоленск: «Русич», 2002. С. 296-297.

²⁰ Манштейн Э. Из жизни солдата. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. С. 281-282.

²¹ Риббентроп И. Тайная дипломатия III Рейха. Смоленск: «Русич», 1999. С. 146.

²² Там само. С. 145-146.

²³ Роббинс К. Черчилль. Ростов-на-Дону – Москва: «Феникс» - «Зевс», 1997. С. 206.

Ідеологічне обґрунтування загарбницьких планів Гітлера здійснював його міністр пропаганди Йозеф Геббельс. Оправдуючи справедливість намірів фюрера відносно Чехословаччини, Й. Геббельс неодноразово повторював історію про божественне провидіння, яке охопило Гітлера. «В ту спекотну неділю, – говорив він, – фюрер стояв на трибуні на Замковій площі в Бреслау, а перед ним проходили колони фізкультурників. І ось тоді, коли йшла колона молоді з Судетської області, вона раптом зупинилась і стала стіною перед трибуною. Ці люди приїхали здалеку, щоб побачити улюблене обличчя, і ніщо не могло змусити їх піти геть. Плакали жінки довкола фюрера, бажаючи торкнутися його руки. Звучали спонтанні слова зобов'язаності; промови переривались сльозами. Фюрер схвилювався цією сценою, і він вирішив допомогти цим змученим людям. Він вирішив їх проблеми всього за кілька місяців, підписавши Мюнхенську угоду»²⁴. Однак Геббельс не сказав про одну важливу деталь: ще за кілька місяців до спортивного свята в Бреслау Гітлер уже прийняв рішення про поділ Чехословаччини.

Таким чином, план нападу на ЧСР почав розроблятися в німецькому генеральному штабі задовго до початку конференції в Мюнхені. Генерал-фельдмаршал Ерїх фон Манштейн пригадував, що влітку 1938 р. ОКХ повідомило його що в разі конфлікту з Чехословаччиною саме він виконуватиме обов'язки начальника штабу армії, яка розквартирується на баварсько-чехословацькому кордоні. Г. Гітлер разом з Гейдріхом створили диверсійно-десантний загін СД, який повинен був слідувати за німецькою армією, щоб «гарантувати безпеку політичного життя і національної економіки». За чотири дні до Мюнхенського договору, коли вторгнення в Чехословаччину здавалося вже вирішеною справою, Г. Гітлер повідомив Генлейна, що він із своїм корпусом ополчення буде підпорядковуватися йому особисто. Тоді ж до кордону були підтягнуті шість батальйонів охорони із загонів «Мертва голова» без санкції верховного командування, яке відмінило його накази Генлейну і дало інструкції про те, що вояків СС повинні контролювати військові. Наказ закінчувався вказівкою, що всі «подальші міри повинні узгоджуватися між верховним головнокомандуючим армії та рейхсфюрером СС»²⁵.

Гітлер намагався приховати свою кінцеву мету відносно Чехословаччини, заявляючи, що він хоче тільки визволити судетських німців, яких, ніби-то, в ЧСР дискримінують. Для припинення цього він вимагав від Великобританії і Франції «натиснути» на Чехословаччину. Остання повинна була відмовитись від території, на якій проживає німецьке населення. Обстановку в Судетах загострювала фашистська «п'ята колона», яка систематично організовувала різноманітні інциденти. Події розгорталися з калейдоскопічною швидкістю. 18 вересня 1938 р. Великобританія і Франція підготували ультиматум Чехословаччині, 19 вересня його вручили, а коли її уряд 20 вересня його відхилив, то 21 вересня послідував другий ультиматум. Президент Чехословаччини Е. Бенеш

²⁴ Брамштедте Е., Френкель Г., Манвелл Р. Йозеф Геббельс. Мефистофель усмехается из прошлого. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. С. 232-233.

²⁵ Брамштедте Е., Френкель Г., Манвелл Р. Названа праця. С. 108-109.

опинився у скрутному становищі. З одного боку Великобританія і Франція наполягали на обов'язковому прийнятті ультиматуму, а з другого, власний народ вимагав покладати надії на своїх союзників, які були закріплені договорами²⁶. У той же час лорд Е. Галіфакс був переконаний в протилежному: «В даний час ніякі європейські комбінації не можуть відвернути подавлення Чехословаччини»²⁷. Звичайно, це було сказано тільки у вузькому колі. Чехословаччину далі переконували, що Судети – це останнє, на що претендує Гітлер.

Конференція в Мюнхені, як писав радянський посол у Великобританії І. Майський, проходила «з швидкістю кулеметної черги: вона почалася в першій годині дня і закінчилася в 2 годині 45 хвилин 30 вересня, включаючи час на сніданок, обід і інші необхідні перерви. Раніше ніж в 13 годині доля Чехословаччини була вирішена. І не тільки доля Чехословаччини»²⁸. Швидкості роботи конференції здивувався навіть Герман Герінг: «Насправді все це пройшло досить просто. Ні Чемберлен, ні Даладье в кінцевому рахунку не були зацікавлені в тому, щоб жертвувати чи ризикувати чим-небудь для врятування Чехословаччини. Це було ясно для мене як день. Доля її вирішилась в основному протягом трьох годин. Потім три години пішли на суперечку з приводу слова «гарантія»... Час від часу Даладье одобрював те, що говорив Гітлер. Ніякого заперечення проти чого б то не було! Я був просто вражений, як легко все вдалося Гітлеру... Коли він почав вимагати, щоб деякі військові заводи Чехословаччини, які знаходилися за кордонами Судетської області, були переведені на судетську територію, щойно вона нам відійде, я чекав вибуху, але не послідувало навіть писку. Ми отримали все, що хотіли... Вони навіть не наполягали на тому, щоб проконсультувати чехів, хоча б для форми. Наприкінці засідання посол Франції у Чехословаччині сказав: «Добре, тепер мені потрібно передати вирок засудженим». Ось і все... Довга суперечка з приводу слова «гарантія» була вирішена тим, що Гітлеру надали право гарантувати решту частини Чехословаччини. Всі чудово розуміли, що це означає»²⁹. Ця конференція була першим етапом того, про що говорив Гітлер ще 28 травня 1937 р. на надзвичайній нараді всіх вищих керівників своєї імперії: «Мое незмінне рішення – стерти Чехословаччину з карти». Представникам ЧСР оголосили результати конференції як вирок, який не підлягає обговоренню.

Мюнхенська конференція завдала дійсно жорстокого удару по Чехословаччині. Остання втратила половину важкої промисловості, 66% кам'яного вугілля, 70% електроенергії, 70% чорної металургії, 86% хімічної промисловості, 80% текстильної промисловості. Фактично, те, що залишилось від розчавленої і розколотої країни, лежало тепер біля ніг Гітлера. Згідно з офіційною статистикою, «Чехословаччина мала 140.400 квадратних кілометрів і 15, 3 мільйонів

²⁶ История внешней политики СССР. Т. 1. 1917-1945 гг. М.: Наука, 1986. С. 334-339.

²⁷ Див.: Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич. Ужгород: Карпати, 2002.

²⁸ Майский И.М. Воспоминания советского дипломата. М., 1987. С. 366.

²⁹ Миревич М.О. Генерал де Голль: Штрихи к политическому портрету. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. 55-56.

громадян. З того віддала Німеччині 28200 км. кв. і 3,6 млн. жителів»³⁰. Мало того, що Чехословаччина втратила п'яту частину свого територіального простору і майже четверту частину населення, але загрожуючою була і та обставина, що Прага знаходилася за 40 км від німецького кордону. Мюнхенська конференція завдала сильного удару по обороноздатності Чехословаччини. Цим актом Великобританія і Франція позбулися сильного союзника, бо Чехословаччина мала 45 дивізій, 1582 літаки, 469 танків, 5700 гармат. Німці це добре розуміли, і коли розробляли план «Грюн», то планували направити на Чехословаччину 39 дивізій. Франція забула про особисту безпеку, що в 1940 р. вміло використав Гітлер, захопивши її за декілька днів.

Як Мюнхенська конференція була оцінена в правлячих колах союзників Чехословаччини? Реально мислячий англійський політик У. Черчілль, відзначаючи великі прорахунки свого уряду, заявив, що «ми (Великобританія – Авт.) без війни потерпіли поразку, наслідки якої будемо відчувати дуже довго. Ми пережили страшний етап нашої історії, коли було порушено рівновагу Європи... Не думайте, що це кінець. Це тільки початок розплати. Це тільки перший ковток, перше частування цієї гіркої чаші, яку нам будуть підносити рік за роком»³¹. Виступаючи у Веймарі, Гітлер вказав на свого острівного ворога: «Якби містер Черчілль менше мав справ із зрадниками, а більше з німцями, він побачив би, що береться за немислиму справу, бо я можу запевнити цю людину, яка ніби живе на Місяці, що в Німеччині нема сил, які протистоять режиму, – тільки сили націонал-соціалістського руху, його лідери і захисники»³². Фюрер попередив, що, якщо Черчілль повернеться до влади, Німеччину чекає війна.

Парламент Великобританії 366 голосами проти 114 одобрих Мюнхенську конференцію. Проти голосували лейбористи, 30 або 40 консерваторів, незгідних з урядом в оцінці Мюнхена, і в їх числі Черчілль, утримались при голосуванні. Чехословацька криза, на думку німецького посла в Лондоні Г. Дірксена, розглядалася у Великобританії «скоріше як стихійна катастрофа, яка пройшла досить гладко і за яку не ніс ніхто відповідальності».

У французькій палаті депутатів із 600 парламентаріїв тільки 75 засудили Мюнхенську конференцію. Доля Чехословаччини мало кого хвилювала. Після Мюнхенської угоди, – констатує французький професор Жак Нере, – Англія (30 вересня 1938), а потім Франція (6 грудня 1938) підписали з Німеччиною пакти про ненапад. Це означало повну перемогу пронімецького курсу Франції і підтвердження військово-стратегічних доктрин Третьої Республіки. Після підписання декларації Бонне офіційно повідомив французьких послів і посланників, що віднині німецька політика «орієнтується на боротьбу з більшовизмом, Німеччина проявляє свою волю до експансії на Схід»³³. Хоча французькі політики не повністю вірили, що Гітлер дотримуватиметься Мюнхенської угоди. Для більшої впевненості наприкінці вересня 1938 р. населенню навіть було

³⁰ Нова свобода. 1938. 2 лист.

³¹ Трухановский В.Г. Уинстон Черчилль. М.: Мысль, 1989. С. 256.

³² Уткин А. Уинстон Черчилль. М.: «Алгоритм» - ЭКСМО, 2002. С. 262.

³³ Артюхина-Московченко В. Шарль де Голль и Советский Союз. М.: Книга, 1990. С. 76.

роздано декілька мільйонів противогазів. Саме після цього Ш. Де Голль писав Полю Рейно: «Події з різкою чіткістю показують вашу правоту... Мій полк готовий до бою. Що стосується мене, то я не здивуюся наближенню великих подій в історії Франції...». 29 вересня, коли вже почалася конференція в Мюнхені, на питання одного офіцера: «Що ж тепер робити?» – де Голль спокійно сказав: «Воювати»³⁴.

Посол США в Парижі У. К. Булліт ще 27 вересня 1938 р., тобто за два дні до початку конференції, повідомляв у Вашингтон: «Я вважаю на 95% вірогідним, що в п'ятницю вночі почнеться війна...». Війна поки-що не почалася, однак, Мюнхенська конференція не стала холодним душем для адміністрації США. 5 жовтня Франклін Делано Рузвельт писав Н. Чемберлену: «Я повністю поділяю вашу надію, що сьогодні вперше за багато років існує величезна можливість встановити новий порядок, заснований на справедливості й законі. Офіційно уряд США одобрив результати Мюнхена... Декілька днів тому я хотів убити Гітлера і відрізати власний ніс. Сьогодні я дружньо налаштований до носа і не відчуваю більше бажання умертвити фюрера»³⁵. З 12 по 30 вересня дев'ята студія радіокомпанії Сі-бі-ес провела 85 передач, у більшості напряму із Європи. Мільйони і мільйони біля приймачів жахалися істеричних промов Гітлера... Вони гостро відчували свою безпомічність і відчуття страху... Висновки: опитування журналу «Форчун» показало, що тільки 11,6 відсотків вважали мюнхенську угоду схвальною, 76,2 відсотки повірили – США візьмуть участь у війні в Європі (півтора року перед цим – тільки 22 відсотки). Сі-бі-ес задоволено підтвердила підсумок: радіо тепер не тільки розповсюджує новини, але й виступає як соціальна сила»³⁶.

Свої думки щодо наслідків Мюнхена висловив американський дипломат Джордж Кеннан: «Моя інтерпретація мюнхенської кризи значно відрізнялась від інтерпретації більшості західних лібералів. Крім того, я не вірив у готовність СРСР прийти на допомогу Чехословаччині, навіть якщо б це зробила Франція. Радянські лідери розуміли, що закономірні опасіння поляків і румунів за свою територіальну цілісність не дозволять їм пропустити через свою територію великі радянські військові сили. Тому, якщо б Франція і Англія почали війну, основний тягар бойових дій довелось б, на мою думку, все рівно нести їм»³⁷. На глибоке переконання Д. Кеннана, «Чехословаччина, врешті-решт, центральноевропейська країна, і її долі, так чи інакше, пов'язані з основними силами, які діють в цьому регіоні. Загальноєвропейською, що руйнування тієї міри єдності, яка існувала в період імперії Габсбургів, мало в цьому районі негативні наслідки для всіх зацікавлених сторін. Тепер виникли нові сили, які намагалися здійснити інтеграцію там, де два десятиліття панували сепаратизм і роз'єднаність. Тепер відбулося залучення Чехословаччини в орбіту дії цих сил... Але цей процес призвів не тільки до втрати Чехословаччиною самостій-

³⁴ Там само.

³⁵ Яковлев Н.Н. Избранные произведения. М.: Международные отношения, 1988. С. 260.

³⁶ Там само. С. 260-261.

³⁷ Кеннан Дж. Дипломатия второй мировой войны глазами американского посла в СССР. М.: Центрполиграф, 2002. С.66.

ності, але й відповідальності. Більше того, він не торкнувся серця країни. Що найважливіше, збережено для майбуття молоде покоління, дисципліноване і уміле, яке довелося б принести в жертву у випадку, якщо б віддали перевагу романтичному, але безнадійному опору, а не принизливому, але дійсно героїчному реалізму»³⁸. Разом з тим, адміністрація Ф. Рузвельта почала збільшувати свій військовий потенціал. У січні 1939 р. послідувало додаткове асигнування півмільярда доларів військовому відомству. У наступні місяці – навесні 1939 р. в Сполучених Штатах нарешті почали переглядати «Закон про нейтралітет». У травні держсекретар Хелл висловив намір уряду дозволити державам, які ведуть бойові дії, купляти зброю в США.

У випадку анексії фашистською Німеччиною Чехословаччини, перед Третім Рейхом відкривалася пряма дорога на Польщу, яка могла стати плацдармом для нападу на СРСР. Це було на руку Великобританії і Франції. Зрозуміло, що Радянський Союз не міг цього допустити, добре розуміючи, чим може для нього обернутися ліквідація Чехословаччини, а тому все робив для того, щоб допомогти їй. Можливо, що ця допомога не була щирою, а звичайною спробою вижити у вкрай складних міжнародних умовах. За десять днів до Мюнхенської конференції Е. Бенеш звернувся до уряду СРСР з листом, у якому просив відповісти на питання, чи буде СРСР дотримуватись своїх союзницьких обов'язків. Вже 20 вересня радянський уряд дав позитивну відповідь. Якщо раніше СРСР заявляв, що надасть допомогу Чехословаччині тільки при тій умові, коли це зробить і Франція, то тепер він пішов на поступки: «СРСР надасть Чехословаччині військову допомогу навіть і без участі Франції при умові, що сама Чехословаччина буде захищатися і попросить у нього допомогу». Це ж підтвердив у розмові з радянським послом у Великобританії І. Майським народний комісар закордонних справ М. Литвинов: «Найважливіше, як поведуть себе чехи... Якщо будуть битися, ми допоможемо озброєною рукою». 25 вересня 1938 р. СРСР повідомляв у Париж, що відповідно до договору війська готові до захисту Чехословаччини.

Як свідчать архівні матеріали, заходи, які проводив СРСР по захисту Чехословаччини, були великомасштабними: 26 червня 1938 р. – термінове формування шести армійських і одної кавалерійської груп; 23 вересня – приведення до бойової готовності одного танкового корпусу, 30 стрілецьких і 12 авіаційних бригад. Потім ще 17 стрілецьких дивізій, управлінь трьох танкових корпусів, 22 танкових і трьох мотострілецьких бригад, 34 авіаційних баз. Крім того, у бойову готовність був приведений другий ешелон військ, який складався з 30 стрілецьких і 6 кавалерійських дивізій, 2 танкових корпусів, 15 окремих танкових бригад, 34 авіаційних баз. До збройних сил було призвано із запасу в загальній кількості близько 300 тисяч чоловік. Директиви були направлені в Київський, Харківський, Білоруський, Московський, Калінінський і Ленінградський військові округи³⁹. У заявах уряду СРСР про Підкарпатську Русь не говорилося нічого. Йшлося про Чехословаччину загалом. Однак захист ціліс-

³⁸ Кеннан Дж. Названа праця. С. 67.

³⁹ Артюхина-Московченко В. Названа праця. С. 73.

ності Чехословаччини був і захистом інтересів Закарпаття, на яке посягала Угорщина⁴⁰. Уряд СРСР 23 вересня 1938 р. повідомив Варшаву, що якщо польські війська перейдуть кордон Чехословаччини, то Радянський Союз вважатиме розірваним радянсько-польський договір від 25 липня 1932 р. У Польщі розцінили заяву СРСР як пряму підтримку Чехословаччини.

Необхідно погодитись із думкою Л. Безименського, що СРСР найбільше втратив від наслідків Мюнхена. Він завдав «великого удару по його міжнародному престижу. Знову країна відтіснялася на окраїну світової політики. Не був використаний і механізм військового співробітництва з Заходом. СРСР втратив хорошого партнера – Чехословаччину»⁴¹. Разом з тим, Мюнхен змусив СРСР докорінно поміняти свою зовнішньополітичну орієнтацію, що й привело згодом до укладання сумнозвісних договорів між Сталіним і Гітлером 1939 р. Такий хід подій передбачав радник німецького посольства в Москві Вернер фон Тіппельскірх: «Те, що Сталін із невдачі радянської політики зробить персональні висновки, здається нам згідно з нашим досвідом... Якщо направитись в область політичних спекуляцій, то запрошується думка, що радянський уряд повинен переглянути свою політику. У першу чергу це стосується відносин з Німеччиною, Францією і Японією. Що стосується нас, то могло б стати можливим більш позитивне ставлення Радянського Союзу до Німеччини, хоча би через те, що Франція як союзник знецінена, а Японія займає агресивну позицію... Так чи інакше, я не вважаю абсурдною ідею, що нинішні обставини створюють вигідні можливості для нової, більш масштабної економічної угоди з Радянським Союзом»⁴². Безперечно, він не помилявся.

Керівництво Чехословаччини добре усвідомлювало весь трагізм свого становища. Під час вручення Мюнхенських вимог німецьким повіреним у справах в Празі А. Генке, чехословацький міністр закордонних справ К. Крофта заявив, що для Чехословаччини «це катастрофа, яку ми не заслужили. Ми підпорядковуємось і будемо прагнути забезпечити своєму народові спокійне життя. Не знаю, чи одержать ваші країни користь від цього рішення, прийнятого в Мюнхені, але ми у всякому випадку не останні. Після нас така ж доля чекає інших»⁴³. Чехословацький дипломат Я. Масарик підсумував, що Чехословацька Республіка в кордонах 1918 р. перестала існувати. Виконуючи рішення Мюнхенської конференції, 1 жовтня 1938 р. чехословацькі війська «почали відступати з призначеної судето-німецької смуги... Німецьке військо переступило одночасно границі Чехословацької Республіки. До Німеччини прилучаються: 1 і 2 жовтня Воляри, Вищий Брод, 2 і 3 жовтня Подмокли, Дечін, Фрідлянд, Великий Шанов, Шлукнов, Румбурк, Ворисдорф, 3, 4, 5 жовтня Хеб, Карлові Вари, Кадань, Якилнов, Маріянські Лазні, Тахов, Ниден, Фалькнов, Аш, Краслице,

⁴⁰ Гранчак І.М., Гапоненко І.С. Закарпаття в міжнародних відносинах напередодні та в період Мюнхена. *Нариси історії Закарпаття*. Т. 2. Ужгород: «Закарпаття», 1995. С. 267.

⁴¹ Безыменский Л. Гитлер и Сталин перед схваткой. М.: Вече, 2002. С. 169.

⁴² Там само.

⁴³ Документы и материалы кануна второй мировой войны. Т. 2. Архив Дирксена (1938-1939 гг.). М., 1948. С. 18.

Франтішкове Лазне, 6 і 7 жовтня Крнов, Брунталь, Фривальдов, Яворнін»⁴⁴. З 1 жовтня 1938 р. державним комісаром територій, які відійшли до Німеччини, був призначений К. Генлейн. Того ж дня на засіданні уряду ЧСР була розглянута нота польського уряду від 30 вересня 1938 р., яка в ультимативній формі вимагала «віддачу частини Тешинської області. Розваживши всесторонньо польські домагання, чехословацький уряд не міг інакше поступити, як прийняти польські пропозиції з огляду на важке міжнародне становище Чехословаччини, створене Мюнхенським договором»⁴⁵.

Із вищенаведеного матеріалу випливає, що Чехословаччина перебувала в центрі суперечностей, які наростали з кожним днем. Великобританія і Франція поступово втрачали керівні позиції в Європі, які займали протягом всього міжвоєнного періоду. Натомість Німеччина перетворилася у головного арбітра, з якою змушені були рахуватись керівники урядів усіх європейських столиць. Заручившись підтримкою Італії, Берлін все робив для того, щоб ліквідувати Чехословаччину. Ліквідації Чехословаччини також сприяла угодовська політика Великобританії і Франції, уряди яких, фактично, заохочували агресора. Нічим не допоміг Чехословаччині нейтралітет США. Спроба СРСР допомогти збройним шляхом і тим самим відвернути спільний угорсько-радянський кордон, не увінчалася успіхом. Чехословаччина ліквідовувалась кількома етапами. Рішення Мюнхенської конференції свідчили не тільки про початок її розпаду, але й значно ускладнили міжнародне становище Карпатської України – складової частини федеративної Чехословаччини, яка на той час здобула автономні права.

Микола Вегеш, Володимир Гирия

ЧЕХОСЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА: МІЖ МЮНХЕНОМ, КОМАРНО І ВІДЕНСЬКИМ АРБИТРАЖЕМ

Хоч у Мюнхені і не розглядали питання про Підкарпатську Русь, але його рішення дуже негативно вплинули на долю краю. 29 вересня 1938 р. було прийнято «Доповнення до угоди, підписаної в Мюнхені між Німеччиною, Великобританією, Францією і Італією», у якому констатувалося, що «як тільки буде врегульоване питання про польську і угорську меншини в Чехословаччині, Німеччина і Італія зі свого боку нададуть Чехословаччині гарантію». При умові, «якщо протягом найближчих трьох місяців проблема польської і угорської національних меншин в Чехословаччині не буде врегульована між зацікавленими урядами шляхом угоди, то ця проблема стане предметом подальшого обговорення наступної наради голів урядів чотирьох держав, які присутні тут»⁴⁶. Рішення Мюнхенської конференції означало першу серйозну перемогу угорської

⁴⁴ Нова свобода. 1938. 4 жов.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Новые документы по истории Мюнхена. М.: Наука, 1958. С. 159-160.

дипломатії в боротьбі за ревізію кордонів, що безпосередньо стосувалося і долі Закарпаття. 1 жовтня 1938 р. регент Угорщини М. Горті писав Гітлеру про відчуття щирого задоволення з приводу того, що в Мюнхені «досягнуто мирну угоду з питань, які мають вирішальне значення, і що законні вибори Угорщини в принципі будуть визнанні обґрунтованими»⁴⁷.

Угорська дипломатія провела значну роботу напередодні Мюнхена. Начальник канцелярії міністерства закордонних справ Угорщини І. Чакі під час телефонної розмови 15 вересня 1938 р. давав інструкції угорському послу в Німеччині Д. Стояї: «Якщо при ліквідації Чехословацької справи буде допущена дискримінація на шкоду Угорщині, то угорський уряд буде готовий на все, і в цьому випадку він розраховує на підтримку Німецької імперії»⁴⁸. 17 вересня Д. Стояї в листі до міністра закордонних справ Угорщини К. Кані передав пропозиції Г. Герінга. Згідно з ним Угорщина повинна офіційно вимагати права самовизначення для угорської меншини в Чехословаччині, звернутися до чеського уряду і відповідним іншим урядам із зверненням, подібним тому, яке зробив Генлейн, провокувати збройні сутички, страйки, відмови від явки на призовні пункти, адже тільки серйозні інциденти можуть привернути увагу західних держав до угорських вимог, зробити все, щоб зарубіжна преса більше займалась угорським питанням. Угорський посол в Польщі А. Хорі переконував Варшаву, що Угорщина у випадку розпаду Чехословаччини претендує на історичні кордони.

Польща постійно захищала інтереси Угорщини перед Німеччиною. «У відношенні угорських вимог, – писав польський посол в Німеччині Ю. Ліпський, – я спеціально виділив питання про Закарпатську Русь, зробив акцент на стратегічний момент по відношенню до Росії (мається на увазі СРСР – М.В., Л.-І.Г.), на комуністичну пропаганду, яка проводиться на цій території і т.д. У мене склалося враження, що канцлер дуже зацікавився цією проблемою, особливо коли я йому сказав, що протяжність польсько-румунського кордону невелика і що завдяки спільному польсько-угорському кордону через Закарпатську Русь ми створили б більш міцний бар'єр проти Росії. Крім того, я вказав відносно Закарпатської Русі, що територія ця, на яку Словаччина не претендує, була дана Чехословаччині тільки як мандат, що населення її знаходиться на дуже низькому рівні і сильно змішане і що найбільшу зацікавленість в ній має Угорщина»⁴⁹.

29 вересня 1938 р., тобто перед самим початком конференції в Мюнхені, Б. Муссоліні заявив, що «сьогодні для Угорщини буде вдалий день. Як тільки ми покінчимо з питанням про судетських німців..., я негайно поставлю на порядок денний угорські і польські претензії, вимагаючи їх негайного задоволення на тій же основі, як це буде зроблено у відношенні німецьких претензій». «Якщо не вдасться їх реалізувати, – повідомляв І. Чакі, – то він (Муссоліні – Авт.) буде

⁴⁷ Венгрия и вторая мировая война. С. 108.

⁴⁸ Там само. С. 101.

⁴⁹ Документы и материалы кануна второй мировой войны. Т. 1. Ноябрь 1937- декабрь 1938 г. Из Архива Министерства иностранных дел Германии. М.: Политиздат, 1981. С. 211.

наполягати на їх здійсненні протягом суворо визначеного проміжку часу – упродовж місяця. Якщо і ця мінімальна програма не пройде, то, сказав він, підвищивши голос, виступайте... Поставте світ перед скоєним фактом»⁵⁰.

Отже, Угорщину активно підтримувала в її домаганнях Італія. Це не могло не вплинути на Гітлера, який у розмові з прем'єр-міністром Великобританії Н. Чемберленом 22 вересня 1938 р. заявив, що від Угорщини свого часу була відібрана велика територія, у результаті чого майже один мільйон угорців проти своєї волі живе в Чехословаччині. 1 жовтня 1938 р. представник СРСР в Чехословаччині С. Александровський повідомляв НКЗС СРСР, що в Мюнхенській угоді Гітлер підписався під рішенням дати три місяці для врегулювання питання про польську і угорську меншини і зробити його предметом обговорення чотирьох держав, якщо не буде досягнуто чесько-польської угоди.

Виконуючи рішення Мюнхенської конференції, міністр закордонних справ Чехословаччини К. Крофта 1 жовтня 1938 р. звернувся до угорського посла в Празі Я. Ветштейна з нотою, у якій пропонував «якнайскорше створити мішану чехословацько-мадярську комісію експертів для розгляду проблеми мадярської меншини в Чехословаччині. Ця комісія мала б розробити і внести проект про поладнання тої проблеми»⁵¹. 3 жовтня 1938 р. Угорщина підготувала ультимативні вимоги до уряду Чехословаччини, які він мав прийняти: «1) негайно звільнити політичних в'язнів угорської національності; 2) негайно демобілізувати і відпустити додому воїнів угорської національності; 3) створити місцеві загони для охорони життя і майна населення. Командування загонів змішане; 4) ...передати Угорщині 2–3 чехословацькі прикордонні міста, які мають бути зайняті угорськими військами. На Заході такими містами мають бути Комарно, або Парканьана, або Упойшаг, або Чоп, або Берегово; 5) ...угорський уряд пропонує почати безпосередні угорсько-чехословацькі переговори в Комарно в четвер 6-го числа цього місяця о 4 годині пополудні. Угорську делегацію буду очолювати особисто я (К. Каня – Авт.)»⁵². Одночасно з цим А. Бродію 6 жовтня 1938 р. було запропоновано «ні в якому разі не піддаватися обіцянкам чехів», а твердо стояти на «позиції самовизначення з плебісцитом». Празький проект вирішення проблеми національних меншин полягав у тому, «щоб чисто мадярську етнічну територію віддати Мадярщині», а що стосується плебісциту, то він «відкидається як нереальний і зайвий, бо на територіях, на яких за думкою мадярської влади мав би бути проведений плебісцит, уже давно не має мадярської більшості»⁵³. Про проведення плебісциту в Ужгороді, Мукачеві і Севлюші (Виноградіві) не могло бути і мови.

На таких позиціях стояли урядові делегації Чехословаччини та Угорщини напередодні конференції в Комарно, яка проходила з 9 по 13 жовтня 1938 р. Угорська дипломатія, маючи підтримку фашистських держав на чолі з Німеччиною, висунула важкі для Чехословаччини умови: негайно повернути землі,

⁵⁰ Венгрия и вторая мировая война. С. 105.

⁵¹ Нова свобода. 1938. 5 жов.

⁵² Венгрия и вторая мировая война. С. 11.

⁵³ Нова свобода. 1938. 28 жов.

заселені угорцями (брався за основу перепис 1910 р., коли кількість угорців значно перебільшувалася), провести плебісцит на територіях із змішаним населенням, надати право на самовизначення всім іншим народам. «На випадок сповнення цих мадярських домагань, – повідомляла «Нова свобода», – до Мадярщини припало б... 400 тисяч словаків і 80 тисяч українців, отже словацько-українська меншість у Мадярщині була б більшою, ніж мадярська в Чехословаччині»⁵⁴.

Переговори в Комарно не принесли ніяких позитивних результатів. Вони були зірвані з вини Угорщини. Чехословаччина не могла прийняти угорські умови, бо під час перепису 1910 р. «комісари мадярської влади вписували до рубрики мадярської народності усіх, що вміли говорити по-мадярськи, притім, однак, вписували й релігію»⁵⁵. 14 жовтня 1938 р. представники угорської делегації офіційно заявили, що Угорщина «переговори перериває, бо на основі чехословацьких передумов не може їх далі вести»⁵⁶. Після зриву переговорів у Комарно настав новий етап у вирішенні «чехословацької проблеми». Угорщина, звинувативши Чехословаччину у небажанні йти на поступки, звернулася до Італії та Німеччини, щоб ці країни виступили арбітрами. Великобританія і Франція заявили про свою незацікавленість даною проблемою. Б. Муссоліні порадив угорцям негайною нотою вимагати термінового скликання конференції чотирьох великих держав, вказавши, що нема ні маленьких надій на відновлення безпосередніх двосторонніх переговорів, і підкресливши, що затримка з вирішенням питання створить загрозу миру. До цього Б. Муссоліні додав, що при першій же вимозі італійські літаки будуть негайно перекинуті в Угорщину. Вони знаходяться в повній готовності. У розмові з новим міністром закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковським Гітлер «висловив свій жаль, що досі ще не було вирішено питання мадярської меншості в Чехословаччині»⁵⁷. У розмові з послом Угорщини в Берліні Д. Стояї Г. Герінг намагався заспокоїти угорців і висловив впевненість, що Угорщина і без війни поверне свої території. Засідання арбітражної комісії було призначено на 2 листопада 1938 р.

Напередодні арбітражу Угорщина поклала великі надії на свого агента А. Бродія, який, очолюючи уряд Підкарпатської Русі, повинен був запросити угорські війська з метою окупації всього Закарпаття. Аналогічної точки зору притримувався польський уряд. На думку угорського посла в Польщі А. Хорі, «одною із формул... могла би бути заява про те, що русинське населення попросило ввести в Русинську область одночасно угорські і польські війська. Таку акцію можна було б швидко підготувати чи організувати. Можна вибрати і таке рішення: угорські війська, які ввійдуть в Русинську область, звернуться за підтримкою до польської армії. Про це, звичайно, потрібно буде раніше домовитися»⁵⁸. Однак чехословацька контррозвідка уважно стежила за кожним кроком прем'єр-міністра. 27 жовтня 1938 р. А. Бродій був заарештований, а А. Во-

⁵⁴ Там само. 16 жов.

⁵⁵ Там само. 29 жов.

⁵⁶ Там само. 15 жов.

⁵⁷ Там само. 16 жов.

⁵⁸ Венгрия и вторая мировая война. С. 133.

лошин, який очолив новий кабінет, чітко притримувався антиугорської орієнтації. Нове призначення Праги переконало Угорщину, що від А. Волошина годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття. А. Волошин прибув 2 листопада 1938 р. до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не брав. Варто погодитися з В. Гренджою-Донським, що закарпатську делегацію «не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд»⁵⁹.

Текст першого Віденського арбітражного рішення від 2 листопада 1938 р., підписаного міністрами закордонних справ Німеччини та Італії, передбачав: «1. Області, які відходять від Чехословаччини до Угорщини, вказані на карті, яка додається. Встановлення кордону на місці повинна зробити угорсько-чехословацька комісія. 2. Евакуація відторгнутих областей Чехословаччини і їх передача починається з 5 листопада 1938 р. і повинна бути закінчена до 10 листопада 1938 р. Окремі етапи евакуації і передачі, як і інші формальності, повинні бути негайно визначені угорсько-чехословацькою комісією. 3. Чехословацький уряд повинен потурбуватися про те, щоб евакуйовані області були передані в повному порядку. 4. Окремі питання, які виникатимуть із територіального відступлення, особливо питання громадянства і оптації, повинні вирішуватися угорсько-чехословацькою комісією. 5. Угорсько-чехословацька комісія повинна також прийняти більш конкретні рішення про захист як осіб угорської національності, що залишаються на території Чехословаччини, так і осіб неугорського походження у відступлених областях... 6. Оскільки при передачі Угорщині може бути вчинена шкода і виникнуть труднощі економічного характеру і техніки зв'язку в областях, які залишилися за Чехословаччиною, угорський королівський уряд, зі свого боку, у домовленості з чехословацьким урядом зробить все можливе для усунення подібних труднощів»⁶⁰. Якщо угорсько-чехословацька комісія не зможе вирішити спірні питання, то вони стануть предметом обговоренням Німеччини та Італії.

Згідно з рішенням арбітражної комісії, новий угорсько-чехословацький кордон проходив по лінії населених пунктів Бовтрадь, Малий і Великий Гут, Яношово, Квасово, Оросієво, Керестури, Вілок, Берегово, Йовря, Ужгород, Радванка, Дравці, Великі Гесвці, Холмець, Велика Добронь, Баркасово, Жнятино, Ключарки, Мукачево, Фornoш, Нове село, Вишні Ремети, Шаланки, Матієво, Чома, Чорний Ардів⁶¹. За повідомленням «Нової свободи», яке базувалося на даних офіційної статистики, «територія Чехії зменшилася на 33%, Моравії на 36%, Словаччини на 21%, а територіальні втрати Підкарпаття... становили 12%»⁶². Чехословацька Республіка «відступила Німеччині 28.200 кв. км., Польщі біля тисячі кв. км., Мадярщині близько 12.000 кв.км. Нинішня республіка

⁵⁹ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д.М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 163.

⁶⁰ Венгрия и вторая мировая война. С. 120.

⁶¹ Нова свобода. 1938. 11 лист.

⁶² Там само. 15 лист.

буде мати біля 100.000 кв.км.»⁶³. До Угорщини відійшло 171.711 населення, з яких 33.324 були українцями, 16.463 чехами і словаками, 82.179 угорцями⁶⁴.

Віденський арбітраж торкнувся п'яти закарпатських округів – ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюського та іршавського. Підкарпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами. В ужгородському окрузі до Угорщини перейшло 22 населені пункти, у яких проживало 10.719 українців і 18.687 угорців, у мукачівському – 15 населених пунктів (12.153 українці і 12.253 угорці), у севлюському – 18 сіл (3.471 українці і 8.752 угорці), у берегівському – 40 населених пунктів (6.343 українці і 40.962 угорці), в іршавському – єдиний населений пункт с. Шаланки, у якому проживало 648 українців і 1525 угорців⁶⁵. Необхідно погодитися з твердженням П. Стерча, що «Чіано й Ріббентроп своїм рішенням від 2 листопада 1938 р. в Відні нарушили етнографічні принципи, бо віддали Мадярщині два міста, тобто Ужгород і Мукачів з релятивною більшістю українського населення, як також 13 сіл з абсолютною більшістю українського населення, з-поміж яких у 4-ох селах мадяри не становили ані одного відсотка населення. Крім того віддано Мадярщині чотири села з релятивною більшістю українського населення». В Баранинцях, наприклад, проживало 77% українців, у Йоврі – 62%, в Дравцях – 93%, в Коритнянах – 72%, в Квасові – 85%, у Вишніх Реметах – 92%, у Нижніх Реметах – 93%, в Чепі – 67%⁶⁶.

Згідно з рішеннями Віденського арбітражу була створена спільна чехословацько-угорська демілітаційна комісія, при якій діяли 11 підкомісій. Вони вирішували проблеми загально-політичні, військові, територіальні, етнографічні, фінансові, народногосподарські, торговельні, правові. До спільної чехословацько-угорської комісії були делеговані два українці, два словаки та один чех⁶⁷. Карпатську Україну представляли Ю. Брацайко і М. Долинай. Функції експертів виконували Й. Їрковський, Л. Махачек і В. Примич. Між представниками Карпатської України та Угорщини була досягнута домовленість про перепусткову систему, вивіз майна з окупованої Угорщиною території. «Рухоме майно, – повідомляла «Нова свобода», – можна буде вивозити протягом двох місяців рахуючи від дня, коли буде розпочатий залізнично-комунікаційний рух між обома державами»⁶⁸. Комунікаційна лінія повинна була почати діяти 9 січня 1939 р. Евакуацією, яка завершилася 10 листопада 1938 р., керували В. Комаринський, Д. Німчук і В. Гренджа-Донський.

Віденський арбітраж завдав відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні, хоча Угорщина так і не домоглася повної окупації краю. Його наслідком було створення нового угорсько-чехословацького кордону. Кар-

⁶³ Там само.

⁶⁴ Шандор В. Спомини. Т. 2. Карпатська Україна. 1939-1945. Ужгород: МПП «Гражда», 2000. С. 262.

⁶⁵ Там само. С. 74-75.

⁶⁶ Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994. С. 76.

⁶⁷ Нова свобода. 1938. 21 груд.

⁶⁸ Там само. 24 груд.

патська Україна продовжувала залишатися у складі Чехословаччини, що перешкоджало утворенню спільного кордону між Угорщиною і Польщею. Це викликало в Будапешті явну прохолоду стосовно Берліна. Що стосується Чехословаччини, то її прем'єр-міністр Р. Беран, виступаючи по празькому радіо, заявив: «Прага, Братіслава і Хуст погоджуються вповні в поглядах на нашу закордонну політику, яка залишається такою, як її започаткував міністр закордонних справ др. Ф. Хвалковський. Ми наладнаємо в скорому темпі тривкі добрі відносини до усіх сусідів. Ми переконані, що співпраця з ними принесе нам користь... Бажаємо також щоби устійнення границь довело до видатнішої співпраці з Польщею... Це саме відноситься й до Мадярщини. Сусідня Румунія і теж Югославія виявили нам у важких і болючих для нас часах щире співчуття і симпатію... Недавня заява італійського міністра закордонних справ графа Чіано скріплює мене в надії, що в теперішній міжнародній ситуації є для нас дійсно пригожі моменти. Щиро бажаємо, щоб прийшло до тривкого мирного порозуміння між великодержавами, бо хочемо удержувати найкращі взаємини з західноєвропейськими великодержавами та З'єднаними Державами»⁶⁹.

Президент Чехословаччини Е. Гаха (Е. Бенеш емігрував у Лондон – Авт.) теж закликав чехів, словаків і українців «рука в руку співпрацювати на відбудові держави»⁷⁰. Змушена була погодитись з рішенням арбітражної комісії і влада Карпатської України. У маніфесті «Український народі Підкарпаття!», прийнятому Українською Центральною Народною Радою 17 листопада 1938 року, вказувалось: «З болем у серці сповіщаємо Тебе, що на вимоги Мадярщини дві великі держави, які створили арбітражну комісію для полагодження спору за границі молодішої нашої Підкарпатської Держави, приділили Мадярщині великий шматок нашої споконвічної землі спільно з містами Ужгород, Мукачево та Берегово. Опираючись на фальшиву статистику наших ворогів, вони відірвали від живого тіла українського народу багато сіл і міст, де живе переважача більшість українців-русинів... Наші представники на міжнародній конференції у Відні змушені були погодитись на умови, що їх запропонувала арбітражна комісія»⁷¹.

Віденський арбітраж свідчив про поглиблення політичної кризи Чехословаччини, яка, фактично, опинилася перед державною катастрофою. Після 2 листопада 1938 р. більш-менш визначилися у ставленні до неї окремі європейські країни. Угорщина і Польща почали ще більш інтенсивніше співпрацювати у напрямку створення спільного кордону, проводячи постійно терористичні акції. Якщо Угорщина відкрито вимагала захоплення всього Закарпаття, то Польща і Румунія намагалися оволодіти окремими територіями в Словаччині та Карпатській Україні. Великобританія і Франція, які обіцяли Чехословаччині гарантію недоторканості її кордонів після Мюнхенської конференції, фактично, усунулися від «чехословацької проблеми» і займали нейтральну позицію. Було очевидним, що їх цікавить тільки єдине – спрямування фашистської агресії на

⁶⁹ Там само. 7 груд.

⁷⁰ Там само. 27 груд.

⁷¹ Там само. 17 лист.

Польщу і підготовка там плацдарму для нападу на СРСР. Аналогічну позицію займали США. Що стосується Німеччини та Італії – головних арбітрів у Європі, то ці країни розраховували притягти на свій бік нових союзників. Такими повинні були стати Угорщина і Румунія при умові, якщо будуть максимально задоволені їх вимоги.

Таким чином, наприкінці 30-х років у Центральній Європі різко загострилася міжнародна обстановка, насувалася друга світова війна. Мюнхенська конференція 29–30 вересня 1938 р. завдала відчутного удару по Чехословаччині. Вона, як і Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., фактично, свідчили про початок державного розпаду ЧСР і були прелюдією до повної окупації країни Німеччиною та Угорщиною в березні 1939 р. Ці рішення були першим значним успіхом угорської дипломатії на шляху проведення в життя її ревізіоністської зовнішньої політики. Розпад ЧСР став можливий завдяки політиці сприяння агресії, яку проводили Великобританія і Франція. Нейтральну позицію займали США. Спроба СРСР допомогти Чехословаччині не увінчалася успіхом.

Ігор Тодоров

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ НА ТЕРЕНАХ ДОНЕЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

В епоху глобалізації та багатовимірної взаємозалежності держав умови стабільного розвитку України все більше залежать від зовнішніх чинників. Конфліктний потенціал в світі в цілому та навколо України зростає. Російська федерація нав'язує міжнародному співтовариству гіпертрофоване значення фактору сили - військово-політичного, інформаційного або економічного (передусім – енергетичного) тиску. Пряма російська агресія в Україну розпочата в 2014 році триває.

Метою нашої роботи є розгляд особливостей донецького регіонального виміру євроатлантичної інтеграції України до початку російської інвазії. Задля реалізації цієї мети висунуті відповідні завдання: оглянути становлення та реалізації українського курсу на вступ до НАТО, окреслити позитивні приклади співпраці з Альянсом, виявити витoki несприйняття євроатлантичної інтеграції більшістю населення Донеччини, показати позицію органів влади та місцевого врядування, яка була спрямована на збереження існуючої ситуації, розглянути спроби вплинути на громадську думку донецького регіону.

Досягнення визначених мети та завдань відбувалося шляхом використання з поточних архівів органів місцевої виконавчої влади, місцевого самоврядування та освітянських установ, недержаних громадських організацій, матеріалів медій.

Для України в перші роки її незалежності в загальному вигляді склалися досить сприятливі зовнішні обставини. Вони довгий час визначалися неконфронтаційним характером взаємовідносин основних світових потуг. Це сприяло

становленню державної політики інтеграції України до Організації Північно-Атлантичного Договору як такої, що відповідає життєво важливим інтересам українського народу. Україна першою з пострадянських держав в лютому 1994 р. приєдналася до натовської ініціативи «Партнерство заради миру». Ця програма мала на меті допомогти країнам-учасникам реструктуризувати їхні збройні сили таким чином, щоб вони були здатними відігравати належну роль у демократичному суспільстві та брати участь у миротворчих операціях під керівництвом НАТО. Враховуючи індивідуальні потреби кожної окремої країни, програма надавала змогу практичного співробітництва у багатьох галузях.

Відносини між Україною та НАТО набули якісно нового рівня і характеру, коли у 1997 р. в рамках саміту глав держав та урядів НАТО у Мадриді була підписана Хартія про Особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору. Ця Хартія була і залишається основоположним документом, що визначає відносини між Альянсом і Україною. Тоді Україна вперше задекларувала свій намір прискорити інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур. Відмова від цього об'єктивно створила б для України загрозу опинитися на периферії європейських інтеграційних процесів. Такі процеси спрямовуються на розбудову мирної і стабільної Європи. В Хартії визначалося, що незалежна, демократична та стабільна Україна є одним з ключових факторів забезпечення стабільності в Центрально-Східній Європі та на континенті в цілому, а також відзначено, що держави-члени НАТО продовжуватимуть підтримувати суверенітет та незалежність України, її територіальну цілісність та її статус без'ядерної держави. Втім з початком російської агресії всім була зрозуміла відмінність між політичним та юридичним документом (саме Хартія не була останнім).

В травні 1997 р. з метою сприяння та розширення співпраці Україна відкрила своє постійне представництво в Альянсі, а в Києві було започатковано роботу Центру інформації та документації НАТО, першого подібного в світі. Його завданням стало поширення інформації та практичні переваги партнерства між НАТО та Україною. Центр відіграє провідну роль у поясненні політики Альянсу і подоланні невірних поглядів на цю організацію. В квітні 1999 р. у Києві було відкрито Офіс зв'язку НАТО в Україні, діяльність якого спрямована на підтримку оборонної реформи, що здійснювалася в Україні, та її участі у «Партнерстві заради миру».

Важливим етапом у відносинах України з Альянсом стало прийняття Радою національної безпеки і оборони України 23 травня 2002 р. Стратегії відносин з Організацією Північно-Атлантичного договору. Це було політичне рішення щодо набуття Україною у перспективі повноправного членства в НАТО. В рішенні Ради наголошувалося, що Україна розглядає НАТО як основу майбутньої загальноєвропейської системи безпеки і підтримує процес її розширення, а також виходить з того, що кінцевою метою її політики, спрямованої на євроатлантичну інтеграцію, є вступ до цієї організації як основи загальноєвропейської структури безпеки. Закондавче закріплення курсу на вступ до НАТО

відбулося в червні 2003 р. з прийняттям Закону України «Про основи національної безпеки».

Євроатлантична інтеграція була в 2002-2010 рр. була визначальним чинником як міжнародної діяльності України, так і її внутрішньої політики на тривалу перспективу, зміцнює безпеку. Повернення до неї відбулося поступово лише в 2014-2017 рр. Більш того, Президент України в 2018 р. ініціював конституційне закріплення курсу до Альянсу. Неухильна реалізація євроатлантичної інтеграції забезпечує гарантії верховенства права, плюралістичної демократії, дотримання прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально орієнтованої ринкової економіки. Втім, ці достатньо банальні і відомі аргументи залишалися поза увагою значної кількості наших співгромадян. Особливо це стосувалося східних регіонів України, зокрема, Донеччини.

Євроатлантичне питання в Україні – це певний показник незавершеності посттоталітарного розвитку. Воно було об'єктом суттєвої суспільної поляризації. Тягар недовіри та ворожості до НАТО – спадок України як пострадянської держави, що відлунював у культурно-політичних проектах, настроях і, відповідно, електоральних мотиваціях значної частини українських громадян які мешкають на Донеччині. Протягом виборів 2004, 2006, 2007, 2010 та 2012 років Партія регіонів, Блок Наталії Вітренко та Комуністична партія України за рахунок агресивної антинатовської риторики зокрема певною мірою здобували голоси донецького електорату.

Українська демократична і патріотична спільнота фактично поділяла ті самі позиції та міркування щодо НАТО, що і громадяни постсоціалістичних країн, країн Балтії та Грузії. Ядро ж антинатовських протестувальників становили члени і електорат радикальних прокомуністичних і проросійських партій та організацій. Десь посередині між цими ідеологічно виразними позиціями існувала широка смуга невизначеності, де все ж панував такий собі абстрактний негатив, пов'язаний із закоріненим у радянській та пострадянській дійсності образом агресивного Альянсу. Чимало українців не довіряли НАТО, так само як чимала частина населення країн-членів Альянсу. Проте, антинатовський рух у східних та південних областях України, і особливо на Донеччині та Луганщині багато в чому ґрунтувався на ксенофобських настроях, виплеканих радянською і сучасною російською антизахідною пропагандою. Пропагандистський дискурс публічних масових акцій Півдня і Сходу України під час протестів зими та весни 2008 року охоплював одночасно антипрезидентські, антиурядові, антиукраїнські, антизахідні та проросійські гасла: "Геть паскудну українську владу!", "Геть бандерівців!" тощо.

Так само, як ідея радянської солідарності, ідея слов'янства дивним, алогічним чином виринала щоразу при потребі заявити про опозицію Заходові, зокрема НАТО. Коли в антинатовському пропагандистському дискурсі згадують слов'янство, то йдеться про ідеологічну, радше ніж етнічну належність, адже в етнічному сенсі українські прихильники альянсу також, без сумніву, слов'яни. При тому абсолютно не сприймалася теза про те, що тепер слов'янських країн в НАТО більш, ніж за її межами. Образ "слов'янської

єдності” у своєрідний спосіб підживлювали релігійні мотиви. Ієрархи УПЦ (МП) стверджували (і продовжують це робити), що НАТО – це утворення, вороже Росії та всій православній цивілізації. Ігнорується факт, що православні Греція, Болгарія, Румунія, Чорногорія вже в Альянсі, та лише жорстка позиція Греції не дозволила приєднатися до НАТО в 2008 році переважно православній Македонії [1].

Перший міністр закордонних справ України А.Зленко, безумовно, мав рацію коли стверджував, що зовнішня політика повинна народжуватися саме в регіонах, а не "доноситися" до них [2]. Але погляди зросійщеного сходу та півдня держави явно дисонували з проголошеним керівництвом України європейським та євроатлантичним вибором. Особливо це було помітно на рівні масової свідомості. Протягом 2005-2013 років Донецька обласна та місцеві ради намагалися підвищити власну роль не лише в реалізації, а й навіть у визначенні зовнішньополітичного курсу. Це мало під собою передусім не юридичне, але політичне і психологічне обґрунтування. В центрі цих спроб постало питання європейської та євроатлантичної інтеграції.

Як свідчать дані низки соціологічних опитувань, абсолютну більшість мешканців цього регіону були категорично проти вступу не лише до НАТО, а й до Європейського Союзу (див. додаток). При тому варто зазначити, що самооцінка власних знань щодо Організації Північноатлантичного договору у опитаних була значно вища в порівнянні зі знаннями про Європейську Унію. Опитування було проведено Донецьким інститутом соціальних досліджень та політичного аналізу на початку 2007 року.

Саме завдяки таким пануючим в громадській думці регіону поглядам стали можливі відповідні кроки регіонального та місцевого самоврядування протягом 2006-2008 рр.. Влітку 2006 року низка органів місцевого самоврядування, значно перевищивши власну компетенцію прийняли рішення про оголошення відповідної території «територією без НАТО». Донецька міська рада, де тоді були представлені лише 2 фракції (Партія регіонів - майже 84 % місць і блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» - понад 16%) 26 травня 2006 року на рідкість одноголосно прийняла звернення про НАТО. В цьому зверненні зокрема було відзначено, що на території міста Донецьк створені інформаційний та науково-інформаційний центри про НАТО, відповідно в Донецькій обласній бібліотеці ім. Крупської та в Донецькому національному університеті. На це зверталася увага голови Донецької обласної ради та ректора університету [3]. Цікаво, що тодішній секретар міськради М.Левченко, був впевнений, що це було не звернення, а рішення, і воно зобов'язало закрити відповідні структури в обласній бібліотеці та національному університеті. Хоча елементарний правовий підхід свідчить, що обласна бібліотека і національний університет аж ніяк не були підпорядковані міській раді. Подібна заява була прийнята і напередодні Бухарестського саміту НАТО де мало розглядатися питання Плану дій щодо членства України.

На відміну від органів місцевого самоврядування, місцеві органи державної виконавчої влади, зокрема Донецька обласна облдержадміністрація дійсно робили певні кроки щодо реального наповнення державної політики спрямова-

ної на вступ до Організації Північно-Атлантичного Договору [4]. Втім ці кроки не були послідовними та ефективними і дуже обмеженими фінансово.

Існувала низка позитивних прикладів співробітництва Донеччини з Альянсом. Ще на початку 2000-х близько 14,5 тисячі доларів США виділив науковий комітет НАТО для того, щоб з'ясувати, який був „внесок” Донбасу в забруднення навколишнього середовища ртуттю, миш'яком і іншими токсичними елементами, які попадали до атмосфери в результаті спалювання кам'яного вугілля. Безумовно, що Північноатлантичний альянс у шахтарському краї побачив реальну погрозу чистому повітрю світового простору. В 2001 році в Донецьк прибули фахівці Геологічної служби США Р.Фінкельман і А.Колкер. Протягом десяти днів вони разом з співробітниками кафедри корисних копалин і екологічної геології Донецького державного технічного університету відвідали шахти ім.Засядько, ім.Горького, „Глибокої”. На них вчені провели необхідні польові роботи і зробили проби вугілля. Потім ці проби були відправлені на дослідження в лабораторії Денвера (США) для всебічного аналізу змісту в них шкідливих для організму людини речовин [5].

10 липня 2002 року в Донецьку відбулося засідання „круглого столу” "Регіональний вимір відносин України з НАТО" за участю генерального секретаря НАТО лорда Дж.Робертсона. У ньому взяли участь також інші члени делегації Північноатлантичної ради, секретар Ради національної безпеки і оборони України Є.Марчук, керівництво Донецької облдержадміністрації, Донецької обласної ради, Донецької міської ради, представники державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу, політичних партій і суспільних організацій, військові, промисловці і бізнесмени, науковці і журналісти. У своєму виступі Дж.Робертсон відзначив, що оскільки Україна є особливим партнером НАТО, а Донецька область - лідером української економіки і політики, вона ще скаже своє слово. НАТО підтримував заяву України про бажання вступити до Альянсу, з розумінням відносився до цих прагнень, але йшлося, безумовно, про довгостроковий процес. Генсек НАТО відзначив також внесок України в боротьбу з міжнародним тероризмом і виразив надію, що мешканці Донбасу ще побачать, що співдружність з Альянсом може принести практичну користь народу України. В той же день делегація Північноатлантичного альянсу побувала на Донецьком казенному хімічному заводі, де ознайомила з процесом утилізації протипіхотних мін [6]. На цьому підприємстві всього мало бути утилізовано 404 тисячі мін, що надійшли до Донецьку з різних баз і складів України. Завод був готовий до виконання подібних замовлень і з інших країн світу. Проект здійснювався в рамках підписаною Україною Оттавської конвенції. Замовником виступав NAMSA - структурний підрозділ НАТО, а вартість проекту складала понад 600 тисяч доларів США [7].

Плідні наукові контакти з НАТО розпочалися в Донецькому регіоні ще в 1995 році з проведення безпекової конференції. В її роботі взяв участь відповідальний працівник Департаменту преси та інформації НАТО М.Карновале. В 1999 році Донецьк відвідав координатор співпраці НАТО з країнами Центрально-Східної Європи Дж.Лаф. В свою чергу, лише з історичного факультету Донецького національного університету протягом 1998-2009 рр.

більше 15 викладачів і студентів відвідали Штаб-квартиру НАТО в Брюсселі та Штаб Верховного головнокомандувача сил НАТО в Європі в Монсі (SHAPE).

Наприкінці 2005 року в Донецьку була утворена коаліція громадських організацій європейського та євроатлантичного спрямування „Донбас європейський”. Учасниками відповідного проекту стали громадські організації, вищі навчальні заклади, наукові центри та окремі експерти з європейської та євроатлантичної інтеграції, засоби масової інформації, бізнесові структури, благодійні фонди. Коаліція провела моніторинг щодо створення умов для відповідального ставлення органів влади та органів місцевого самоврядування до реалізації євроінтеграційної політики з урахуванням громадської думки та підвищення довіри до громадських структур, збільшення їхнього впливу на процес прийняття суспільно важливих рішень у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. Об’єктом моніторингу було виконання Планів заходів Донецької облдержадміністрації на виконання Плану дій Україна-ЄС, Плану дій Україна-НАТО, Цільових щорічних планів співпраці з Альянсом, Державної програми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки, Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004-2007 роки, Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки та з 2008 року - Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки тощо [8].

В жовтні 2005 року в Донецькому національному університеті за сприянням Департаменту публічної дипломатії Організації Північноатлантичного договору було відкрито Науково-інформаційний Центр міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці. Це був перший подібний центр в вищих навчальних закладах держави. Місією Центру було слугувати бюро першочергового контакту на запити щодо НАТО та інформації, пов'язаної з безпекою, надавати студентам, аспірантам та іншим зацікавленим особам корисну інформацію, що допомагатиме їм у здійсненні власних досліджень. У координації з Центром Інформації та Документації НАТО в Україні надавалася інформація про програми НАТО (в сфері науки, стипендій, семінарів та візитів); надавався доступ до публікацій НАТО (до електронних та друкованих матеріалів); організовувалися громадські інформаційні заходи, такі як брифінги, конференції та семінари. Протягом 2006-2014 рр. виходив Вісник Науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці Донецького національного університету, який до 2010 р. мав промовисту назву Євроатлантична Донеччина. З 2006 року починалася співпраця Центру міжнародної безпеки з Донецькою обласною державною телерадіокомпанією. Протягом 2006-2008 рр. відбулося понад сімдесят прямих радіоєфірів на обласному державному радіо “Україна і НАТО” (раз на 2 тижня), протягом 2010 року виходила авторська програма «Партнерство заради миру».

Науково-інформаційним Центром міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці Донецького національного університету. в 2005, 2006, 2008, 2010 рр. були підготовлені і проведені «Академії НАТО», в 2008-2010 рр. -

міжнародні конференції «Партнерські взаємини Україна-НАТО, Росія-НАТО», різноманітні заходи спільно з Фондом «Демократичні ініціативи», Інститутом євроатлантичного співробітництва, Молодим народним рухом України тощо. Втім, всі ці акції були не були багаточисельними і об'єктивно не могли суттєво вплинути на громадську думку в регіоні [9].

За підтримки Головного управління освіти і науки облдержадміністрації в Донецькому національному університеті в 2007-2008 рр були зреалізовані проекти Міністерства освіти і науки України. Зокрема, в 2007 році проект - «Розроблення методологічного забезпечення системи підготовки вчителів, викладачів загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів, студентів та школярів з актуальних питань євроатлантичної інтеграції України» в контексті загальнодержавних організаційно-аналітичних і науково-методичних заходів Цільового Плану Україна – НАТО на 2007 рік. Підготовка відповідного проекту була обумовлена відсутністю належного навчально-методологічного забезпечення факультативних курсів загальноосвітніх навчальних закладів, недостатньою поінформованістю шкільної молоді щодо євроатлантичних процесів у східних регіонах України, наявністю сталих негативних стереотипів щодо мети та діяльності НАТО. Підготовлений в межах проекту навчальний посібник «Безпековий світ» (російською мовою) був рекомендований до друку Колегією Головного управління освіти і науки Донецької обласної державної адміністрації (протокол 9 від 26 жовтня 2007 року). В посібнику було визначено, що сучасний світ переживає переоцінку системи цінностей, напрацьованої людством. Авторський колектив книги на простих та доступних прикладах розкривав багатогранну структуру Північноатлантичного Альянсу, його роль у підтриманні безпеки в Європі, принципи та стратегія взаємодії України з НАТО, значення євроатлантичного вектору інтеграції нашої держави. В 2008 році робота в цьому напрямі тривала. Був виконаний проект „Підготовка і удосконалення методологічного та інформаційного забезпечення викладання актуальних питань євроатлантичної інтеграції України в загальноосвітній школі”. Навчальний посібник «Безпековий світ» був перероблений і доповнений. Також його було перекладено і видано українською мовою [10].

Практика наших сусідів – країн Центрально-Східної Європи впевнено довела, що ефектної модернізації посттоталітарної країни неможливий без інституціонального приєднання до політичної Європи. 20 років тому був проголошений курс України на євроінтеграцію і сходинкою до майбутнього членства в ЄС може бути вступ до НАТО. Проте, помітної зацікавленості в тому, щоб це сталося, в українському суспільстві тривалий час не було. Лише російська агресія суттєво вплинула на ситуацію.

Є кілька причин для цього. Традиційно вказують на те, що в нас, як і раніше, зберігається радянське світосприйняття, в якому НАТО розглядається як агресивний військово-політичний блок. Але це дуже спрощене розуміння. Існують і більш глибокі чинники. Найголовніший — це майже цілковита відсутність української ідентичності в більшості наших співгромадян, які проживають на півдні та сході країни. Вони не почуваються представниками української політичної нації. Серед вагомих чинників такої ситуації можна назвати

відповідне виховання і відсутність активної позиції регіональної влади та органів місцевого самоврядування протягом 27 років незалежності. Адже зараз вже можна говорити про те, що виросло покоління, представники якого народилися вже в незалежній Україні. Але навіть у цієї молоді здебільшого відсутня ідентифікація себе як українців. До того ж фактично весь південно-східний регіон України знаходився в інформаційному просторі Росії. Відомо, що її інформаційний простір є відверто був і залишається антиукраїнським. Звісно, людям, які за власним бажанням одержують інформацію саме з російських джерел, не можливо відчувати себе стати політичними українцями. Слід додати, що місцеві телеканали до війни, скоріше займали проросійську, ніж проукраїнську позицію. Не можна забувати й про те, що вступ України до Північноатлантичного альянсу — це питання геополітики. У Росії, як у політичних елітах, так і в масовій свідомості, панує думка про те, що ніякої незалежної України немає і не було, що українці все одно в результаті приповзуть по допомогу до «старшого брата». Якщо Україна вступить до НАТО, то це стане своєрідною «точкою неповернення», й означатиме, що ми ніколи більше не будемо частиною імперії. Втім саме російська агресія виконує зараз функцію опанування саме «точки неповернення».

З початком Євромайдану відносна більшість мешканців Донеччини залишалася прибічником Митного союзу, утім, кількість прибічників ЄС небагато їй поступалася. Молодь, студенти – в абсолютній більшості були за ЄС. Люди середнього та похилого віку – за Митний союз і Росію. Проте і в цих вікових категоріях були креативні прибічники євровибору. Наприклад, на донецькому Євромайдані під час Київського Віче 8 грудня 2013 р. переважали літні люди. Певною мірою збільшенню прибічників євроінтеграції сприяла шалена агітаційна кампанія, яку проводила влада протягом вересня – початку листопада 2013 р. [11]. Втім кількість прихильників євроатлантичної інтеграції залишалася мізерною. Фактично питання вступу до НАТО було викреслено з порядку денного після юридичного закріплення так званого «позаблокового» статусу України в 2010 р.

З початком російського вторгнення бажаних приєднатися до НАТО Україні значно зростає і перебільшує половину. Приріст підтримки членства в НАТО відбувся і на підконтрольній Україні частині Донбасу. Наприкінці 2015 р. НАТО джерелом безпеки для України вважали 23% жителів Донецької та Луганської областей (на підконтрольній Україні території). Втім «позаблоковість» на Донбасі лишалася відносним лідером громадської думки – 35%. [12].

Щодо окупованій частині Донеччини, то там існує зовсім інша, спотворена реальність. Мешканці непідконтрольних територій серед найбільш згадуваних причин військового конфлікту на Донбасі називали: протести Євромайдану та прагнення євроінтеграції, прояви радикалізму та націоналізму в Україні, прагнення нової української влади заборонити російську мову, небажання Києва «чути» Донбас, прагнення Донбасу до автономії задля більш справедливого розподілу вироблених цінностей між центром і регіоном («Донбас годує Україну»); геополітичний конфлікт між Росією та США і НАТО. Показово, що ніхто(!) не відзначав фактор агресії Росії як основну причину конфлікту [13].

Отже, звісно, що в сучасних умовах, навіть при суттєвому збільшенню прихильників приєднання до Альянсу всередині держави, вступ не стоїть на порядку денному. Україна і НАТО лишаються в координатах співпраці, прикладного рівня реальної кооперації, спільної роботи на реформу сектору безпеки і оборони. Відсутність гучних політичних заяв не варто сприймати як проблему, якщо практичний рівень взаємної співпраці не згортається і не обмежується, а навпаки набирає обертів. Саміт Альянсу в Брюсселі 2018 р. став викриттям деяких істотних внутрішніх проблем Альянсу і символізмом реальної готовності блоку до реальної перебудови власної політики в нових міжнародно-політичних умовах [14].

Таким чином, можливо зробити висновок щодо тісного зв'язку відсутності української ідентичності та зовнішньополітичних орієнтирів у більшості населення Донеччини. Люди залишалися радянськими, або пострадянськими. Певні політичні сили як в середині держави, так, і передусім, за її межами використовували цю реальність задля реалізації своїх власних інтересів. Це, безумовно, не означало, що не треба проводити в цьому регіоні масової інформаційної компанії щодо Організації Північно-Атлантичного Договору. Проте, сподіватися на докорінні і швидкі зміни в громадській думці тут до початку війни було не варто. В цьому контексті, слід загадати про необов'язковість проведення загальнонаціонального референдуму щодо вступу до НАТО. Україні до нагоди скористатися досвідом більшості нових країн-членів Альянсу, де не проводилися референдуми, а влада спиралася виключно на певний консенсус еліт та експертів. Доречно нагадати, що Конституція України забороняє проведення референдумів щодо податків або амністії. Невже, питання ефективної модернізації, національної безпеки і навіть збереження державності менш важливі ніж вказані. Українська громада має нарешті почала усвідомлювати, що без набуття членства в НАТО само існування України буде постійно залишатися під загрозою.

1. Новини Центру міжнародної безпеки. Сайт Науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці Донецького національного університету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intsecurity.dn.ua>
2. Виступ Міністра закордонних справ України А.Зленка в Запорізькому технічному університеті “Нова дипломатія України”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/mfa.gov.ua/> 3.10.2002.
3. Новини Донецького городского совета. Офіційний сайт Донецького міського голови. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lukyanchenko.donetsk.ua/>
4. Прес-служба Донецької обласної державної адміністрації. Новини. Офіційний сайт Донецької обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua/>
5. Пилипенко Н. НАТО решило помочь Донбассу и ...себе. *Донбасс*. 2001. 31 июля.
6. НАТО изучает Донбасс. *Донбасс*. 2002. 11 июля.
7. Новини. *Донбасс*. 2002. 11 октября.
8. Мониторінг процесів європейської та євроатлантичної інтеграції. Сайт Громадської коаліції «Донбас Європейський». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.europa.dn.ua.

9. Новини Центру міжнародної безпеки. Сайт Науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці Донецького національного університету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intsecurity.dn.ua>
<http://www.intsecurity.dn.ua>.
10. Там само.
11. Знову про можливий розкол України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/znovu-pro-mozhlyvyu-rozkol-ukrayiny>
12. Чи хочуть українці вступу до НАТО - загальнонаціональне опитування. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/chi-khochut-ukrainsi-vstupu-do-nato-zagalnonatsionalne-opituvannya>
13. Чим живуть мешканці окупованих територій Донбасу? - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/chim-zhivut-meshkantsi-okupovanikh-teritoriy-donbasu>
14. Саміт НАТО: висновки після вщухання галасу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/samit-nato-visnovki-pislya-vshchukhannya-galasu>.

Роман Кополовець

СПЕЦИФІКА ДЕМОКРАТИЧНОГО ПЕРЕХОДУ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ТА ГРУЗІЇ

Специфіка розвитку демократії в Україні та Грузії є складною в силу наявності окупованих Російською Федерацією суверенних території Абхазії та Південної Осетії в Грузії та Автономної республіки Крим в Україні. Військові конфлікти та гібридні війни значно ускладнюють розвиток демократії в досліджуваних країнах. Відтак для початку слід проаналізувати дослідження та методологію програми «Freedom in the World» (Свобода у світі) – це єдина базова програма яка проводить якісні дослідження окупованих територій на пост – радянському просторі зокрема. З 1950- х рр. «Freedom House» приступила до реалізації проекту «Balance Sheet of Freedom» («Баланс свободи»), який вельми поверхнево оцінював політичні тенденції в країнах світу з точки зору їх впливу на стан свободи. У 1972 р. даний проект був розширений і отримав нову назву – «Freedom in the World» («Свобода у світі»). Методологію розробив представник Вашингтонського університету Реймонд Гаст. Для ранжирування країн Гаст почав застосовувати рейтинги політичних прав і громадянських свобод, розділяючи держави на «вільні», «частково вільні» та «невільні». Результати проекту стали публікуватися на щорічній основі спочатку в журналі «Freedom at Issue», а з 1978 р. – у вигляді окремих книг. У 1989 р. був істотно розширений штат експертів, що дозволило організації представляти більш змістовні звіти по країнах, зокрема дослідження в Абхазії починається з 1998 року, в Південній Осетії з 2009 року, Автономна республіка Крим досліджується з 2015 року. Дослідження «Свободи у світі» («Freedom in the World») являє собою щорічну оцінку стану свободи на планеті, засновану на думках людей. Рівень свободи-здатності до спонтанних дій у ряді сфер без контролю з боку держави та інших центрів потенційного домінування - вимірюється з точки зору двох основних категорій: політичних прав і громадянських свобод. Політичні права дозволяють людям

вільно брати участь у політичному процесі і включають право вільно голосувати на легітимних виборах з наявністю чіткої альтернативи, конкурувати в боротьбі за державні пости, вступати у політичні партії та організації, а також вибирати представників, що надають вирішальний вплив на політику держави і підзвітних електорату.

Громадянські свободи забезпечують свободу самовираження і совісті, права на створення асоціацій та організацій, верховенство закону та особисту самостійність громадян без втручання держави. У рамках дослідження оцінюються не держави і дії влади як такі, а реальні права і свободи, наявні у індивідів [32]. Тому «Freedom House», враховуючи наявність прав де-юре, приділяє більше уваги тому, наскільки ці права забезпечуються на практиці. Більш того, на ситуацію з правами і свободами можуть впливати державні чиновники, а також недержавні гравці, в тому числі повстанські та інші озброєні групи. Методологія дослідження ґрунтується на основоположних стандартах політичних прав і громадянських свобод, багато в чому запозичених з відповідних розділів Загальної декларації прав людини. Ці стандарти поширюються на всі країни і території, незалежно від географічного положення, етнічного та релігійного складу населення або рівня економічного розвитку. Вихідний принцип дослідження полягає в тому, що свобода будь-якого народу найкраще забезпечується в рамках ліберально-демократичного суспільства. Дослідження включає аналітичні доповіді та кількісні рейтинги для 195 країн і 14 відібраних територій. Доповідь по кожній країні і території включає оглядовий розділ, де дається історична довідка та короткий опис основних подій за відповідний рік, а також розділ, де підсумовується поточний стан політичних прав і громадянських свобод. Крім того, всі країни і території отримують кількісний рейтинг - за шкалою від 1 до 7 - у плані політичних прав і аналогічний рейтинг щодо громадянських свобод. Цифра 7 в рейтингу позначає найвищу ступінь свободи, а цифра 1-найнижчий її рівень. Дані рейтинги, що розраховуються за методикою, яку ми описуємо нижче, визначають, в яку категорію потрапляє кожна держава – вільних, частково вільних і невольних країн. Результати дослідження визначаються в ході багаторівневого процесу аналізу та оцінки, який проводить група експертів і вчених, що спеціалізуються на відповідних регіонах. Хоча у висновках дослідження неминуче міститься елемент суб'єктивності, складання рейтингу ґрунтується на строго науковому підході, збалансованості та об'єктивності суджень. Для підготовки доповідей і рейтингів по країнах і територіях аналітики використовували широке коло джерел інформації – у тому числі новинні повідомлення вітчизняних і зарубіжних ЗМІ, наукову аналітику, дані неурядових організацій та дослідницьких центрів, особисті професійні контакти, матеріали, зібрані в ході дослідження. Рейтинги складалися аналітиками, які відповідали за підготовку доповідей за відповідними країнам і територіям. Потім вони розглядалися, окремо і в порівнянні, на шести нарадах по регіонах – Азіатсько-тихоокеанському, Центральній і Східній Європі та країнах колишнього СРСР, Латинській Америці та Карибському басейну, Близькому Сходу і Північній Африці південніше Сахари, Західній Європі - за участю аналітиків, наукових консультантів з відповідною

спеціалізацією і співробітників Freedom House. Рейтинги порівнювалися з результатами за попередній рік, і будь-які пропозиції щодо істотної зміни в їх цифрових значеннях або про перенесення країн в інші категорії піддавалися ретельному вивченню [3]. Після цього вивчення проводилася оцінка ситуації по регіонах вцілому: докладалися зусилля для забезпечення компаративності і послідовності результатів. Багато доповідей по найважливіших країнам також оцінювалися науковими консультантами. Методологія дослідження використовує трирівневу систему, що складається з балів, рейтингів та статусу країни. Бали - перший рівень оцінювання стану демократичних прав та свобод в певній країні (території). Країні або території нараховуються бали від 0 до 4 за кожен з 10 показників політичних прав та 15 показників громадянських свобод, у формі запитань. Оцінка 0 означає найменший ступінь свободи, а 4 найвищий ступінь свободи. Питання політичних прав згруповані в три підкатегорії: виборчий процес – 3 питання; політичний плюралізм та участь 4 запитання; функціонування уряду – 3 запитання; питання громадянських свобод складаються з чотирьох підкатегорій: свобода слова та віри (4 питання); асоціативних і організаційних прав (3); верховенства права (4); особистої автономії та окремих прав (4). Секція політичних прав також містить додаткове дискреційне (на власний розсуд експерта) питання. За дискреційним запитом від 1 до 4 можна віднімати, якщо це можливо (чим гірше ситуація, тим більше балів можна відняти).

Найвищий загальний бал, який може бути присуджений за політичні права, становить 40 (або 4 бали за кожне з 10 питань). Найвищий загальний бал, який може бути присуджений за громадянські свободи, становить 60 (або оцінка 4 для кожного з 15 питань). Оцінки з попереднього видання використовуються як орієнтир для поточного року, який розглядається. Оцінка, як правило, змінюється лише в тому випадку, якщо впродовж року відбувся реальний розвиток політичної та громадської сфери (наприклад придушення засобів масової інформації, перші вільні і чесні вибори в країні). Для аналізу політичних рейтингів прав і громадянських свобод використовують двох рейтингіву систему оцінювання демократичного розвитку країни чи території. Кожен рейтинг оцінюється 1 до 7 балів, де – 1 найбільший ступінь свободи, а 7 – найменший ступінь свободи, відповідає певному діапазону загальних балів.

Методологія визначення рейтингу політичних прав за програмою «Freedom in the World»

Бали рейтингу політичних прав (MAX = 40)	Загальний бал (MAX = 7)
36 -40	1
30 -35	2
24- 39	3
18 -23	4
12- 17	5
6- 11	6
0 – 5*	7

*У випадку якщо країна чи територія на якій проводиться дослідження отримує показник 0 по кожному з 10 питань, в загальному рейтингу політичних прав остаточно показник буде дорівнювати 7 балам.

Рейтинги та характеристики статусу країни (території) в дослідженні політичних прав. Рейтинг = 1, означає що в країні (території) функціонує демократичний режим. Рейтинг = 2 бали, говорить про те, що в країні (території) присутні такі чинники як політична корупція, обмеження функціонування політичних партій та опозиційних груп та недосконалість виборчих процесів. Рейтинг = 3, 4, 5 – політичні права не виконуються в повному обсязі, або виконуються вибірково. Рейтинг = 6 означає, що в країні політичні права обмежені. Як правило це авторитарні режими. Рейтинг = 7 свідчить про повне нехтування політичними правами. В країні є сильна вертикаль та централізація влади всі політичні процеси піддаються тотальному контролю. Рейтинги та характеристики статусу країни (території) в дослідженні громадянських свобод. Країни та території з рейтингом 1 бал, користуються широким колом громадянських свобод, включаючи свободу вираження поглядів, зборів, асоціацій, освіти та релігії. Вони мають встановлену та справедливу правову систему, яка забезпечує верховенство права (у тому числі незалежну судову владу), вільну економічну діяльність. Країни та території з рейтингом 2, мають дещо ослаблені громадянські свободи, через такі чинники, як обмеження незалежності роботи ЗМІ, діяльності профспілок, дискримінацію національних меншин та прав жінок. Країни та території з рейтингом 3, 4, 5 – означає, що в країні (території) громадянські свободи захищаються вибірково. Країни та території із рейтингом 6 мають дуже обмежені громадянські свободи. Вони суворо обмежують право на свободу слова, ведення підприємницької діяльності, свободу мирних зібрань та інших загальних громадянських прав та свобод. Країни та території із рейтингом 7 мають дуже обмежене коло громадянських свобод. Влада практично не дозволяє свободи вираження поглядів чи асоціацій, не захищаються права затриманих та ув'язнених, а також часто контролюється більшість економічних видів діяльності.

Методологія визначення рейтингу громадянських свобод за програмою «Freedom in the World»

Бали рейтингу громадянських свобод (MAX = 60)	Загальний бал (MAX = 7)
53 – 60	1
44– 52	2
35 – 43	3
26 – 34	4
17 – 25	5
8 – 16	6
0 – 7	7

*У випадку якщо країна чи територія на якій проводиться дослідження отримує показник 0 по кожному з 15 питань, в загальному рейтингу громадянських свобод остаточно показник буде дорівнювати 7 балам.

В підсумку показники сумуються та діляться на два і країна (територія) отримує середній показник та відповідний статус.

1.0 - 2.5 – вільна країна (територія);

3.0 - 5.0 – частково вільна країна (територія);

5.5 - 7.0 – невольна країна (територія);

Організація «Freedom House» досить часто критикується з боку недемократичних країн за необ'єктивність своїх досліджень. Наприклад, Російська Федерація постійно має претензії до роботи організації за низький рівень демократії в країні, обумовлюючи це тим що США хочуть мати світове панування і навмисне занижують рейтинги демократії.

Дослідження окремих територій Грузії (Абхазії та Південної Осетії) починаються з 1998 та 2015 року відповідно. Дослідження Автономної Республіки Крим (Україна) починаються в 2015 році. Отже, ці території обрані виходячи з їх політичного значення і розміру. Freedom House ділить території на дві категорії: асоційовані і спірні. До асоційованим територій відносяться в основному колонії, протекторати і острівні залежні території суверенних держав, пов'язані з цими державами тими чи іншими відносинами залежності, причому ці відносини в даний час не оспорується серйозним чином ні в політичному, ні в юридичному плані. Спирні території – це області міжнародно визнаних суверенних держав, чий статус в серйозній мірі оскаржується політичними чи насильницькими засобами і чие становище істотно відрізняється від положення відповідного суверенної держави (Абхазія, Південна Осетія, Крим). Найчастіше вони непідконтрольні центральному уряду і характеризуються інтенсивними, тривалими і масштабними повстаннями або рухами за незалежність, користуються підтримкою населення. Як правило, суперечки навколо таких територій пов'язані з їх незалежністю або приналежністю відповідній державі.

Початок сучасного протистояння між Грузією та Абхазією виник зі спроб місцевої влади відділитися від Грузії. Першочерговими причинами зіткнення М. Дорошко визначає: «У той час, коли більшість грузинів прагнули незалежності, часто вдаючись до політичної конфронтації з Москвою, абхазьке керівництво спиралося на підтримку з боку союзного центру, налагоджувало контакти з представниками радянських військ, чие втручання в конфлікт згодом вирішило його на користь Абхазії. Сприяла вибуху націоналізму в Абхазії і невважена національна політика уряду З. Гамсахурдіа» [2, с. 93]. Це призвело до серії сутичок улітку 1992 року та до розташування грузинською центральною владою своїх військових на території Абхазії.

За погодженням з Тбілісі Росія виступила з миротворчою ініціативою. У вересні 1992 року в Москві відбулася зустріч Б. Єльцина, Е. Шеварднадзе і В. Ардзінба (1-ий президент Абхазії). Переговори завершилися підписанням так званої Московської угоди, яка передбачала припинення вогню, виведення грузинських військ, обмін військовополоненими, забезпечення повернення біженців, відновлення діяльності органів влади Абхазії на всій території республіки. Жоден пункт угоди виконаний не був, тому бойові дії відновилися.

Початком сучасного етапу південно-осетинського конфлікту можна вважати 1988 рік, коли в Грузії були прийняті закони, що мали на меті віддалити її

від СРСР. У 1990 році Південноосетинська обласна рада проголосила область Південноосетинською Радянською Демократичною Республікою і звернулася до Москви з проханням про визнання її незалежним від Грузії суб'єктом радянської федерації. Відповіддю на це було скасування автономії Південноосетинської області у складі Грузії та повна економічна блокада регіону. Для вирішення конфлікту президент Грузії З. Гамсахурдія також вдався до методів військової інтервенції в Південну Осетію. Військове протистояння сторін конфлікту особливо запеклим стало після того, як у результаті референдуму, проведеного південноосетинським керівництвом. 19 січня 1992 року, 90 відсотків його учасників висловились за приєднання регіону до Росії [9, с. 98]. Це спричинило новий виток насильства в регіоні.

Обидва конфлікти відбувалися на фоні покращення позицій абхазьких і південноосетинських військ відповідно, що підсилювалися технікою і найманцями з території Росії. Хоча вона цього не визнавала і продовжувала наголошувати на підтримці територіальної цілісності Грузії. Грузинська сторона, через політичну кризу в середині політичної еліти і зміну влади (президентом став Е. Шеварднадзе), свої позиції втрачала. Також відмічався радикалізм у веденні бойових дій всіма сторонами, що призвело до великої кількості біженців з цих територій. Крім того, мирні переговори, гарантом яких виступала Росія, постійно зривалися через поновлення бойових дій.

Остаточне припинення вогню у Південній Осетії відбулося знову ж таки під тиском Росії. Були підписані Дагомиські угоди між Росією та Грузією, а 14 липня 1992 року в зону конфлікту введено змішані миротворчі сили в складі трьох батальйонів (російського, грузинського та осетинського). Ці угоди передбачали припинення вогню і створення органу для врегулювання конфлікту Змішаної контрольної комісії у складі представників Грузії, Південної і Північної Осетії та Росії. Прямий договір між Грузією та Південною Осетією був підписаний тільки у 1996 році.

В Абхазії припинення бойових дій відбулося значно пізніше. У липні 1993 року, скориставшись конфліктами всередині грузинського керівництва й вкотре порушивши договір про припинення вогню абхазькі сили розгорнули контрнаступ на Сухумі. Воєнна фаза конфлікту завершилася у вересні 1993 року поразкою Тбілісі: грузинські війська повністю залишили територію Абхазії [7, с. 40]. Згодом почався затяжний процес врегулювання, що відбувався у кілька етапів і закінчився у 1994 році вводом миротворчої місії у складі російських військовослужбовців на територію Абхазії.

Розглядаючи діяльність миротворчих місій у зонах конфлікту, О. Котелянець підкреслює: «Результатом введення російських миротворчих сил в конфліктні зони стала стабілізація, хоч і не на тривалий період, ситуації в регіоні, підтримка простору безпеки, створення злагодженої інфраструктури миротворчого процесу. Разом з тим, відсутність тривалий час відчутних результатів у справі політичного врегулювання породила зі сторони конфліктуючих сторін розчарування та вплинуло на пошук ними інших шляхів вирішення конфліктів, в тому числі закликів до міжнародних структур посприяти врегулюванню етнополітичної ситуації на Кавказі [41].

Слід зазначити, що ООН від самого початку припустилося незначної, але визначальної помилки, адже замість уведення багатонаціональних сил у регіоні було збережено однонаціональний контингент Російської Федерації. Таким чином, окупація тепер була тільки питанням часу на територіях, де і так був дуже сильний проросійський фактор.

Після завершення активної фази протистояння, зони конфлікту випали з-під юрисдикції Тбілісі і де-факто існували як незалежні, суверенні суб'єкти, але де-юре не були визнані і перебували у блокаді як з боку Грузії, так і з боку Росії. Після зміни керівництва РФ змінилася і її політика щодо регіону – відбувалося зближення з невизнаними республіками. Змінився і підхід грузинської сторони щодо статусу територій конфлікту. Звучали пропозиції від грузинських політичних діячів і експертів про надання цим територіям найширшої автономії у складі Грузії. Проте, наприклад, абхазька сторона відповідала так: «Вони (абхази) в Конституції Абхазії вже визначили політичний статус своєї країни і продовження обговорення цього питання вважають безглуздом» [26, с. 53].

Відтак, систематизуючи аналіз конфліктів та територіях Грузії слід виокремити наступну періодизацію:

1.1994 рік, Абхазія. Грузинська сторона стала відходити від пунктів мирної угоди. В цей період загострення відбулося через намагання воєнно-силовими методами повпливати на Абхазію з метою масового, а не поетапного, повернення грузинських біженців під захистом російських миротворців.

2. 1998 рік, Абхазія. Грузія вирішила вдатися до воєнно-силової акції у Гальському районі, але за кілька днів грузинські сили були розбиті абхазькими військами. «Ставка на реванш провалилася, а Грузія зазнала сильної політичної і морально-психологічної поразки» – вважає дослідник С. Лакоба [17, с. 105].

3. 2001 рік, Абхазія. Загострення відносин між сторонами через невдоволення грузинської сторони перебуванням миротворців на території конфлікту. Грузинське керівництво вважала дії, що вживалися з боку Росії, «потуранням сепаратистському режиму» [37].

4.2004 рік, Південна Осетія. В зону конфлікту грузинська сторона ввела свої внутрішні війська, що призвело до поновлення військових дій і постійних обстрілів населених пунктів, зокрема і столиці республіки – Цхінвалі. 5 листопада 2004 року в ході переговорів між прем'єр-міністром Грузії З. Жванія і президентом Південної Осетії Е. Кокойти було підписано угоду про демілітаризацію зони конфлікту [37].

5.2006 рік, Абхазія. Грузинські військові були введені в район Кодорської ущелини. Після завершення операції в Кодорі М. Саакашвілі заявив, що туди переїде «уряд Абхазії у вигнанні», який з 1993 року перебував у Тбілісі. Абхазька сторона вказала на неприпустимість таких дій і пригрозила виходом з переговорного процесу у разі, якщо це відбудеться. Такими діями сторін переговори фактично були зірвані. Крім того, їх наслідком також стало поновлення обстрілів населених пунктів на межі зіткнення.

6.2008 рік, Південна Осетія, Абхазія. Уночі з 7 на 8 серпня військовий конфлікт загострився та відбулась спроба провести операцію по відновленню контролю над Південною Осетією. Через добу після початку активної фази грузин-

но-південноосетинського конфлікту 9 серпня абхазькі збройні сили почали операцію по витісненню грузинських військ з Кодорської ущелини. До 12 серпня цей район перейшов під контроль Абхазії і вже 13 серпня Абхазія офіційно заявила про завершення операції, після чого активні бойові дії на її території закінчилися [37]. Виділивши основні причини та стадії конфлікту в Абхазії та Південній Осетії доречно перейти до емпіричного аналізу показників програми «Freedom in the World». Почати аналіз слід з розгляду емпіричних показників в республіці Абхазія.

Показники демократичного розвитку в Абхазії (1998 – 2008 рр) за даними «Freedom in the World».*

Рік дослідження**	Громадянські свободи	Політичні права	Сумарний показник***
			Статус
1998	5	6	5.5 Невільна
2002	5	6	5.5 Невільна
2003	5	6	5.5 Невільна
2004	6	6	6 Невільна
2005	5	6	5.5 Невільна
2006	5	5	5.0 Частково вільна
2007	5	5	5.0 Частково вільна
2008	5	5	5.0 Частково вільна

* Абхазія – анексована Російською Федерацією територія Грузії.

**У 1999, 2000, 2001 роках дослідження не проводились.

*** Жодна з європейських країн не визнала незалежність території.

- У 1998 році Абхазія оголосила незалежність від Грузії і де - факто вважалась незалежною державою йдеться у звіті Freedom House за 1998 –й рік. Внаслідок конфлікту близько 150 тис. етнічних грузинів покинули цю територію. Близько 20 000 цивільних осіб загинули. В підсумку територія визнається невільною і сумарний показник дорівнює 5, 5 балів.
- У червні 1999 року грузинське керівництво лобіювало міжнародне засудження етнічних чисток в Абхазії в результаті війни 1992-1993 років. Невдалі зусилля фактично завершилися і грузини сподівалися, що ООН санкціонує застосування сили на відокремлених територіях.
- На жовтневих виборах 1999 року на посаду президента Абхазії чинний кандидат Владислав Ардзинба був єдиним кандидатом на посаду. Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та інші міжнародні організа-

ції відмовилися визнати голосування законним. Під час одночасного референдуму про незалежність, результати якого не були визнані жодною державою, повідомлялося, що 98 відсотків виборців підтримали незалежність Абхазії. Офіційна Грузія засудила результати референдуму.

- У липні 2000 року Грузія та Абхазія підписали протокол про стабілізацію конфлікту, в якому обидві сторони домовились розгорнути не більше 600 військовослужбовців та поліцейських на кожній стороні зони конфлікту. Хоча офіційна столиця Грузії стверджувала, що Абхазія повинна залишатись складовою частиною Грузії, Сухумі продовжувала наполягати на незалежності території від Грузії, статус якої не був визнаний міжнародним співтовариством.
- У 2001 році військові сутички активно продовжувались, в результаті п'ятеро військових спостерігачів ООН та один перекладач були вбиті. Грузинські чиновники заперечували будь-яку причетність до вбивства, аргументуючи це доказами того, що літак надійшов з Росії.
- Станом на 2002 рік статус території не змінився, отримавши 5,5 балів територія визнається невільною.
- У 2003 році в місті Сочі відбулись переговори між президентом Грузії Едуард Шеварднадзе та президентом Росії Володимиром Путіним, сторони погодили рішення про повернення грузинських переселенців до Абхазії. В обмін на початок репатріації біженців, Грузія погодилась санкціонувати відновлення залізничних ліній з Сочі до Тбілісі через Абхазію.
- У 2004 році ситуація з дотриманням прав людини та розвитку демократичних інститутів залишається край важкою.
- У 2004 та 2005 роках статус країни не змінився, отримавши 6 та 5,5 балів відповідно територія залишається невільною.
- У 2006 році рейтинг політичних прав в Абхазії покращився з 6 до 5, а її статус – від невільної до частково вільної, через посилення політичної корумпованості та залучення громадськості до політичного процесу, пов'язаного з перебігом президентських виборів у січні 2005 року.
- У березні 2007 році Абхазія провела парламентські вибори, які не були визнані міжнародним співтовариством. Політична ситуація протягом року залишалась напруженою через погіршення відносин з офіційною Грузією та зростаючого впливу Росії на Абхазію. Проблему загострював ряд серйозних інцидентів, включаючи загибель двох абхазьких поліцейських та ракетний напад на частину Абхазії, котру контролювала Грузія. Територія зберігає статус частково вільної.
- В період з 1998 – 2005 рік, Абхазія перебувала у статусі невільної, з 2006 – 2008 роки статус змінився на частково вільну територію.

У березні 2008 року Росія відмовилася від договору 1996 року, який вводив санкції в Абхазії, а потім значно збільшив кількість російських військ на території. Грузинські війська були окуповані російським вторгненням у серпні, абхазькі сили захопили стратегічну Кодорську ущелину, яка перебувала під грузинським контролем. Росія односторонньо визнала незалежність Абхазії 26 серпня 2008 року.

Емпіричні показники демократичного розвитку в Абхазії (2009 – 2018 рр.) за даними «Freedom in the World».

Рік дослідження*	Громадянські свободи	Політичні права	Сумарний показник**
			Статус
2009	5	5	5.0 Частково вільна
2010	5	5	5.0 Частково вільна
2011	5	5	5.0 Частково вільна
2012	5	5	5.0 Частково вільна
2013	5	4	4.5 Частково вільна
2014	5	4	4.5 Частково вільна
2015	5	4	4.5 Частково вільна
2016	5	4	4.5 Частково вільна
2017	5	4	4.5 Частково вільна
2018	5	4	4.5 Частково вільна

* Абхазія – анексована Російською Федерацією територія Грузії.

** Жодна з європейських країн не визнала незалежність території.

- Після визнання незалежності Абхазії в 2008 році Росія значно посилила контроль над територією в 2009 році. У червні Місія спостерігачів Організації Об'єднаних Націй в Грузії завершила свою 16-річну місію в Абхазії. Під час серпневого візиту російський прем'єр-міністр Володимир Путін пообіцяв фінансувати посилення абхазького кордону та створити на цій території військової бази.
- Абхазія пізніше заявила, що передасть контроль над стратегічними активами Росії, спричинивши протести абхазької опозиції.
- У вересні 2008 року Венесуела стала третьою країною, після Росії та Нікарагуа котра визнала незалежність Абхазії.
- У 2009 – 2010 роках Росія продовжувала посилювати контроль над Абхазією. У лютому 2010 року президент Абхазії Сергій Багапш підписав угоду, яка дозволила Росії побудувати додаткові військові бази на території Абхазії.

- У 2010 році на території Абхазії були розгорнуті комплекси протиракетної оборони, кількість офіцерів Російської армії поступово зростала і становила близько 5 тисяч осіб.
- У 2012 році рейтинг політичних прав Абхазії покращився з 5 до 4 за рахунок конкурентних парламентських виборів та роботи опозиційних партій.
- У 2013 році Москва продовжувала здійснювати значний військовий і фінансовий контроль над Абхазією, надаючи сотні мільйонів доларів на інфраструктуру та бюджетну підтримку території.
- У листопаді 2014 року Абхазія та Росія підписали договір, що передбачав більш тісні абхазько-російські відносини, особливо в військових та економічних питаннях. Цей договір був підданий критиці на внутрішньому та міжнародному рівнях, а противники стверджували, що його умови сприяють розширенню російського впливу на Абхазію.
- Міжнародне співтовариство продовжувало не визнавати незалежність Абхазії і станом на 2015 рік лише Росія, Венесуела, Нікарагуа та Науру визнали незалежність Абхазії від Грузії.
- У період з 2009 – 2012 роки – середній показник демократичного розвитку становив – 5 балів, з 2013 – 2018 роки – 4,5 суттєво не змінивши статус Абхазії, відтак територія визнавалась частково вільною.

Ситуація у Південній Осетії кардинально відрізняється від ситуації в Абхазії. Конфронтація, яка розпочалась наприкінці 1980-х рр. не мала історичних коренів. Перш за все тому, що ніколи не існувало незалежної Осетії, як це було у випадку з Абхазією. Термін «Південна Осетія» з'явився лише у ХІХ ст. у географічній науці, і тільки вже комуністична влада почала використовувати його як політичний термін. Історично ці землі називалися «Самачабло», на яких осетини мешкали сторіччями [2]. Конфлікт у Південній Осетії пережив свій пік у 1993 році, тому не було необхідності у розгортанні військової місії ООН у регіоні, вважалося, що російського контингенту буде достатньо для підтримки безпеки. ООН та ОБСЄ обмежились спостерігачами, адже Російська Федерація бажала самостійно вирішувати конфлікти на пострадянському просторі. Це сталося в останню чергу через небажання інших держав втручатися у ситуацію, що могло б призвести до погіршення їх стосунків з Росією. Але мала місце ситуація, коли ООН довелося послати спостерігачів для нагляду вже за російськими військовими, адже їх дії виходили за рамки миротворчих функцій та принципу нейтралітету, що прописано у всіх відповідних документах, які стосуються миротворчої діяльності.

Офіційний Тбілісі неодноразово дорікав російським миротворцям, які перебувають у зоні обох регіональних конфліктів, у потуранні сепаратистам. У 2008 році за підтримки і збройного втручання Росії регіон було повністю виведено з-під контролю Грузії. Експерти Freedom House починають емпіричний моніторинг території з 2009 року.

**Рейтинги демократичного транзиту в Південній Осетії (2009 – 2018 рр.)
за даними «Freedom in the World».**

Рік дослідження*	Громадянські свободи	Політичні права	Сумарний показник*
			Статус
2009	6	7	6.5 Невільна
2010	6	7	6.5 Невільна
2011	6	7	6.5 Невільна
2012	6	7	6.5 Невільна
2013	6	7	6.5 Невільна
2014	6	7	6.5 Невільна
2015	6	7	6.5 Невільна
2016	6	7	6.5 Невільна
2017	6	7	6.5 Невільна
2018	6	7	6.5 Невільна

*Південна Осетія – анексована Російською Федерацією територія Грузії.

** Жодна з європейських країн не визнала незалежність території.

- 7 серпня 2008 року почались напади на південноосетинську столицю Цхінвалі, що спричинило вторгнення Росії в конфлікт. Після того, як сотні людей були вбиті з обох сторін і тисячі етнічних грузинів були витіснені, Москва 26 серпня визнала незалежність Південної Осетії, незважаючи на широкомасштабну міжнародну критику.
- Росія посилила свій контроль над Південною Осетією у 2009 році, формалізуючи присутність російських прикордонників на території та будівництво нової військової бази в Цхінвалі. Президент Росії Дмитро Медведєв виділив додаткові кошти для Південної Осетії в липні, але зусилля з реконструкції були неефективними через високий рівень корупції.
- Понад 18 500 етнічних грузинів, які покинули Південну Осетію під час війни 2008 року, протягом року не змогли повернутися.
- У 2010 році Росія продовжувала свій вплив на територію Південної Осетії, посилюючи переважно військову сферу.
- У листопаді 2011 року відбулись президентські вибори, котрі не визнавались європейським співтовариством.

- У 2012 році Верховний Суд скасував рішення президентських виборів 2011 року і в березні 2012 року призначив повторні вибори, перемогу на яких здобув Л. Тібілов, тим не менше Росія продовжувала свій контроль на цій території.
- У 2013 році, Тібілов підписав низку угод з Росією, тим самим дозволивши Москві повністю контролювати територію та бюджетну політику Південної Осетії.
- Станом на початок 2014 року лише Росія, Венесуела, Нікарагуа, штат Науру і Тувалу визнали незалежність Південної Осетії від Грузії.
- У червні 2014 року Південна Осетія провела парламентські вибори, перемогу на яких здобула партія «Єдина Осетія», проти визначальний вплив на політичні процеси продовжувала Росія.
- У березні 2015 року, президент Тібілов підписав двосторонню угоду про створення альянсу та інтеграції території з Російською Федерацією. Метою угоди була синхронізація механізмів безпеки та прикордонних механізмів Південної Осетії з Росією. Міжнародне співтовариство, зокрема Грузія, засудило цю угоду, стверджуючи, що її умови надають Москві надмірний контроль над територією.
- Емпіричні показники в період дослідження чітко демонструють, що за період з 2009 по 2018 роки, територія жодного разу не змінювала статус і залишається невідомою маючи показник – 6,5.

Таким чином, основними методами впливу Росії на ситуацію виступають наступні:

1. військова присутність на території розгортання конфлікту, що фактично нівелює можливість поновлення перемовин офіційного Тбілісі з бунтівними Абхазією і Південною Осетією щодо повернення цих сепаратистських регіонів під юрисдикцію Грузії;
2. отримання значною кількістю населення Абхазії і Південної Осетії громадянства Росії. Роздаючи своє громадянство населенню сепаратистських регіонів, Росія, таким чином, отримала легальну можливість у будь-який час використати цей чинник як вагомий аргумент для надання військової допомоги «співвітчизникам» [2, с. 10];
3. проведення незаконних референдумів про вихід зі складу держави. Показовим є приклад Південної Осетії;
4. економічні санкції та ембарго на експорт до Росії грузинських сільгосппродуктів та вина, а також зупинення транспортного та поштового сполучення між двома країнами;
5. призначення на керівні посади у Південній Осетії та Абхазії російських громадян – співробітників силових структур;
6. постійні сутички на кордоні Грузії та сепаратистських регіонів [31, с. 58].

В підсумку, слід зазначити, що внаслідок військових конфліктів підтриманих Росією в Абхазії загинуло близько 2 500 осіб, майже 5 тисяч осіб отримали поранення.

В Південній Осетії загинули 215 військових, майже 1 500 осіб отримали поранення, 70 осіб вважаються зниклими безвісті.

3.2 Аналіз демократичної трансформації в Автономній Республіці Крим.

Перш ніж почати емпіричний аналіз стану демократичного розвитку республіки Крим слід проаналізувати причини та передумови анексії території в 2013 році.

Серед передумов анексії слід виділити:

1. Криза історичної свідомості та національної пам'яті;
2. слабкість державної історичної політики;
3. масове використання російською пропагандою та місцевими проросійськими силами антиукраїнських інтерпретацій історичних подій;
4. деструктивні зовнішні інформаційні впливи та пропаганда із використанням викривлених трактувань історичних фактів;
5. регіоналізація історичної пам'яті;
6. експансія радянсько-російської супроти української державницької концепції викладу історичних фактів;
7. слабкість інформаційного забезпечення політики національної консолідації шляхом поширення історичних знань та формування національної пам'яті;
8. відсутність військового спротиву;
9. підписання у 2010 році В. Януковичем «Харківський угод», котрі значною мірою сприяли анексії Криму.
10. початок національного спротиву проти чинної влади, події «Євромайдану» та «Революції Гідності» (2013– 2014 рр.)

Основні причини анексії Криму структуровано можна характеризувати наступним чином:

1.Геополітичні причини. Закріплення США в європейському регіоні відбиває геополітичні та стратегічні інтереси , спрямовані на те, щоб в Євразії не виникла сила, що має достатньо ресурсів, щоб кинути виклик глобальній гегемонії. Це суперечить інтересам Росії. Росія намагається змінити баланс сил на свою сторону, щоб через переформатування геополітичної конфігурації зміцнити свої позиції (стратегічні та економічні) в Східній Європі, де Україна відіграє ключову роль воріт з Азії до Європи і навпаки [46].

2.Військово-стратегічні причини. Військово-морська база в Севастополі є найважливішим стратегічним об'єктом для переведення військових сил в зону Середземномор'я. Через неї Росія постачала військами і технікою режим Башар Аль-Асада протягом усієї громадянської війни в Сирії. Крім того, вона є єдиною в розпорядженні Росії, яка знаходиться в теплих водах і єдиним місцем на Чорному Морі, що не належить НАТО, не рахуючи Грузію. Втративши Севастополь, Росія автоматично втратить статус глобальної військової сили [46, с.71].

- Наявність бази Чорноморського флоту Російської Федерації (далі РФ) в Севастополі служить одним з важелів стримування євроатлантичної інтеграції України. Наявність іноземних контингентів третьої сторони на території країни - здобувача, суперечить критеріям членства в Північноатлантичному альянсі. Таким чином, Україна не може приєднатися до членів країн НАТО через наяв-

ність окупованої окупованої та невизнаної переважною більшістю країн світу, території.

- Відділення Криму від України відкриває Росії поле для військово-політичних маневрів. З'являється можливість використання території півострова для розміщення стратегічної авіації, ракетних комплексів та численного складу кадрових офіцерів.

3. Політичні причини. Недопущення в Україні радикальних політичних змін, які несуть реальну загрозу, у майбутньому змінити Російську владу та саму структуру та основи формування вертикалі влади. Дестабілізація ситуації в Криму приводить до розколу дружніх стосунків між російським та українським народами, і як наслідок, народ Росії не вірить і не підтримує всі зміни які відбуваються в Україні. Державний устрій в Росії залишається непохитний.

4. Економічні причини.

- Вигоди Росії від експлуатації шельфу Чорного моря і від інших корисних копалин, які є в Криму, в першу чергу - нафти і газу, а також мінералів, які знаходяться в горах і в морі. Об'єм газу на Чорноморському шельфу оцінюється розмірі 1,5 трлн. куб. м газу. Якщо ціну на газ покласти \$300 за 1000 куб.м. РФ може отримати до \$450 млрд.

- Можливість прокласти газопровід «Південний потік» не по дну Чорного моря, а по наземній території Криму, що дасть економію в будівництві, на думку фахівців, \$5-6 млрд., крім того, ціна на газ для Туреччини буде комерційною. За старими домовленостями, Туреччина повинна була отримати знижки, з приводу проходження газопроводу по її території.

- Росія перестає платити Україні орендну платню за базування Чорноморського флоту, економія складає приблизно \$100 млн. за рік. Також Україна втрачає 30% знижку за газ, яка була отримана при підписанні Харківської угоди за пролонгацію терміну перебування Чорноморського Флоту (далі ЧФ) на території України. Орієнтовний економічний виграш РФ складає до \$ 4 млрд. в рік.

5. Особисті причини президента Росії В. Путіна.

- У Російську історію Микита Сергійович Хрущов увійшов, як людина, яка віддала Крим Україні, а Володимир Путін прагне увійде в новітню історію, як президент, що приєднав Крим до РФ, («собиратель земель русских»).

- Небезпечний приклад багатьом країнам, що гарантія безпеки визначається наявністю та володіння ядерною зброєю. Під загрозою опиняться зусилля ООН щодо нерозповсюдження ядерної зброї

- Посилиться конфронтація Росії та НАТО, що може призвести до нового витка холодної війни та нової економічної кризи.

- Країни, що мають територіальні претензії до сусідів, відчують всездозволеність і при певних умовах, також можуть здійснити військову агресію.

Окремо слід розглянути **інформаційно – психологічну** складову анексії півострову. Анексія Криму показала, що це була добре спланована та організована операція. Слід зазначити, що проросійські організації в АРК роками виконували роль 5-ї колони Кремля в Криму. Вони фінансувались урядом РФ, а їх керівники були агентами впливу російських спецслужб і активно проводили антиукраїнську діяльність. Під прикриттям відстоювання інтересів російськомовного населення

регіону, флотськими ЗМІ організувалася інформаційна компанія, спрямована на формування іміджу Росії, як єдиного надійного гаранта стабільності в регіоні. Для розповсюдження відповідних матеріалів широко використовувалися можливості органів інформаційного забезпечення флоту (прес-центр, телерадіоцентр, газета «Флаг Родины»), проросійських кримських ЗМІ, які фінансово або технічно залежні від ЧФ РФ газети. «Русская община Севастополя», «Русский Севастополь», «Севастопольская правда» (міська організація Комуністичної партії), «Отечество» (видавець – Кримська республіканська партія «Русский блок»), «Русский Крым» (Конгрес російських громад Криму), «Севастопольский меридиан», «Русичи», «Ветеран», «Колесо». За активної підтримки ЧФ РФ, адміністрації м. Москви в Севастополі було створено найпотужнішу міську кабельну мережу – телекомпанію «Девком» [49, с.234].

Наприклад, лідер Меджлісу – Мустафа Джемільов, неодноразово радив більш пильно ставитися до радикальних проросійських організацій в Криму. «Проросійських організацій в Криму кілька десятків. Крім того, досить агресивно налаштовані козацькі організації, православні Московського Патріархату здійснюють провокаційні дії», – постійно наголошував голова Меджлісу. [49, с.301]

Як ми бачимо, список проросійських організацій, які вільно діяли в Криму перед вторгненням з боку Росії, досить великий. Дані організації протягом багатьох років вели підривну діяльність в Криму і проводили антиукраїнську пропаганду. Більш того, практично всі вони співпрацювали із різноманітними спецслужбами РФ. Найбільше на соціально-політичну ситуацію у Криму впливало Головне розвідувальне управління Генерального штабу Міністерства оборони та розвідувальні підрозділи ЧФ РФ $\approx 70-72\%$. За ним слідує Служба зовнішньої розвідки РФ $\approx 25\%$. І тільки тоді Федеральна служба безпеки РФ $\approx 4-6\%$ (на сьогодні $\approx 60-65\%$). Це зв'язано з тим, що на території АРК базувався Чорноморський флот РФ, спецпідрозділи якого, теж співпрацювали з неурядовими організаціями.

Проаналізувавши основні передумови та причини окупації території АР Крим, перейдемо до емпіричного аналізу за даними організації Freedom House, а саме проекту «Freedom in the World». Дослідження починаються з 2015 року.

Емпіричні показники демократичного розвитку Автономної Республіки

Рік дослідження*	Громадянські свободи	Політичні права	Сумарний показник**
			Статус
2015	6	7	6.5 Невільна
2016	6	7	6.5 Невільна
2017	6	7	6.5 Невільна
2018	6	7	6.5 Невільна

Крим (2015 – 2018 рр.) за даними «Freedom in the World».

*Крим – анексована Російською Федерацією територія України.

** Жодна з європейських країн не визнала незалежність території.

- Спецоперація Росії по захопленню Криму почалася за 3 дні до закінчення зимової Олімпіади в місті Сочі (Російська Федерація), що проходила з 7 по 23 лютого 2014 року.

- 20 лютого 2014 з Козачої бухти Севастополя, де базується 810-та бригада морської піхоти Чорноморського флоту Росії (ЧФ РФ), на виїзд з Севастополя вийшла колона бронетехніки. Це пояснили тим, що ЧФ РФ в Криму переводить свої частини на посилений режим охорони через складну політичну ситуацію в Україні. Йшлося про те, що частини морської піхоти повинні посилити охорону військових частин ЧФ РФ в інших місцях Криму.

- 23 лютого 2014 під контроль РФ фактично перейшов Севастополь - в місті на мітингу був обраний «народний мер» і створені «загони самооборони». Спільно з «самообороною» діяли російські військові у формі без розпізнавальних знаків.

- 27 лютого 2014 року розвідувально-диверсійною групою спецназу повітряно – десантних сил Росії, яка прибула з Севастополя у військовій формі без розпізнавальних знаків, були захоплені будівлі Верховної Ради і Ради міністрів АР Крим в Сімферополі.

- 1 березня 2014 президент РФ запросив у Ради Федерації дозвіл на використання російських військ «до стабілізації суспільно-політичної ситуації» в Україні. Рада Федерації прохання задовольнила. В цей же день в Севастополь увійшли два великі десантні кораблі Балтійського флоту РФ «Калинінград» (102) і «Минск» (127) з десантниками і технікою з Новоросійська.

- 7 березня 2014 року в Криму військами Російської Федерації вже були захоплені всі адміністративні будівлі, перекриті шляхи в'їзду на півострів та блоковані всі пункти дислокації Військово – Морських сил України та інші військові гарнізони. Військовими кораблями Росії були перекинуті на півострів близько 10 тисяч військових і техніка, в тому числі мобільні берегові протикорабельні ракетні комплекси.

- 16 березня 2014 року, в Криму відбувся так званий референдум щодо визначення статусу Криму.

- Результати референдуму не визнавались та були широко засуджені світовим співтовариством.

- ЗМІ повністю контролювались російськими спецслужбами, будь – які опозиційні настрої відразу придушувались поліцією окупаційної влади.

- У період дослідження Крим жодного разу не змінював статус маючи майже найвищий показник 6,5 балів з 7.0 можливих. Відтак територія визнається невільною.

Окремо, Freedom House в 2015 році оприлюднила звіт за редакцією експерта Андрія Клименка **щодо порушень прав людини** на півострові. Основні причини зводяться до наступних:

- Головні порушення стосуються активістів проукраїнських організацій, кримських татар та правозахисників і незалежних медіа.

- найгрубіше порушень прав людини у Криму експерт вказав автоматичне присвоєння усьому населенню півострова громадянства Російської Федерації.

- Обов'язкову процедуру здачі українського паспорту зобов'язані пройти всі державні чиновники, у тому числі вчителі та лікарі.

- У звіті нагадують про численні порушення прав Кримських татар, які брали участь в акціях протесту.

- Російська влада заборонила доступ до Криму двом лідерам меджлісу кримськотатарського народу Мустафі Джемілеву та Рефату Чубарову.

- зафіксовано випадки фізичної розправи над представниками кримсько – татарського народу.

- найвідомішим став арешт кримчанина та українського режисера Олега Сенцова та Олександра Кольченка засуджених на 20 років в 2016 році в Росії.

В підсумку зазначимо, анексії, що здійснені на територіях суверенних держав (України та Грузії) ретельно та довго планувались спецслужбами Росії. Проаналізувавши причини та методи захоплення територій можна дійти висновку, що Росія активно розгойдує політичну та економічну ситуацію в досліджуваних країнах з метою дестабілізації і гальмування процесу реформ та демократичного розвитку.

1. Freedom House: Freedom in the World // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2018>.
2. Дорошко М.С. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. Навч. посібник / М.С. Дорошко, Н.В. Шпакова. К. : Центр учбової літератури, 2011. 204 с.
3. Вітман К.М. Витоки грузино-абхазького конфлікту. *Віче*. 2008. №18. С. 40-43.
4. Котелянець О.О. Миротворчі місії у процесі врегулювання конфліктів на Південному Кавказі: досвід для України [Електронний ресурс] / О.О. Котелянець // Політком. – 2015 – 27 лютого. – Режим доступу: <http://politcom.org.ua/?p=8118>.
5. Силагадзе Д. Народная дипломатия в абхазском конфликте (из опыта неправительственного общественного движения «Примирение»). *Аспекты грузино-абхазского конфликта: Материалы грузино-абхазской конференции: гражданское общество, беженцы, государственное устройство* : 25-27 марта 2000 г., Москва / Ред. П. Гарб. Ирвайн, 2000. С. 33-60.
6. Лакоба С. Грузино-абхазские отношения в контексте российской политики на Кавказе. *Аспекты грузино-абхазского конфликта: Материалы грузино-абхазской конференции: гражданское общество, беженцы, государственное устройство* : 25-27 марта 2000 г., Москва / Ред. П. Гарб. Ирвайн, 2000. С. 104-130.
7. Жуков Д. Войны на руинах СССР [Електронний ресурс] / Дмитрий Жуков. – 2009. – Режим доступу: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1015433>
8. Freedom House: Freedom in the World. Report Abkhazia 1998. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/1998/abkhazia>.
9. Freedom House: Freedom in the World. Report Abkhazia 2002. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2002/abkhazia>.
10. Freedom House: Freedom in the World. Report Abkhazia 2003. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2003/abkhazia>.
11. Freedom House: Freedom in the World. Report Abkhazia 2004. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2004/abkhazia>.
12. Freedom House: Freedom in the World. Report Abkhazia 2005.// [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/abkhazia>.
13. Freedom House: Freedom in the World. Report Abkhazia 2006. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2006/abkhazia>.
14. Freedom House: Freedom in the World. Report Abkhazia 2007. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2007/abkhazia>.

40. Шевель О. Кримські татари та українська держава: питання політики правозастосування та значення риторики [Електронний ресурс]. *Кримські студії*. 2001. № 1 (7). Режим доступу: <http://cidct.info/uk/studii/7/3.html>.
41. Шелест Г.В. Проблема врегулювання конфліктів в Грузії [Електронний ресурс]. *Науковий вісник*. Одеський державний економічний університет. Серія : економіка, політологія, історія. Вип. 1 (21). Одеса, 2006. Режим доступу: <http://www.academia.edu/367995/>.
42. Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991–2014 рр.) / Аналітична доповідь. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 304 с.
43. Окупований Крим в умовах санкцій і блокади в 2014 – 2016 роках. Щорічна доповідь Фонду «Майдан закордонних справ». Під загальною редакцією Б. Яре-менка. Текст: Т. Гучакова, А. Клименко, О. Корбут, Ю. Смелянський. Київ. 2017.
44. Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга / Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Гучакова Т., Смірнов О., Горобчиши-на С., Дуда А.; За заг. ред. Ю. Тищенко. Київ: ТОВ «Агентство» Україна», 2016. 148 с.
45. Звіт: як після анексії порушують права людини в Криму. // Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150316_crimea_human_rights_freedom_house_vc.
46. Жиров Г.Б. Анексія Криму, причини та наслідки. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 45. С. 68-72.
47. Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської безпеки : Матеріали експертної дискусії, 14 серпня 2008 року / за заг. ред. Ю.Г. Рубана. К. : НІСД, 2008. 42 с.
48. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій: аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2014. № 5-6. 39 с.
49. Петрик В., Пахольченко Д. Аналіз підривної діяльності проросійських неурядових організацій та засобів масової комунікації як інструмент анексії Криму. *Історія та сучасні виклики непокараних злочинів проти Церкви: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Дніпропетровськ. Видавництво «Пороги», 2015. С. 338-343.
50. Інформаційна безпека держави: підручник / [В.М.Петрик, М.М.Присяжнюк, Д.С.Мельник та ін.]; в 2 т. / К. : Вид-во ІСЗЗІ НТУУ «КПІ», 2016. Т. 2. 328 с.
51. Бердзенишвили Д. Единство через разделение. Проблемы регионализма Грузии и общего грузино-абхазского государства. *Аспекты грузино-абхазского конфликта: Материалы грузино-абхазской конференции: гражданское общество, беженцы, государственное устройство* : 25-27 марта 2000 г., Москва / Ред. П. Гарб. Ирвайн, 2000. С. 88-98.
52. Алексейченко О.В. Геополітичні інтереси Російської Федерації у зоні «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі / *Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин»*. Випуск 117. Частина II. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. 2013. С. 8-15.

ВРЕГУЛЮВАННЯ КУРДСЬКОГО ПИТАННЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Попри те, що курди досі залишаються найбільшим у світі бездержавним етносом (за найскромнішими підрахунками, загальна чисельність складає близько 40 млн.) [5], проблема їх самовизначення є нині однією з найважливіших у регіональному вимірі Близького та Середнього Сходу, поступаючись хіба що палестино-ізраїльському конфлікту. Дослідники означеної проблеми виокремлюють кілька причин набуття нею міжнародного характеру. По-перше, територія Курдистану, згідно з Лозаннським договором 1923 р., була розділена між чотирма державами – Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією. По-друге, намагання розіграти курдську карту з боку як близькосхідних лідерів, так і поза-регіональних держав [1].

Користуючись готовністю США використати в боротьбі проти ненависних режимів Ісламської Республіки Іран, Хафеза Асада в Сирії та Саддама Хусейна в Іраці будь-які опозиційні сили, в тому числі національні рухи, курди змогли стати чи не основними американськими регіональними союзниками. Як наслідок, ідея створення незалежного Курдистану, що наразі вже де-факто існує в деінтегрованому за моделлю failedstate післявоєнному Іраці, стала частиною стратегічних інтересів США щодо “балканізації” Близького Сходу та стимулюванні внутрішнього розпаду здатних кинути виклик Вашингтону сильних регіональних лідерів [11].

Курдська проблема, на відміну від інших етнічних конфліктів, що мають винятково внутрішній характер або міжнародний вимір яких обмежується боротьбою різних етносів за контроль над певною спірною територією (Палестина, Кашмір), безпосередньо вбудована в структуру регіональних та двосторонніх відносин на Близькому та Середньому Сході. Вона відіграє як консолідуючу (наприклад, об’єднання в 2012 р. Туреччини та Ірану, що перед тим розірвали відносини на тлі сирійської кризи заради проведення спільних операцій проти баз Курдської робітничої партії (РКК) в Іракському Курдистані [7]), так і дезінтегруючу (наприклад, розрив турецько-американського альянсу на початку 2000-х через американську підтримку іракських курдів) [10] функцію.

Отже, вказані аспекти засвідчують трансформацію курдської проблеми з периферійного питання, що не виходить за межі внутрішньої політики чотирьох близькосхідних країн, в потужний конфліктогенний чинник регіонального рівня з високим ступенем інтернаціоналізації. Транскордонний характер проблеми та її інтернаціоналізація (наявність у кожного національного курдського угруповання певної підтримки з боку сусідніх держав та позарегіональних акторів) унеможливають врегулювання ані на умовах створення повноцінної держави та остаточного самовизначення курдів, ані ліквідації РКК та повної інтеграції усіх позаурядових структур під владою чотирьох країн. Причина цього – суттєві розбіжності в їх урядовій політиці щодо курдів: якщо Ірак та Сирія пішли шляхом автономізації курдських регіонів, то Туреччина й Іран схиляються до

зазначеного нами другого варіанту, тобто репресій та каральних операцій проти сепаратистських організацій, аж до їх цілковитого знищення. Однак, враховуючи те, що Курдистан – це єдиний гірський регіон, на території якого міждержавні кордони завжди носили номінальний характер, наявність бодай однієї країни з лояльним щодо курдів ставленням автоматично перетворює її на основну базу курдського збройного опору та слугує прецедентом для регіонів сусідніх країн, де цей етнос має безправне становище. Тож, на нашу думку, поки не досягнуто координації в урегулюванні курдського питання між Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією, вирішити проблему неможливо. А з огляду на взаємну суперечливість двох основних принципів міжнародного права – права націй на самовизначення та територіальної цілісності держав – можливість врегулювання цього й подібних конфліктів взагалі малоімовірна. Адже вирішити проблему, дотримуючись одного принципу, не порушивши іншого, практично нереально. Варто було б встановити їх збалансоване співвідношення чи певну ієрархію. Зазначений чинник актуалізує пошуки проміжкових варіантів урегулювання курдського питання, на чому й акцентуємо увагу в нашій статті.

Історіографія дослідження проблеми представлена доробками вітчизняних і зарубіжних істориків та політологів-міжнародників, які в різному контексті намагаються змодельювати варіанти врегулювання курдського питання в Туреччині, Ірані, Сирії та Іраці.

З-поміж численних авторів, праці яких з означеної проблеми високо поцінуються в наукових колах, варто виокремити українського дослідника В.Каспрука [6], російських фахівців С.Іванова [5] та Н.Мосакі [11], а також турецького науковця Ш.Алпая [1], які зосередилися на загальних аспектах курдської проблеми, зокрема особливостях соціально-політичного та економічного становища курдських громад чотирьох держав, політиці позарегіональних гравців щодо використання ними курдської карти, а також можливих способах врегулювання конфлікту; П.Шликова [12] та С.Задонського [4] як дослідників курдського чинника у внутрішній та зовнішній політиці Туреччини; О.Жигаліну [3], що зосереджує увагу на останніх тенденціях актуалізації курдської проблеми в Ісламській Республіці Іран. Ряд дослідників аналізує еволюційні зміни політичного статусу Іракського Курдистану та ролі курдського чинника в сирійській кризі [2; 8; 9].

Таким чином, аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що наукові розвідки вчених висвітлюють проблему здебільшого з позиції історичної ретроспективи, з акцентом на еволюції турецької політики щодо курдів, ставленні до курдського питання з боку позарегіональних держав, рідше – еволюції курдської автономії в Іраку. Курдська проблема не вичерпується зазначеними аспектами і потребує подальшої прискіпливої уваги дослідників, зокрема на тлі турецько-іракських взаємин, війни в Сирії та суперечливості іранських етнонаціональних розбіжностей.

1. Алпай Ш. Международное измерение курдского вопроса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20120727/195590797.html>

2. Война в Сирии. Курдская карта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2013/08/16_a_5575245.shtml.
3. Жигалина О. Иран и региональный аспект курдской проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/09-02-06.htm>.
4. Задонский С. Курдский вопрос в Турции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2002/25-09-02.htm>.
5. Иванов С. Курдская проблема и возможные варианты ее решения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.journal-neo.org/2013/05/28/the-kurdish-problem-and-possible-solutions/>.
6. Каспрук В. Чи стане АбдуллаОджалан курдським Манделою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/chi-stane-abdulla-odzhalan-kurdskim-mandeloju-klyuch-do-miru-mizh-turkami-i-kurdami-perebuvaye-v-rukah-odzhalana.html>.
7. Колишні вороги знаходять спільну мову завдяки курдським повстанцям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/25702>.
8. 8.Курдская проблема в Сирийском кризисе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.12news.uz/news/2013/08/31/курдская-проблема-в-сирийском-кризис/>.
9. Курдский фактор в Иране [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://topwar.ru/35924-kurdskiy-faktor-v-irane.html>.
10. Кухта В. Курдська Автономія в Іраку як чинник американсько-турецьких відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. К., 2013. С.46 – 49.
11. Мосаки Н. Курдский вопрос в политике Запада и России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://book.iimes.su/wp-content/uploads/main/kur2011a.pdf>
12. Шлыков П. Курдский вопрос в Турции: на пути разрешение конфликта? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oikumena/vostok/kurdskiy_vopros_v_turcii_na_puti_k_razresheniju_konflikta_2013-06-26.htm

Надія Кічера

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Польща вважається країною, яка напередодні вступу і у перші роки членства у ЄС, мала найкращу, з поміж інших центральноєвропейських країн, нормативно-правову базу у сфері захисту прав національних меншин. Про це свідчать моніторингові цикли, проведені РЄ стосовно виконання Рамкової конвенції про захист національних меншин. Стаття 35 Конституції РП стверджує свободу збереження та розвитку мови і культури меншин, зокрема, з метою тяглості їх традицій та звичаїв.

Національним та етнічним меншинам в Республіці Польща надається право на участь у вирішенні питань, що стосуються збереження власної культурної ідентичності, створення освітніх та культурних закладів [6]. Закон про національні та етнічні меншини і про регіональну мову [9] спонукає державну владу сприяти захисту, збереженню та розвитку культурної самобутності меншин, реалізовувати принцип рівноправності осіб, незалежно від їх етнічного походження. Польща належить до європейських країн, яка прагне впроваджувати модель мультикультуралізму як основу етнополітики, що обумовлено, в тому

числі, приєднанням до правових норм, розроблених РЄ і релевантних принципів ЄС. Польща, таким чином, намагається забезпечити підтримку та збереження національної самобутності кожної меншини, водночас підтримуючи цілісність та безпеку держави. Національні та етнічні меншини в Польщі мають право вільно обирати та проявляти свою етнокультурну самобутність. У країні відсутні відкриті гострі етнічні конфлікти, однак, як і в будь-якому суспільстві, присутнім є упереджене ставлення та факти дискримінації в суспільстві в плані міжетнічного діалогу.

Принцип пріоритетності міжнародного права щодо національного діє у державі беззастережно, тому міжнародні хартії, конвенції, договори, ратифіковані РП, застосовуються безпосередньо в правовій практиці [2, с. 119]. Польща отримала позитивну оцінку Дорадчого комітету Ради Європи, що проводить моніторинг виконання норм Рамкової конвенції на національному рівні. Це стосується, перш за все, прийняття Закону про національні та етнічні меншини та про регіональну мову. Закон схвально прийняли також представники національних меншин, які, однак, відмічають докладені ними значні зусилля для прийняття даного закону. Комітет відмічає досить високий рівень захисту меншин, а відносини між національними та етнічними меншинами характеризує атмосфера взаємного розуміння та толерантності [5, с. 2]. Однак, згідно висновків Комітету, слід все ж приділити більшу увагу збереженню діалогу між меншинами, меншинами і владою, особливо на локальному рівні.

Основними документами, що визначають права національних та етнічних меншин крім Конституції РП [6], є Закон Про національні та етнічні меншини та про регіональну мову [9]. У Конституції прописано право громадян, що належать до меншин на розвиток мови, звичаїв, традиції та культури, створення освітніх та культурних установ, участь у прийнятті рішень, що безпосередньо їх стосуються [6]. Згаданий вище профільний закон чітко визначає поняття «національної» та «етнічної меншини», а також перелік меншин, що належать до цих категорій. Згідно ст. 2 «національною меншиною» є група польських громадян, яка в цілому відповідає наступним критеріям: 1) є менш чисельною від населення Республіки Польща; 2) істотно відрізняється від решти громадян мовою, культурою або традиціями; 3) прагне зберегти свою мову, культуру або традиції; 4) має почуття своєї історичної національної спільноти та спрямована на її виявлення і захист; 5) її предки проживали на сучасній території Республіки Польща щонайменше 100 років; 6) ототожнюється з нацією, зорганізованою у своїй державі. Варто зауважити, що окремі дослідники, які водночас є представниками меншин, вважають дані критерії жорсткими рамками, в які їх ставить влада. Закон також чітко визначає перелік національних та етнічних меншин. Підкреслимо, що відповідно до нього, українці визнані національною меншиною, а лемки (в Україні етнографічна група) – етнічною меншиною [9]. Загалом національними меншинами визнано дев'ять меншин, у той час, як етнічними меншинами – чотири (караїми, роми, татари, лемки). Закон РП Про національні та етнічні меншини та про регіональну мову забезпечує досить широкий набір мовних прав для меншин, зокрема щодо вживання та написання власних імен та прізвищ. Загалом, особи які належать до меншини мають право вільно розмов-

ляти власною мовою як в приватному, так і в публічному житті, поширювати інформацію рідною мовою, навчатися на рідній мові. Мову тої чи іншої меншини як допоміжну можна вживати лише в місцевостях, в яких число мешканців гміни, що належать до меншини є не менше ніж 20% загального числа мешканців і які були вписані до Офіційного реєстру місцевостей, в яких вживається допоміжна мова [9]. Варто зазначити, що польське законодавство не давало можливості ні українській, ні лемківській меншинам використовувати власні мови як допоміжні та запроваджувати паралельні назви [4, с. 721]. Це пояснюється тим, що українці та лемки проживають на території Польщі дисперсно. Ситуація дещо змінилася у 2012 році, коли декілька населених пунктів Лемківщини отримали двомовні таблички з назвами своїх сіл.

Національні меншини в Польщі мають право на створення власних політичних сил. Необхідною умовою є зібрання однієї тисячі підписів, крім того фінансування фонду партії повинно йти від осіб громадян Польщі, що протягом тривалого часу проживають на території Польщі [10]. Національні меншини мають також привілеї під час виборів. У РП передбаченою є можливість застосування принципу виборчих переваг для національних меншин, зокрема зменшення процентного бар'єру для проходження у представницькі органи влади. Об'єднанням національних меншин для того щоб пройти в парламент не обов'язково набирати п'ять відсотків голосів на загальнодержавному рівні, що становить виборчий бар'єр, все залежить від розподілу голосів на місцях. Дана можливість активно використовується німецькою меншиною. Водночас, як показує практика, цей законодавчий шанс не використовується для створення ефективно діючих політичних сил, сформованих меншинами [1, с. 64-68]. Також, як вже частково згадувалось, етнонаціональний фактор враховується у адміністративно-територіальному устрої Польщі.

Не менш важливим елементом ефективного функціонування етнополітики будь-якої держави, поряд з нормативно-правовою базою, є наявність системи інституцій захисту прав меншин. Згідно польського законодавства, всі органи державної влади зобов'язані вживати адекватні заходи для підтримки і захисту прав меншин, збереження і розвитку мов меншин. У Польщі створено також ряд дорадчих органів, спеціальних інституцій, які зайняті у сфері забезпечення прав національних та етнічних меншин. З початку 1990-х років перелік та компетенція даних інституцій часто змінювалися. Впродовж 1997 – 2001 років функціонувала Міжвідомча група у справах національних меншин, на зміну якій у 2002 році прийшла Група у справах національних меншин [8].

Основною інституцією в структурі етнополітичного менеджменту Польщі є Департамент з питань релігії, національних та етнічних меншин [7]. Стосовно основних функцій установи, то це розробка пропозицій державної політики стосовно національних меншин, етнічних груп та регіональних мов, підтримка контактів з організаціями меншин та допомога у реалізації їх потреб, робота по захисту прав осіб, що належать до меншин, етнічних груп, які розмовляють регіональною мовою. У складі департаменту діє група з питань культури національних та етнічних меншин, що займається, відповідно, питанням підтримки їх культурного надбання і пропаганди здійснюваних заходів.

Важливим дорадчим органом є Спільна комісія уряду і національних та етнічних меншин, яка займається розробкою і оцінкою нормативно-правових актів у сфері захисту прав меншин. Нагальними проблемними питаннями у сфері етнополітики займається Комісія з питань національних та етнічних меншин при польському Сеймі. З цією метою комісія проводить постійні моніторинги.

Захист прав осіб, що належать до меншин входить також до компетенції Спеціального Уповноваженого із захисту громадських прав [2, с. 119-120]. Справами національних меншин займаються також Департамент громадських справ при Міністерстві внутрішніх справ, Міністерство освіти, праці і соціальної політики, Головне статистичне управління [3]. Окрім того, раз на рік проводяться традиційні зустрічі представників національних та етнічних меншин з президентом Республіки, на яких вони безпосередньо можуть висловити власні проблеми та потреби. Важливість та результативність подібних зустрічей, однак, нівелюється форматом їх проведення та формальністю процедури, що викликає невдоволення представників меншин.

Згідно Закону Про національні та етнічні меншини та про регіональну мову, відповідальним органом за питання, порушені в законі є Департамент з питань релігії, національних та етнічних меншин [9]. Він сприяє реалізації прав і потреб меншин, шляхом проведення заходів в інтересах меншин та ініціювання програм, що стосуються збереження і розвитку самобутності меншин, їх культури і мов, гарантуючи всебічну громадянську інтеграцію представників меншин; забезпечує реалізацію принципу рівного поводження з особами, не залежно від їх етнічного походження. До його компетенції входить також підготовка аналізу та оцінки правового і соціального становища меншин, популяризація знань про меншини та їхні культури, ініціювання досліджень статусу меншин, у тому числі проявів дискримінації, методів і стратегій протидії дискримінації. Ще одним важливим завданням департаменту є вживання заходів для збереження і розвитку мов меншин.

Відповідальною особою у справах меншин на місцях є воєвода, що здійснює координацію на території провінції з метою забезпечення прав меншин та вживання відповідних заходів при їх порушенні. Його діяльність спрямована, в тому числі, на вирішення проблем меншин, забезпечення поваги до осіб, що використовують регіональну мову. З метою реалізації своїх обов'язків, воєвода співпрацює з територіальними органами самоврядування та громадськими організаціями, зокрема організаціями меншин. Воєвода може призначати комісара, відповідального за питання національних та етнічних меншин. Як показує практика, функціонування даного інституту є малоефективним.

Консультативно-дорадчим органом при прем'єр-міністрові Польщі є Спільна комісія уряду та національних і етнічних меншин. До її компетенції належить: оцінка з питань, що стосуються забезпечення прав і потреб меншин, артикуляція пропозицій в рамках заходів, спрямованих на забезпечення реалізації прав і потреб меншин, сприяння розвитку культурної самобутності меншин та регіональних мов, подання законопроектів, що стосуються меншин, пропозицій стосовно правил розподілу бюджетних коштів для підтримки заходів, спрямо-

ваних на захист, збереження і розвиток культурної самобутності меншин та регіональних мов, протидія дискримінації щодо представників меншин.

З метою реалізації своїх обов'язків комісія може співпрацювати з органами державної влади, місцевого самоврядування, науковими установами, громадськими організаціями. До складу комісії входять представники органів державного управління та представники меншин.

Таким чином, важливим елементом етнополітики будь-якої держави є її ефективне інституційне забезпечення. Відповідні органи та установи, що відповідають за забезпечення прав та потреб меншин є необхідними в системі державної влади. До їх компетенції входить виконання не лише постійного моніторингу за дотриманням прав меншин, але й вивчення та оцінка етнополітичної ситуації, відповідно співпраця з дотичними інститутами та науковими установами з метою розробки рекомендацій для покращення етнополітичної ситуації в країні.

Практика показує важливість та необхідність існування належних конституційно-правових гарантій для представників меншин. Їх відсутність чи невідповідність міжнародним стандартам, неефективне функціонування відповідальних органів державного управління у даній сфері несе в собі загрозу стабільності не лише для окремого суспільства, але й для цілого регіону.

Аналіз нормативно-правової бази етнополітики Республіки Польща, її інституційного забезпечення, дає можливість говорити про її ефективне функціонування та відповідність міжнародним стандартам. Однак, як показує практика, існує ряд дискусійних та проблемних моментів. Основні зауваження стосуються визначення понять, можливості надання тій чи іншій групі бажаного правового статусу, забезпечення належної системи освіти для дітей та підлітків, використання двомовних назв населених пунктів, де проживають меншини, представництво меншин на центральному рівні державного управління тощо. Крім того, у суспільстві невикорененими є стереотипи, прояви ксенофобії та расизму.

Що стосується України, то як відмічають зокрема і польські дослідники, ситуація є на декілька порядків гіршою. Відсутність єдиної етнополітичної концепції держави, нестабільність функціонування владних структур, несистемність та непослідовність проваджуваної етнополітики, негативно впливає на етнополітичну ситуацію загалом. Зокрема важливим є питання розробки концепції та стратегії етнополітики, які б визначали пріоритети держави щодо регулювання цієї чутливої соціально-політичної сфери. Фахівці, в тому числі міжнародні експерти, звертають увагу на недосконалість українського законодавства, в тому числі, у плані відповідності його міжнародним стандартам. Існує низка суперечностей, які можуть стати приводом порушення міжетнічної злагоди в суспільстві, окрім відсутності законодавчого трактування категорій «національність», «національна меншина» чи «корінний народ» до їх ототожнення тощо. Позитивним тут є приклад Польщі, де прийнятий закон з чітким визначенням етнополітичних категорій, надано не лише перелік критеріїв для набуття того чи іншого статусу, але й вказано приналежність меншин до конкретної категорії.

1. Кічера Н.М. Лемки в етнополітиці Польщі. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». 2014. №1 (105) січень. С. 64-68.
2. Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні : Монографія / Кресіна І.О., Коваленко А.А., Лойко Л.І., Стойко О.М., Явір В.А., Вітман К.М., Кіссе А.І., Асланов С.А., Грицяк Д.І., Голденштейн К.О. / За ред. І.О. Кресіної. К. : Логос, 2011. 400 с. С. 119.
3. Швидюк С.М. Інституційні процеси в етнонаціональній сфері Республіки Польща / Сергій Мирославович Швидюк. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Чернівці, 2006. Режим доступу : <http://referatu.com.ua/referats/7569/168102>
4. Швидюк С.М. Польське та українське спеціальне законодавство щодо національних меншин : порівняльна характеристика [Електронний ресурс] / Сергій Мирославович Швидюк. *Держава і право*: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 30. К.: Ін-т держави і права ім. В.Корецького НАН України. 2005. С. 717-723. С. 721. – Режим доступу : <http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/282/1/SSHPIUSZ2005.pdf>
5. Druga Opinia Dotyczaca Polski, przyjeta w dniu 20 marca 2009 r. [Електронний ресурс]. – Strasburg, dnia 20 marca 2009 r. – 47 p. – Р. 2. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_2nd_OP_Poland_pl.pdf
6. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
7. Podstawowe prawa. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php?itemid=80>
8. The protection of national and ethnic minorities in Poland [Електронний ресурс] // Ministry of the interior. – Режим доступу : <https://www.msw.gov.pl/en/document/the-60th-anniversary-o/30/The-protection-of-national-and-ethnic-minorities-in-Poland.html>
9. Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym w języku ukraińskim [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msw.gov.pl/download/1/2343/ukrainski.pdf>
10. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych. Opracowano na podstawie: tj. Dz.U. 2011 Nr 155, poz. 924 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/partiepol/partiepol.htm>

ПОЛІТИКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА І ОСВІТА

Каріна Квич

ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ІДЕЯХ ЖАН-ЖАКА РУССО

Актуальність дослідження. Дана тема є актуальною так як є пов'язаною з формуванням сучасного нам суспільства, що існує на засадах рівності та свободи. Ці засади були укріплені під час Великої Французької Революції, та висловлені вони були в епоху Просвітництва. Саме тоді вчені почали говорити про знання як основу існування суспільства, а загальна освіченість означає загальну рівність та існування нації що може контролювати життя своєї держави. Першим про існування такої нації почав говорити Жан-Жак Руссо, більше того він казав про контроль правителя з боку народу, а саме це є основою сучасної демократії. З цього виходить що Руссо заклав в своїх працях основи демократії, і саме описана ним демократія є привабливою для сучасного суспільства. Привабливою вона була також і дня сучасників філософа, що стало причиною революції. Та вона не змогла встановити тих цінностей про які говорив Руссо.

В Україні так само нещодавно відбулася революція, що так само як і французька прагнула встановленню демократії. Та чи це сталося?

Це питання досить складне, адже у випадку України лідером став представник того ж прошарку населення, що й колишній і продовжилася влада олігархії, а у випадку Франції потерпіло дворянство, яке почали знищувати та переслідувати. З цього виходить що революція не здатна сповна встановити демократію та суверенність народу і його прав про які говорив Руссо. І лідери мають віддавати освіченому населенню більше влади. І якщо Францію можна вважати демократією, то Україна по факту не є нею, адже основою суспільства не є закон. А саме це головне в демократичному суспільстві, про що казав і Жан-Жак Руссо.

Отже, Україні як державі що прагне встановленню демократичних цінностей варто детальніше вивчати поняття демократії та роботи класиків політичної думки зокрема Жан-Жака Руссо, що допоможе нам конкретніше визначити недоліки та ефективніше їх усунути. Крім того Руссо підказує шляхи, якими варто йти до змін громадянам, що гарантують встановлення міцної влади народу і якості дотримання його громадянських прав. А саме ці елементи ми сьогодні називаємо демократичними цінностями.

Мета роботи —дослідити теоретичні витoki та основні положення політико-правової теорії Жан-Жака Руссо. Дана мета зумовила постановку наступних дослідницьких **завдань**: проаналізувати теоретико-методологічні основи політичного вчення Жан-Жака Руссо; дослідити основні положення політичної теорії Жан-Жака Руссо; вивчити вплив ідей Жан-Жака Руссо на формування сучасної демократії.

Жан-Жак Руссо (1712-1778)— філософ-просвітник, енциклопедист, письменник та політичний мислитель епохи Просвітництва. Проживав на території

Франції у передреволюційний період та є одним із її ідеологів. Так як політико-правові погляди Жан-Жака Руссо були сформовані під впливом ідей просвітництва, теоретичною базою його положень є історична епоха в якій він жив і залишив слід як основний гуманіст і цивілізатор.

Передреволюційний період у Франції – це час суцільного песимізму у настроях громадян Франції та поширення в ній ідей епохи Просвітництва. Просвітництво-ідейна течія у 17-18 столітті яку класифікують як окрему епоху в історії людства. Це пов'язано з широкими змінами що вона принесла до суспільного ладу. Основу цієї течії склали інтелектуали, що розчарувалися в тодішньому суспільному ладі і запропонували ряд змін які носили антифеодальний та антиабсолютистський характер, і прагнули встановити демократичний лад. Головну роль в чому відіграла Велика французька революція, основою якої стали ідеї вірності, свободи та братерства. Ці ідеї буди висвітлені та поширені саме просвітниками. Які прагнули зробити народ освіченим. Просвітництво можна назвати оптимістичною епохою, що вірить в людину та силу людського розуму. Найвідомішими представниками «золотого століття утопії» є французькі просвітники серед яких Вольтер, Шарль Луї де Монтеск'є, Дені Дідро, Поль Анрі Гольбах та інші серед яких і Жан-Жак Руссо.

Даних просвітників називають енциклопедистами тому, що вони займалися створенням та укладенням просвітницького довідкового трактату під назвою «Енциклопедія або Тлумачний словник науки, мистецтва й ремесел». Що служила довідником і коротким керівництвом з усіх існуючих на той момент технологій, описуючи інструменти й способи їхнього застосування. Ця робота давала людям деяке загальне уявлення про навколишній світ, на основі якого вже повинна була формуватися самостійна здатність судження у кожній людині, що робить його суверенною особою. Сама «Енциклопедія» стала культовим явищем в якому висловлювали найвпливовіші філософи того часу, серед яких і сам Жан-Жак Руссо. Всього в цьому збірнику Руссо опублікував 390 статей.

У своїх поглядах відрізнявся від інших просвітників, які однак вплинули на його політичне вчення. Так як проживаючи у Парижі він співпрацював та спілкувався з його інтелектуальною основою, а саме з філософами Дені Дідро, Вольтером та Шарлем Луї де Монтеск'є. І хоч з часом філософ порвав зв'язок з ними кожен з них став вчителем Руссо і кожен вплинув на його політико-правові погляди.

Також варто відзначити зв'язок політичної думки Руссо з творцями ідеї суспільного договору. В своїй праці він доповнив цю ідею і зробив її призмою через яку потрібно розглядати державу, щоб її громадяни буди щасливими. Ще однією призмою через яку потрібно дивитися на державу є поняття «золотого віку» для Руссо це час в якому люди жили в мирі та злагоді, однак вирішили створити державу, тобто «пожертвувати своєю особистою свободою» [2, с.93]., з цього виходить що держава має зробити життя громадян кращим ніж воно було у «золотому віці».

Мислитель також розповів про шляхи встановлення та існування такої держави, перше переважання в ній середнього класу «Жоден громадянин не по-

винен бути настільки багатий, щоб бути спроможним купити іншого, і жоден – настільки бідний, щоб бути змушеним продавати себе»[2, с.243]., друге це дотримання обов'язку громадянина перед державою «Державі необхідно, щоб ти помер»[2, с.137]. - отже , ти повинен померти, тому що тільки за цієї умови ти жив дотепер в безпеці, третє це верховенство закону в державі , цікавим є те що Руссо називає будь яку країну в якій керує закон республікою , з цього виходить що де закон там і демократія.

Всі вищесказані принципи сьогодні розглядаються в демократичних суспільствах однак найширше з усіх ідей Руссо демократію втілює ідеє суверенного права народу , це право народу тримати в своїх руках законодавчу владу. Тобто народ є законодавчою владою в країні і має право усувати виконавчу в разі невиконання нею загальних вимог. Сьогодні цей принцип називається прямою демократією і саме він був ідеалом Руссо, адже за такого суспільного устрою втілюється основна мета держави – загальне благо її громадян.

1. Погляди Ж.Ж Руссо піддалися впливу низки науковців, які в свою чергу, не дивлячись на деякі розбіжності, як це характерно в політичній науці були представниками однієї хвилі – просвітницької, яка є поширенням освіченості для широкого загалу. Розбіжності були роду поглядів відносно демократії чи монархії, але не поставало навіть питання, чи бути цій монархії абсолютній, адже усіх їх об'єднувало одне – це негативне відношення до пануючого абсолютизму, який на той час охопив усю Європу. Також основним та важливим внеском цієї хвилі – Просвітництва є поява такого явища, як теорія суспільного договору, що безумовно та безпосередньо уже стосується Жан-Жака Руссо.

2. Політичні погляди Жан-Жака Руссо на державу та взагалі суспільство (суспільний лад) є важливим внеском у світову спадщину науки. Важливим є положення про верховенство влади (не абсолютність), її суверенність, а також охарактеризування географічних чинників на формування того чи іншого суспільного ладу, що є наслідком впливу на погляди Руссо географічного детермінізму Шарль Луї Монтеск'є. Також особливість теорії суспільного договору, поняття “золотого віку” та охарактеризування держави, як такої, яка захищає приватну власність багатіїв є важливим положенням у поглядах Жан-Жака Руссо.

3. У сучасному світі ми можемо говорити про домінування демократичного суспільного ладу, та поширення демократичних принципів . Якись-огодні людство розуміє в гаслі рівності та свободи, однак досліджуючи вчення Жан-Жака Руссо виникає питання незрілості нашої демократії в порівнянні з його ідеями що визначають головним втілення загального блага та верховенством закону , який домінує не у кожному демократичному ладі , чи не виходить з цього що вирішальним сьогодні має стати питання закону а не демократії , адже там де закон там і демократія. Отже, ідеї Руссо можна назвати принципами сучасної демократії , які в свою чергу є нерівномірно втіленими в різних суспільствах.

1. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. К. : Port-Royal, 2001. 349 с.

2. Руссо Ж.-Ж. Міркування про походження і основах нерівності між людьми. Про суспільний договір, або Принципи політичного права. М., 1969.
3. Мироненко Л.А. XIX век: Франция: Учебное пособие. Донецк. : БАО, 2003. 139 с.

Едгар Кохан

ВАЖЛИВІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЛОБІЗМУ ТА ЙОГО РОЛЬ У СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність дослідження. Актуальність цього дослідження обумовлюється тим, що дане явище може проявляти себе у якості недемократичного інституту та демократичного інституту, але результат завжди буде ефективний, а вплив значний – або більший контроль авторитарної влади діяльності в політико-економічному середовищі, або спрямування діяльності в демократичному суспільстві на консолідацію промислового потенціалу та політичних еліт один із одними, такого роду взаємовигідна угода, яка сприяє загальному благу та прогресу в цій стороні усього суспільства. В Україні же це питання перспективи лобізму та його результатів та вибору шляху яким варто піти, щоб досягти того чи іншого результату, адже буде проаналізовано основні умови які впливають на те, яку роль лобістська діяльність буде відігравати та до чого її варто віднести - позитивного аспекту, чи олігархічного інструментарію впливу. Чи має Україна шанс отримати квиток до демократичного світу, чи реалізація виявиться занадто складною теж не обійшлося без питання, або навіть відповіді, проте наявний рівень політичної волі звісно зможе знецінити будь-які дослідження перспектив та реформування в цьому напрямі, в чому і полягає основна проблема нашого суспільства.

Мета дослідження. Постановила постановку наступних дослідницьких завдань:

- провести межу між лобізмом, як демократичним інститутом і інструментом впливу та охарактеризувати впливові фактори;
- проаналізувати на основі аналізу та дослідження лобізму перспективи цього інституту в Україні;
- дати теоретично обґрунтоване визначення терміну «лобі»;
- охарактеризувати сучасний стан лобізму в Україні.

Сама суперечлива тема в політичній науці є питання лобізму, адже лобізм може призводити до різних наслідків при різних обставинах, тому варто виділити, що основним предметом в цій науковій статті і будуть впливові чинники на лобізм та його природа.

Чому виходить, що в одних суспільствах лобістська діяльність виявляється перешкодою до прогресу суспільства, а в інших навпаки сприяє цьому? Звідси по-перше впливає, що лобізм сам по собі не можна вважати окремим функціонуючим явищем, як наприклад «корупція», адже його функції та наслідки не впливають від нього самого, тобто саме від обставин і залежить

яку роль лобізм відіграє в суспільстві, що заперечує будь-які підходи науковців трактування лобізму, як діяльності із власною вигодою.

Першим і основним впливовим фактором на лобізм є законодавство і після невдалої спроби вирішити проблему лобізму Вудро Вільсоном, вдавшись до виселення із США лобістів, з'являється у 1946 році єдиний на той час у світі закон, що намагається врегулювати діяльність лобістів та їхні лобістські методи впливу на державні органи, зокрема законодавчий процес. В Штатах він регулював діяльність лобістів, забезпечував прозорість їхнього фінансування та потреби у відкритій діяльності, тобто обов'язковість реєстрації діяльності лобістів у певних інституціях. Вводилось покарання за уникнення реєстрації, але важливим є те, що лобістська діяльність ставав носити легальний характер. Вплив цього закону був суттєво позитивний, як мінімум через те, що лобісти не ставали до опозиції до держави, яка не припускала їхню діяльність, і вибудовувався тісний взаємовигідний зв'язок між суспільством, бізнесом та державою. Основним внеском законодавства США є те, що було дано визначення лобізму, яке до сьогодні в законах виглядає так «Пряме лобіювання – це є спроба вплинути на будь-який законодавчий орган» [1]. Далі в законі йде перерахування способів якими дозволено користуватись при застосуванні лобіювання в державних органах. Можна зробити висновок, що коли законодавством лобізм не передбачений, то тоді методи, цілі та принципи цієї діяльності – уся діяльність не буде обмежуватись, звідки і випливають усі зловживання цим інструментом та реалізації певних цілей.

Якби він одного лише законодавства залежав характер лобізму, то в такому випадку там де лобізм регулюється законом, він ніс би позитивний характер, але якщо звернути увагу на те, що в Грузії закон про лобізм та його діяльність і був прийнятий ще в 1998 році, але прогрес відбувся значно пізніше, лише після зовнішньополітичних факторів, які спричинили революційну та різку зміну політичного курсу до ліберальних цінностей, звідси і впливає значніший впливовий фактор визначення ролі та функції лобізму. Тому наступне питання, яке було розглянуте в цій науковій статті – неправове регулювання лобізму.

До другого основного впливового чинника на лобізм можна віднести громадську думку і що ця думка за собою несе при певних обставинах, а точніше розвинута політична культура сучасного демократичного суспільства. Словами Токвіля «У певних випадках феодалська честь (яка за Токвілем є передумовою чиновницької культури в демократії) передбачала обов'язкову помсту і таврувала ганьбою людину» [2, 506 с.]. Тиранія громадської більшості є тим елементом, що складає суть демократичного суспільства, таким чином в США і з'являється політична культура, де лобіювання не лише заради власної вигоди, але і для загального блага. Варто примітити, що легального закріплення лобізму на той момент ще в США не було, що й означає взаємозалежність політичної культури та законодавства, які є двома регуляторами лобі в суспільстві, і що змінює його природу та суть.

У випадку несприятливих законодавчих умов, наявності лобі, але відсутності його законодавчого передбачення, що перечить закону, а сьогодні будь-яка демократична держава є правовою і тому розвиватись на, так би мовити за-

кулісних, нелегальних домовленостях не може, а що не сприяє розвитку рано чи пізно розпочне перешкоджати йому, в даному випадку саме досвід США в даному питанні буде показником цього, адже вирішення цієї проблеми закінчилось правовим закріпленням, хоча в силу політичної культури, виробленої в американців, до катастрофічних наслідків без правового закріплення лобі не доводив, а завжди продовжував сприяти прогресу, тому характеризувався, як політико-правова проблемою. А уже коли відсутня політична культура, то лобізм сам по собі буде носити переважно негативний характер, і буде лише методом зловживання та наживи окремими групами осіб, що тільки сприятиме утвердженню олігархії в суспільстві. Тому будь-яке наступне законодавче намагання вирішення питання лобі і буде лише обмежувати цей негатив, але не буде здатним змінити його в щось, що сприяє позитивним змінам суспільства, наприклад соціальному прогресу та інтеграція політичної волі різних соціальних груп та усіх верств населення. Політична культура є фундаментом на якому уже будується правове оформлення лобіювання і відповідно його суті та функцій.

Під позитивними та негативними характеристиками лобізму мається на увазі, чи присутня в їх діяльності частка загального блага, чи це лише діяльність корисливого та протисуспільного об'єкта, який шкодить добробуту більшості. Фундаментальним в цьому питанні вважається лише політична культура, адже у провідних країнах задовго до законів про лобізм, уже були прийнято промовуючи якісь ідеї пропонувати щось в замість суспільству, наглядним прикладом є справа Манафорта, яка характеризується не лише кримінальним кінцем справи, але і засудженням в усіх колах, в тому числі самих лобістів правопорушника, адже був порушений не тільки писаний закон США, але і неписаний кодекс лобістів, який і є продуктом політичної культури. Наглядним прикладом уже цього є інформація оприлюднена ЗМІ «В день оприлюднення звинувачень проти Манафорта, голова однієї з найбільших лобістських компаній Вашингтона Podesta Group Тоні Подеста заявив, що він полишає компанію»[4]. Така реакція можлива лише в умовах демократичного суспільства, окрім правового тиску там діє і соціально-громадський тиск, який в більшості випадках не карає, а запобігає здійсненню злочину.

Отже, лобізм стає дійсно демократичним інститутом із позитивними зрушеннями у суспільстві, тобто консолідацією політичної волі тільки при певних умовах, але є і друга сторона цього явища, його темна та негативна, за якою лобізм стає лише методом та інструментом діяльності корумпованих чиновників, як і будь-яке явище в суспільних науках, чи то демократія, чи то вибори, або ж популярні політичні ідеології, які захищають не набір цінностей, а окремих осіб та їх інтереси. Якщо розглядати лобізм як демократичний інститут, то він є таким для України настільки далеким, наскільки низько лежить політична культура цієї держави, а якщо розглядати його як те, що потребує обмеження не в силу набуття прогресивних рис, а з метою усунення, як чогось корумпованого, то в такому випадку невизначеність законом лобіювання призведе до безмежного негативного впливу. А політична культура лише усугубить фатальність цього наслідку. Але все сходиться до політичної волі, тому оцінюю-

чи перспективи лобістської діяльності в Україні ця майбутня, при наявності політичної культури, трансформація лобізму в позитив далеко не заведе в демократичність, якщо критерієм є політична культура та законодавче закріплення вирішення цього питання, яке хоча й спостерігається на рівні намагань затвердити і так не приведе до позитивних наслідків, тут більша вина в – слабкій політичній волі еліт, чи сильного негативного впливу політичних еліт на політичну культуру держави, уже виходить за межі позначених завдань.

1. Закон про лобізм в США [Електронний ресурс]: https://www.law.cornell.edu/cfr/text/26/56.4911-2#b_4_ii_A
2. Алексіс. Д. «Про демократію» / Алексіс де Токвіль. –Київ: Видавничий дім Всесвіт, 1999.– 560 с.
3. Birnbaum, Jeffrey. The lobbyistshow influence peddlers work their way in Washington. New York, Times Book, 1993.
4. Медіа-ресурс української преси [Електронний ресурс]: <https://ukrainian.voanews.com/a/manaforta-sprychynyla-scandal/4092378.html>.

Аліна Губаль

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФЕНОМЕНУ ЛІДЕРСТВА

Актуальність теми дослідження. К. Левін, Р. Ліппі і Р.Уайт колись провели ряд досліджень психологічного клімату, створюваного різними стилями лідерства, і виділили наступні характеристики трьох основних моделей взаємовідносин лідера з групою: авторитарний, демократичний і ліберальний (laissez-faire) стилі, Основні характеристики діяльності групи при кожному з цих стилів перераховані в таблиці 1.

Різні стилі лідерства ведуть до різного психічного стану в групах. Члени групи з авторитарним лідером або апатичні, або агресивно налаштовані по відношенню один до одного, так як лідер контролював навіть їх міжособистісні відносини. Членів групи з демократичним лідером об'єднувало почуття «ми». Члени групи з ліберальним лідером не мали почуття єдності, що не були задоволені роботою, та й продуктивність в групі була низькою. На думку вчених, жоден з стилів в чистому вигляді не може бути рекомендований для підвищення продуктивності праці і ефективності діяльності, але для забезпечення задоволення роботою більше підходить демократичний стиль.

Виклад основного матеріалу. Основні стилі лідерства.

Стиль лідерства та характеристика	Авторитарний	Демократичний	Ліберальний
Спосіб прийняття рішень	детермінується самим лідером	Детальне обговорення питання групою, при якому лідер виконує функцію регулятора і	Анархічний

		коректора	
Активність ведених і технологія	жорстко і повністю підлеглий лідеру	підлеглі мають достатнім ступенем свободи в період обговорення рішення; після прийняття рішення лідер вселяє 2 або більше альтернативні процедури виконання рішення	Поліваріативності в процедурному плані, відсутність можливості контроль за виконанням рішень
Форма виконання прийнятого рішення і регламентація діяльності кожного члена групи	жорсткий диктат щодо форми виконання рішень та контроль аж до окремого індивіда	члени групи в цілому вільні у виборі форми виконання рішень; демократія всередині групи як спосіб самоорганізації її членів	повна відсутність приписів лідера
критика і санкції за відношення до діяльності кожного члена групи	лідер володіє можливістю жорсткої критики і дуже строгих санкцій по відношенню до підпорядкованих; зворотний зв'язок заборонена ступінь свободи; окремого індивіда прагне до нуля: ставлення до члена групи немає залежити від результату роботи, а від лідера	«Об'єктивне» відношення до діяльності кожного члена групи в залежності від конкретного результату роботи	повна спонтанність в реакціях лідера на діяльність своїх відомих, непрогнозована можливість здійснення непередбачуваних санкцій

Головне, що відрізняє найсучасніші підходи - це прагнення до максимальної інтеграції уявлень і узагальнення численних накопичених наукою розрізнених фактів і окремих характеристик лідерства. Так, Д. Катц запропонував варіант вивчення лідерства з використанням всього лише чотирьох основних змінних: 1) ступінь структурованості і рольового детермінізму поведінки; 2) у разі організаційного лідерства вирішальною є характеристика інститутів (демократичні або авторитарні); 3) важливу роль відіграє характер первинних і вторинних відносин в групі або організації; 4) істотні зв'язку групи або організації з іншими системами і підсистемами, а також позиція лідера у всій цій ієрархії.

Лідер - це особа, за яким співтовариство визнає право на прийняття рішень, найбільш значущих з точки зору групового інтересу. Авторитет цього лідера базується на вмінні згуртувати, об'єднати інших для досягнення спільної

мети. Така особа, незалежно від стилю лідерства (авторитарного чи демократичного) регулює взаємовідносини в групі, відстоює її цінності в груповому спілкуванні, впливає на формування загальних цінностей (цілей) і, в деяких випадках, символізує їх.

У політичній сфері зазвичай розрізняють лідерів трьох рівнів:

1. Лідер малої групи осіб, що мають спільні інтереси. Він володіє внутрішньо груповою владою у вигляді авторитету, який формується на основі його особистих якостей, які оцінюються групою безпосередньо, в процесі їх спільної діяльності. Розрізняють «ділового», «інтелектуального» лідерів і «лідера спілкування». Для першого характерні організаторські здібності, підприємливість, прагматизм. Авторитет другого спирається на вміння вирішувати складні завдання, знаходити нестандартні рішення, виконувати функції мозкового центру. «Лідеру спілкування» притаманні психологічна комфортність, комунікабельність, вміння знімати напруженість всередині групи.
2. Лідер громадського руху, організації, партії - особа, з яким конкретні соціальні шари (групи) пов'язують можливість задоволення своїх інтересів (НЕ обов'язково адекватно усвідомлювати). Він впливає на громадську думку як в силу своїх особистих якостей, так і завдяки тому, що підтримуюча його частина населення перебуває в стані очікування. Останнє і є проявом в масовій свідомості потреби в лідері, яким частина населення авансує певну ступінь довіри і підтримки. Чим менше конкретизовані цілі і завдання суспільного руху, тим більш значуща діяльність лідера.
3. Політичний лідер - особа, що діє в системі владних відносин, в якій лідерство представлено у вигляді своєрідних соціальних інститутів (представницьких органів, багатопартійності, впливових громадських організацій), що забезпечують захист і баланс інтересів різних соціальних груп. Особистісні характеристики, що мають принципове значення в першому випадку, істотно - у другому, на третьому рівні не роблять вирішального впливу на діяльність лідера, яка здійснюється в рамках зовнішніх регуляторів, властивих певній культурі.

Останнє, на що хотілося звернути увагу - типологія лідерів В.Д. Джоунса. Автор вважає, що взаємодія ринку і демократії породжує обмежене число варіантів лідерства - всього чотири:

- 1) Лідер- «делегат» - залежить від економічних еліт і підзвітний виборцям. Це відбувається, коли виборці згодні з позицією економічних еліт. Делегат розглядає економічні зміни через призму своїх послідовників;
- 2) лідер- «довірена особа» - підзвітний своїм виборцям, але вільний від контролю з сторони економічних еліт. Такий лідер займається в основному економічними змінами, які не обов'язково є вимогами виборців, але в принципі відповідають їх інтересам;
- 3) лідер- «лакей» - контролюється виключно економічними елітами і непідзвітним виборцем. Практично, виключно обслуговує інтереси економічних еліт;

4) лідер - «підприємець» - незалежний від економічних еліт, непідзвітним виборцям. Практично незалежний, працює тільки на самого себе.

Так виглядають основні сучасні уявлення про феномен лідерства, а в цілому, так постає перед читачем узагальнений аналіз лідерства, що виникає при взаємодії лідера і ведених, на стику двох проблем: політичної психології окремої особистості (лідера) і політичної психології груп, малих і великих.

1. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии.
2. Политология: Энциклопедический словарь. М., 1993.
3. Лебедева М.М. Вам предстоит переговоры. М., 1993.
4. Косолапов Н.А. Социальная психология и международные отношения. М., 1983.
5. История дипломатии. В 3-х тт. М., 1956-1958.
6. Макиавелли Н. Государь. М., 1980.
7. A psychological examination of political leaders / Ed. M. Hermann, T. Milburn. N. Y., 1977.
8. Dowers R; Huges J. Political Sociology. Chichester, 1983.
9. Hermann M. Handbook for assessing personal characteristics and foreign policy orientations of political leaders. Columbus, 1987.

Євгеній Лівак

ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Актуальність теми. Міжнародні стандарти в галузі прав людини ґрунтуються на ідеї участі кожної особи в суспільному житті на засадах рівності й без дискримінації (ООН, 1993). Поширення в Україні процесу інклюзивного навчання дітей з обмеженими можливостями фізичного та/або психічного здоров'я є не лише відображенням часу, але й представляє собою ще один крок до забезпечення повної реалізації прав дітей з особливими потребами на якісну освіту. Інклюзивна практика реалізує доступ до одержання освіти в загальноосвітньому закладі за місцем проживання та створення необхідних умов для успішного навчання для всіх без виключення дітей, незалежно від їх індивідуальних особливостей, психічних та фізичних можливостей. Збільшення кількості народження дітей із порушеннями в розвитку не лише проблема українського, але глобального масштабу. Рівень підтримки, гуманізм та терпимість у ставленні до дітей з особливими потребами, можливість надати їм доступну та якісну освіту – показники ступеня розвитку суспільства, в якому вони живуть.

Мета статті. Метою роботи з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку, є інтеграція у сучасну систему соціальних стосунків.

Завдання статті. Реалізація прав на освіту дітей з обмеженими можливостями здоров'я розглядається як одна з найважливіших завдань державної політики в галузі корекційної освіти. Отримання такими дітьми якісної загальної та професійної освіти є одним з основних і невід'ємних умов їх успішної соціалі-

зації, забезпечення повноцінної участі в житті суспільства, ефективної самореалізації в різних видах професійної і соціальної діяльності.

Ступінь наукового вивчення проблеми. Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема В. Бондар, А. Колупаєва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко та інші присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм.

Основна частина. Актуальність проблеми інклюзивної освіти пов'язана, насамперед, з тим, що число дітей, які потребують корекційного навчання, неухильно росте. Дітей, які потребують корекції фізичного та(або) розумового розвитку, в Україні понад 1 млн., що становить 12% від загальної кількості дітей у країні. Окрім зростання кількості дітей з обмеженими можливостями, наголошується тенденція якісної зміни структури дефекту, комплексного характеру порушення у кожній окремій дитини.

В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, яка забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами. Навчання дітей з особливими потребами ґрунтується на принципах виваженої педагогіки, дієвість яких підтверджується і від використання якої виграють усі діти. Вона передбачає, що різноманітність між людьми є природним явищем. Через обмеження у спілкуванні, самообслуговуванні, пересуванні розвиток цих дітей значною мірою залежить від задоволення їхніх потреб іншими людьми, а це становить багатогранний процес соціально-педагогічної інтеграції та процесу інклюзії, зокрема. Освіта дітей з особливостями психофізичного розвитку є однією із найважливіших завдань для країни. Це необхідна створення дійсно інклюзивного середовища, де кожен зможе відчувати затребуваність свого існування.

Суспільство зобов'язане дати можливість кожній дитині, незалежно від її потреб та інших обставин, повністю реалізувати свій потенціал, приносити користь суспільству і стати повноцінним його членом. Водночас, наше сьогодення - це зміна ціннісних орієнтацій в освіті, визначення розмаїття кожної дитини, обумовлене зміною освітньої парадигми на гуманістичну "освіта для всіх, школа для всіх".

Перед нашим суспільством стоїть гостра проблема залучення наших співгромадян, що мають деякі особливості фізичного розвитку в соціум, проблема їх активної адаптації, соціалізації та розвитку в рамках суспільства і на благо суспільства.

Одним з варіантів вирішення цієї проблеми є розвиток в Україні інклюзивної освіти, націленої на:

- залучення дітей з обмеженими можливостями в освітній процес;
- соціалізація дітей-інвалідів у сучасному суспільстві;
- створення активної поведінкової установки у дітей-інвалідів на впевнене позиціонування себе в сучасному суспільстві;
- вміння перетворювати свої недоліки в достоїнства;

- зміна ставлення сучасного суспільства до людей з обмеженими можливостями через вищевказане залучення дітей з обмеженими можливостями в наше суспільство.

Інклюзія (від англ. inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, і насамперед, що мають труднощі у фізичному розвитку. Він припускає розробку і застосування таких конкретних рішень, які зможуть дозволити кожній людині рівноправно брати участь в академічному і суспільному житті. Термін інклюзія має відмінності від термінів інтеграція та сегрегація. При інклюзії всі зацікавлені сторони повинні брати активну участь для отримання бажаного результату.

Інклюзія — це процес реального включення дітей з особливостями психофізичного розвитку в активне суспільне життя і однаковою мірою необхідна для всіх членів суспільства. Дитина з особливими потребами — це не обділена долею, це, швидше, визначений спосіб життя за обставин, що склалися, який може бути дуже цікавий їй і оточуючим людям, якщо порушення розглядати в рамках соціальної концепції. Тоді головний сенс процесу інклюзії можна позначити так: «Всім тут раді!»

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу. Інклюзивне навчання забезпечує доступ до освіти дітей з особливими потребами у загальноосвітніх школах за рахунок застосування методів навчання, що враховують індивідуальні особливості таких дітей. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей; забезпечує рівноцінне ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами. Отримані поза соціумом знання і вміння не могли допомогти дітям з особливими освітніми потребами цілковито адаптуватися в суспільстві, підготуватися до подолання неминучих життєвих труднощів, а, отже, реалізуватися в повній мірі як рівноправні і повноцінні члени суспільства. В інклюзивних класах діти з особливими потребами включені в освітній процес. Вони осягають основи незалежного життя, засвоюють нові форми поведінки, спілкування, взаємодії, вчать виявляти активність, ініціативу, свідомо робити вибір, досягати згоди у розв'язанні проблем, приймати самостійні рішення.

Філософія інклюзії базується на вірі в те, що кожна людина з вадю має отримати освіту і житлові умови, які б якомога ближче відповідали нормальним. Вона передбачає істотні зміни в культурі, політиці та практичній діяльності шкіл. Одним із аспектів інклюзивної освіти є забезпечення ефективності навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітньому закладі. Увага зосереджується на соціалізації дітей цієї категорії та якості навчання. Діти з особливими потребами стають частиною нашого життя, вони включаються в загальноосвітні школи, оточення, спільноти. До них ставляться як до рівних і як таких, що заслуговують на повагу і сприйняття їх такими, як вони є. Це те право, яким всі ми користуємось як члени суспільства.

Досвід зарубіжних країн показує, що з будь-якої жорсткої освітньої системи якась частина дітей вибуває, тому що система не готова до задоволення індивідуальних потреб таких дітей у навчанні. Це співвідношення становить 15% від загального числа дітей у школах і, таким чином школярі, що вибули, стають відокремленими і виключаються із загальної системи. Потрібно розуміти, що не діти зазнають невдачі, а система виключає їх. Інклюзивні підходи можуть підтримати таких учнів у навчанні та досягненні успіху, що дасть шанси і можливості для кращого життя.

Особливої уваги в демократичному суспільстві потребують громадяни з обмеженими фізичними можливостями, а тому ще однією з проблем, яку має вирішити суспільство і державна політика, є пошук інструментів соціальної та духовної реабілітації, спеціального навчання, адаптації та інтеграції в суспільство молоді з обмеженими фізичними можливостями. Адже ці люди розвиваються в умовах деформованого процесу соціалізації, що значно утруднює процес становлення та формування повноцінної особистості. До інструментів, що застосовуються державою для вирішення цього питання, належать освіта, психолого-педагогічний та духовний вплив на особистість.

Основний принцип інклюзії: у всіх випадках, коли це можливо, усі діти мають навчатися разом, незважаючи на певні труднощі чи відмінності, які існують між ними. Розкриття потенційних можливостей дітей з психофізичними порушеннями залежить не стільки від форм навчання (інтернатна чи інклюзивна), хоча вони й визначають різний ступінь соціальної адаптованості, скільки від гнучкості системи спеціальної освіти, рівня та діапазону наданих послуг, які задовольняють їхні потреби (раннє виявлення порушень, єдність діагностики і корекції розвитку, наступність дошкільного, шкільного і після шкільного змісту освіти тощо).

Висновки. Отже, інклюзія – це масштабне залучення всіх школярів до всіх аспектів навчання та шкільного життя, незалежно від наявності тих чи інших індивідуальних особливостей чи відмінностей. Вона передбачає усунення будь-яких форм шкільної сегрегації, зокрема спеціальних класів для тих, хто на відповідає умовно визначеному стандарту «нормальності». У межах інклюзивної моделі всі учні навчаються разом у звичайних школах, класах, які в свою чергу активно адаптуються та змінюються, щоб враховувати й задовольняти потреби кожного.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних навчальних закладах є корисним, як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для дітей з нормальним рівнем розвитку, членів суспільства в цілому. Інклюзивна освіта передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку.

Інклюзія є соціальною концепцією, яка передбачає розуміння мети – гуманізація суспільних відносин і прийняття прав осіб з обмеженими можливостями на якісну та доступну освіту. Інклюзія в освіті – це ступінь інклюзії в суспільстві, одна з гуманітарних ідей його розвитку.

1. Реалізація оновленого змісту освіти дітей з особливими потребами: початкова ланка: Навч.-метод посібник / Н. Б. Адамюк, Л. Є. Андрусишина, О. О. Базилевська та ін., НА-ПН Інститут спеціальної педагогіки; за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої, Н. О. Мака-рчук, В.І. Шинкаренко. Київ, 2014. 336с.
2. Серія навчальних матеріалів (тренінгові модулі) / за заг. ред. О. Красюкової-Еннз, Ю. Найди, М. Сварника, О. Софія. Українськоканадський проект «Інклюзивна освіта для ді-тей з особливими потребами в Україні». К.: СПДФО Парашин І. С., 2011. 248 с.
3. Українсько-канадський проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»: тренінгові модулі: «Соціальної політики». К., 2011. 132с.
4. Розвиток політики інклюзивних шкіл. Інтегроване планування послуг, їх надання та фі-нансування в Канаді: посібник / Дж. Блейз, Е. Чорнобой, Ш. Крокер, Е. Страт, О. Красю-кова-Еннз. К.: Паливода А. В., 2012. 46 с.

Каріна Чопик

ПРОБЛЕМИ БЕЗРОБІТТЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ В УКРАЇНІ

Безробіття є однією з найважливіших складових економічних відносин у державі. Без досягнення високого рівня зайнятості не можна говорити про виконання державою якихось соціальних зобов'язань, неможливо забезпечити соціально-економічний розвиток держави, безпечне функціонування суб'єктів господарювання, підвищення добробуту населення, убезпечення різних сфер його життєдіяльності.

За даними ООН сьогодні в світі кожний третій працездатний не має робо-ти взагалі або має випадковий чи сезонний заробіток (750 млн. чол.). Тому без-робіття є центральною соціальною проблемою сучасного суспільства.

Досягнення високого рівня зайнятості - одна з основних цілей макроеко-номічної політики держави. Економічна система, що створює додаткову кіль-кість робочих місць, ставить задачу збільшити кількість суспільного продукту і тим самим у більшому ступені задовольнити матеріальні потреби населення. При неповному використанні наявних ресурсів робочої сили система працює не досягаючи границі своїх виробничих можливостей. Чимало проблем безробіття наносить і життєвим інтересам людей, не даючи їм прикласти своє уміння в тім роді діяльності, у якому людина може найбільше виявити себе, чи лишає їх та-кої можливості, через що люди переносять серйозний психологічний стрес [1].

Безробіття вважається, з одного боку, важливим стимулятором активності працюючого населення, а з іншого - великим суспільним лихом. Всі країни світу прикладають багато зусиль для подолання безробіття, але жодній ще не вдалося ліквідувати його повністю. Взагалі експерти Міжнародної організації праці вважають, що найближчими роками в середньому в світі рівень без-робіття досягне 10% і повністю ліквідувати його не зможе жодна країна.

Наявність безробіття в суспільстві свідчить про неповне використання тру-дових ресурсів. Надмірне безробіття, без сумніву, негативно відображається на

всій економіці країни. У цілому вплив безробіття на економічне та соціальне життя суспільства суперечливий.

До негативних соціально-економічних наслідків безробіття можна віднести:

1. Незайнята робоча сила означає недовикористання економічного потенціалу суспільства, прямі економічні втрати, що є наслідком природного й фактичного безробіття (і відповідно зайнятості).

2. Безробіття сковує вимоги профспілок про підвищення заробітної плати, тобто спрацьовує на користь вимог союзів підприємців.

3. При тривалому безробітті працівник втрачає кваліфікацію, а одержання нової кваліфікації й адаптація до нових умов часто протікають для нього болісно. За результатами досліджень, працівник навіть після трьох місяців безробіття досягає попередньої продуктивності праці лише приблизно через 7 місяців.

4. Безробіття веде до прямого падіння раніше досягнутого рівня життя. Допомога по безробіттю завжди є меншою, ніж заробітна плата і має тимчасовий характер. Зростання безробіття знижує купівельний, інвестиційний попит, скорочує обсяги заощаджень у населення. Наприклад, у Франції безробітні протягом 30 місяців отримують 79% заробітку, як страхову допомогу. В Італії та Німеччині приблизно половина людей, що залишилися без роботи, не знаходять нової протягом 12 місяців після звільнення. Щедра допомога - в Німеччині - 72%, у Португалії - 81%, у Бельгії - 82%. Тривалість виплат варіюється від 1 до 5 років. У Бельгії вони взагалі безстрокові, так що можна з допомоги одразу виходити на пенсію.

5. Сам факт безробіття наносить людині тяжку психологічну травму, порівняну із самими неприємними обставинами (смерть близьких, тюремне ув'язнення тощо). Про масштаби соціальних наслідків безробіття свідчить ряд фактів. Зокрема, практично у всіх країнах найбільш уразливими соціальними групами, які найбільше страждають від безробіття, є молодь та жінки. Соціолог з Університету Хопкінса Харві Бреннер, який більше тридцяти років вивчав соціальні наслідки безробіття в США, встановив, що його збільшення в національних масштабах на один відсоток викликає ріст кількості самогубств на 4,1%, пацієнтів у психіатричних закладах – на 3,4%, ув'язнених – на 4%, кількість убивств підвищується на 5,7%. Причому вивчення справ правопорушників показує, що приблизно 70% ув'язнених у момент арешту не мали роботи, що рецидивізм можна пояснити відсутністю роботи [2].

Соціально-економічні наслідки безробіття можна сформулювати таким чином: відбувається знецінення, недовикористання людського потенціалу суспільства, погіршується якість життя безробітних та їх членів родини, підсилюється тиск на розмір заробітної плати зайнятих із боку конкуруючих на ринку праці, збільшуються витрати суспільства й індивіда на відновлення чи зміну професійного статусу і рівня продуктивності праці, формуються категорії осіб із девіантною поведінкою, схильних до вчинків, що суперечать прийнятним соціальним нормам і цінностям.

Безробіття, яким би чином воно не вимірювалося – це завжди трагедія для тих, хто не має роботи і не може одержати законне стабільне джерело існування. Тривала бездіяльність веде до соціальної деградації людини: що має професію – до втрати кваліфікації, що не має її – до пошуку доходів сумнівними, напівкримінальними і кримінальними способами. Відрив від трудового джерела доходу та тривале існування на соціальні допомоги призводить до втрати самоповаги, занепаду моральних устоїв, розпаду родини тощо [3].

Формування національного ринку праці – це одна з головних сучасних соціально-економічних проблем в економіці України. На сьогоднішній день, нелегальна трудова міграція, зростання рівня й тривалості безробіття та збільшення незайнятого населення – це суттєві наслідки переходу країни до ринкової системи від командно-адміністративної. Найважливішими з них є проблеми зайнятості та безробіття населення, оскільки напруження у цих сферах зростає. Саме тому, працевлаштування незайнятого населення набуває першочергового значення.

Безробіття спричиняє серйозні економічні і соціальні витрати. Якщо економіка не в змозі задовольнити потреби в робочих місцях для всіх, хто хоче і може працювати, хто шукає роботу і готовий приступити до неї, то втрачається потенційна можливість виробництва товарів і послуг. На сьогоднішній день, на жаль, наша держава відома у світі як джерело постачання дешевої робочої сили. Але трудову міграцію українців скоріше можна назвати вимушеною, що є характерним для перехідного типу економіки.

На сьогоднішній день, за прогнозами експертів, за кордоном вже працює від 1 до 7 млн. українців. Крім того, кількість тих, хто неофіційно працює за кордоном, різко зросла за останні роки. Ще у 2011 році за кордоном неофіційно працювало близько 28% українців, а вже в 2015 році – майже 41% від усіх, що працюють за кордоном. Також зросла кількість людей, готових погодитися на різні ризикові пропозиції за кордоном. Сьогодні 21% українців заради роботи за кордоном згодні на порушення закону у вигляді нелегального перетину кордону. Якщо раніше виїздили за кордон на заробітки вихідці із сільських територій, низькокваліфіковані робітники, працівники із середньою спеціальною освітою, то, як зазначають фахівці, враховуючи різке падіння добробуту населення, яке торкнулося не лише малозабезпечених верств, а й представників середнього класу, дрібних підприємців, кваліфікованих працівників, можливим є зростання еміграції фахівців. Тим більше, що на рівні Євросоюзу розроблено спільні підходи до заохочення імміграції фахівців. Йдеться про директиву щодо так званої «блакитної карти», тобто права на отримання дозволу на проживання для фахівців з третіх країн, які мають відповідну освіту, досвід роботи і пропозицію щодо працевлаштування в країні ЄС, яка передбачає заробітну плату в півтора рази вищу за середній рівень по країні. За законодавством низки країн для представників певних професій ці вимоги вже зменшено. Так, наприклад, в Німеччині вчені, інженери, ІТ-спеціалісти, лікарі можуть отримати «блакитну карту» і у разі пропозиції меншої заробітної плати [4].

Щоб знизити рівень безробіття необхідно розробити та ухвалити антикризову програму заходів подолання негативних явищ в економіці. Для подо-

лання безробіття необхідно перш за все: створити сприятливий інвестиційний клімат у державі, адже залучення інвестицій дасть змогу не лише створювати додаткові робочі місця на існуючих підприємствах, а й розвивати підприємництво та фермерство як головний із шляхів розв'язання існуючої проблеми; потрібно збільшити державне фінансування програм професійного навчання; збільшити фінансування заходів щодо надання ефективної підтримки пошуку робочих місць безробітним; стимулювати підприємців до навчання, пере-кваліфікації й подальшого працевлаштування додаткової робочої сили, залучення приватного (як вітчизняного, так і іноземного) капіталу в райони зі стійким рівнем безробіття; системна підтримка розвитку молодіжного підприємства та її інституційне забезпечення [5].

Рівень безробіття в країні напряму залежить від стану економіки країни. Всі країни світу прикладають багато зусиль для подолання безробіття, але жодній ще не вдалося ліквідувати його повністю. Запорукою вирішення цієї проблеми є розробка і реалізація широкого комплексу відповідних заходів, насамперед, у соціально-трудої сфері. Слід посилити увагу щодо оновлення та підвищення технічного рівня робочих місць, зокрема, для того, щоб кожне з них забезпечувало зайнятому прожитковий мінімум і подальше зростання заробітної плати (з урахуванням інфляції). Слід зазначити, що створення нових робочих місць призведе до припинення скорочення та звільнення робочого персоналу; збільшення кількості спеціальних центрів зайнятості, де кожен матиме змогу пройти курси перенавчання або підвищення кваліфікації, допоможе дізнатись про перспективні професії та галузі діяльності, проконсультуватись зі спеціалістами щодо правильного використання свого робочого потенціалу і професійних навичок тощо. Якщо держава створить ефективну систему працевлаштування, яка буде ґрунтуватись на науковому осмисленні правових відносин, які виникають у цій сфері, громадяни знаходять ті робочі місця, де матимуть гідну заробітну плату, комфортні та безпечні умови праці.

Підсумовуючи, слід наголосити, для того, щоб знизити рівень безробіття необхідно розробити та ухвалити антикризову програму заходів подолання негативних явищ в економіці спільно з роботодавцями та профспілками. Необхідно стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, шляхом зменшення податкового тиску, полегшення порядку реєстрації підприємств. З появою нових підприємств з'являться нові робочі місця. Потребує також дослідження ринку праці щодо актуальності різних спеціальностей та здійснення пере-кваліфікації працівників відповідно до неї, застосування нових методів подолання безробіття, наприклад громадських робіт тощо.

Донедавна Уряд України не звертав належної уваги на дану проблему, що викликало досить справедливий побоювання. Але положення частково змінилося з прийняттям деяких законів і положень, у яких натиск робиться на удосконалювання ринкових механізмів регулювання зайнятості. Будемо сподіватися, що дані акти не стануть простим псуванням папера, а будуть ефективно перетворюватися в життя, ставши передумовою для економічного відродження України.

1. Безробіття: визначення, види, показники. Особливості зайнятості та безробіття [Електроний ресурс] https://stud.com.ua/48730/ekonomika/bezrobittya_viznachennya_vidi_pokazniki_osoblivosti_zaynyatosti_bezrobittya
2. Кочума І.Ю. Стан зайнятості та безробіття в Україні на сучасному етапі / І.Ю. Кочума // Фінансовий простір. 2011. № 3. С. 119-126.
3. Бриндак Людмила, Дрогомирецька Юлія Соціально-економічні наслідки безробіття [Електронний ресурс] http://www.rusnauka.com/17_APSN_2009/Economics/48382.doc.htm
4. Костенко Т.Я. Шляхи подолання безробіття в Україні [Електронний ресурс] <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/2179/>
5. Куди пойдуть працювати українці [Електронний ресурс] <http://www.dsnews.ua/society/kudi-poyidut-pratsyuvati-ukrayintsi-02062015161200>

Владислав Котигорошко

УМОВИ ТА СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ ФРУСТРАЦІЇ

Здатність людини долати вплив несприятливих факторів є, безсумнівно, одним з найважливіших умов актуалізації і реалізації його особистісного потенціалу. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема фрустрації та визначення умов її подолання.

Відповідно до психоаналітичного підходу (З. Фрейд), подолання фрустрації здійснюється за рахунок доведення до свідомості невротика і пов'язаної з цим психологічної розрядки справжніх глибинних причин переживаного симптому, викликаного фрустрованими сексуальними імпульсами. У ході сеансів психоаналізу фрустрована потреба втрачає свою силу і поведінка людини стає більш адаптивною [3, с. 91].

У рамках біхевіористичного підходу (Р. Берн, Д. Річардсон) в психокорекційній і психорозвиваючій роботі з людьми, схильними до агресивної поведінки в ситуації фрустрації, пропонується і використовується навчанням різних соціальних умінь. В якості конкретних процедур тренінгу соціальних умінь виступають наступні: моделювання / демонстрація прикладів адекватної поведінки, рольові ігри (вироблення умінь), встановлення зворотного зв'язку через заохочення / винагороду за бажану і адекватну соціальну поведінку; перенесення навичок з навчальної ситуації в реальну життєву обстановку [1, с. 17].

У гештальт терапії (Ф. Перлз і ін.), як і в психоаналізі, велика увага приділяється усвідомленню клієнтом своїх фрустрацій і усуненню невротичних механізмів, їх зумовлюючих (злиття, інтродекції, проєкції та ін.). Для цього використовується створення умов для повторного переживання фруструючих ситуацій, що забезпечує клієнту доступ до наявних у нього ресурсів [11, с. 16].

У логотерапії В. Франкла особлива увага приділяється екзистенціальній фрустрації, що виникає, коли у людини фрустроване прагнення до сенсу.

Апатія і нудьга — головні характеристики екзистенціальної фрустрації. Сама по собі вона не є патологічною, але відіграє велику роль у розвитку ноогенних неврозів. У роботі з клієнтами, які перебувають у стані екзистенціального вакууму, використовуються такі методи: гуманні відносини з логотерапевтом; уважне ставлення до ознак екзистенціального вакууму; поглиблення екзистенціального усвідомлення; фокусування на пошуках сенсу [5, с. 15].

Одним з основних постулатів раціонально-емоційної поведінкової теорії (А. Елліс) є те, що у людей в один і той же час можуть бути як раціональні, так і ірраціональні переконання. Раціональні переконання асоційовані зі здоровими негативними емоціями (заклопотаність, смуток, скорбота, роздратування); ірраціональні — з хворими негативними емоціями (тривога, депресія, вина, сором, гнів). Робота з ірраціональними поглядами і формування раціональних поглядів становлять сутність раціонально-емоційної поведінкової терапії по подоланню фрустрації [6, с. 14].

У зв'язку з тим, що фрустрація (як психічний стан) пов'язана з подоланням труднощів, необхідно також враховувати використовувані при цьому стратегії. Однією з цих стратегій є копінг [7, с. 231].

Вперше термін з'явився в психологічній літературі в 1962 році; Л. Мерфі застосувала його, вивчаючи, яким чином діти долають кризи розвитку. Чотири роки по тому, в 1966 році Р. Лазарус у своїй книзі «Психологічний стрес і процес подолання з ним» звернувся до копіngu для опису усвідомлених стратегій подолання стресу і з іншими породжуваними тривогою подіями [9, с. 727].

Згодом поняття «копінг» стало включати в себе реакцію не тільки на «надмірні або перевищуючі ресурси людини», а й на щоденні стресові ситуації. Зміст копіnga при цьому залишився тим же: копінг — це те, що робить людина, щоб впоратися зі стресом: вона об'єднує когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії, які використовуються, щоб впоратися з запитам повсякденного життя. Думки, почуття і дії утворюють копінг-стратегії, які використовуються в різному ступені в певних обставинах. Таким чином, копінг — це поведінкові і когнітивні зусилля, застосовувані індивідами, щоб впоратися із взаємовідносинами людина-середовище. При цьому підкреслюється, що реакції індивіда на стресову ситуацію можуть бути як довільними, так і мимовільними [7, с. 232].

Сучасна соціальна дійсність робить важкі ситуації важливими елементами взаємодії людини з навколишнім світом. У численних дослідженнях копінгової поведінки, встановлено, що факторами, які впливають на вибір стилю і стратегії копінг поведінки, є як особливості ситуації і сприйманий контроль над нею, так і особливості особистості. Найчастіше серед особистісних детермінант називають: Самооцінку, самосприйняття, локус контролю і рівень тривожності; Вік, стать і гендер; Соціальну компетентність, приналежність людини до великого і малого соціуму (етнічної групи і соціального прошарку), соціальний досвід, набутий в сім'ї, школі і соціальну роль [7, с. 121].

Психологи, що займаються проблематикою копінг-поведінки, дотримуються різних точок зору на ефективність стратегій подолання. Якщо в багатьох теоріях враховується, що копінг-стратегії за своєю суттю можуть бути як продуктивними, функціональними, так і непродуктивними, дисфункціональними,

то існують автори, з точки зору яких невід'ємною характеристикою копінг-поведінки є його корисність; вони визначають копінг як «адаптивні дії, цілеспрямовані і потенційно усвідомлені» або стратегіям, які послідовно використовуються індивідом, щоб впоратися зі стресом. Інші схожі терміни — це копінгові тактики і копінгові ресурси [8, с. 730].

Ресурсні теорії припускають, що існує деякий комплекс ключових ресурсів, які «керують» або направляють загальний фонд ресурсів. Тобто «ключовий ресурс - це головний засіб, що контролює і організує розподіл інших ресурсів» [10, с. 232].

До ресурсного підходу відносять роботи деяких серйозних дослідників, в яких раніше був відсутній зв'язок з вивченням копінгової поведінки. В рамках ресурсного підходу розглядають широкий спектр різних ресурсів, як середовищних (доступність інструментальної, моральної і емоційної допомоги з боку соціального середовища), так і особистісних (навички та здібності індивіда). Хобфолл пропонує теорію збереження ресурсів, в якій розглядає два класи ресурсів: матеріальні і соціальні, або пов'язані з цінностями. Так, наприклад, М. Селігман в якості головного ресурсу в копінгу зі стресом розглядає оптимізм. Інші дослідники в якості одного з ресурсів, що впливають на використовувані копінг-стратегії, пропонують конструкт «життестійкість» [9, с. 731].

Ресурсний підхід припускає, що володіння і управління ресурсами і застосування копінг-стратегії можуть надавати один на одному взаємного впливу. Так, якщо у підлітка немає бажання ефективно взаємодіяти зі своїм соціальним оточенням, у нього буде мало друзів. У цьому випадку можна заявити, що копінг-стратегія вплинула на ресурси. Навпаки, в разі, якщо дитина росла у збідненому соціальному середовищі, тобто, у дитини були обмежені ресурси, ця обставина може вплинути на бажані їм копінг-стратегії і на частоту використання ним соціальної підтримки як стратегії подолання стресу [9, с. 731].

Оскільки інтерес до копінг-стратегій виник в психології відносно недавно і через складність самого феномена справляння з труднощами, дослідники ще не дійшли до однієї єдиної класифікації копінг-поведінки. Роботи по копінг-стратегіям поки що є доволі розрізненими, тому мало не кожен новий дослідник при вивченні проблематики копінгової поведінки пропонує свою власну класифікацію. При цьому, щоб хоч якось систематизувати наявні підходи до копінг-стратегій, вже додаються зусилля по класифікації самих класифікацій. Дослідники, які перші використали поняття копінга в психології, запропонували і першу класифікацію копінг-стратегій. Лазарус і Фолкман запропонували дихотомічну класифікацію копінг-стратегій, виділивши їх наступну спрямованість: проблемно-фокусовані стратегії (11 копінгових дій), емоційно-сфокусовані стратегії (62 копінгових дій) [10, с. 233].

Іншими дослідниками пропонувалися схожі класифікації копінг-стратегій. Ось, наприклад, Моос і Шеффер виділяють три стратегії: сфокусована на оцінці (встановлення для себе значення ситуації); сфокусована на проблемі (прийняття рішень та здійснення конкретних дій для подолання стресу); сфокусована на емоціях (управління почуттями і підтримку емоційної рівноваги) [2, с. 101].

Перлин і Шулер пропонують аналогічну запропоновану Моосом і Шеффером класифікацію, виділяючи в ній три наступних стратегії: стратегія зміни способу бачення проблеми, стратегія зміни проблеми, і стратегія управління емоційним дистресом [2, с. 101].

Ці дві класифікації практично повторюють класифікацію Лазаруса і Фолкмана. При цьому Моос і Шеффер і, відповідно, Перлин і Шулер виділяють в стратегії «фокусування на проблемі» дії двох типів: когнітивні («фокусування на оцінці» і «зміна способу бачення проблеми», відповідно) і поведінкові («фокусування на проблемі» і «стратегія зміни проблеми», відповідно). Багато з класифікацій копінг-стратегій, що виникали услід за класифікацією Лазаруса і Фолкмана, склалися в тій же традиції, пропонуючи дихотичний поділ копінг-стратегій за принципом «робота з проблемою» / «робота зі ставленням до проблеми». Таким чином, багато класифікації копінг-стратегій, в основному, зводяться до розрізнення між активними, сфокусованими на проблемі зусиллями впоратися із зовнішніми запитами проблеми проти більш інтроспективних зусиль переформулювати або когнітивно переоцінити проблему так, що вона краще відповідає зовнішнім вимогам [27, с. 15].

Деякі дослідники прийшли до того, що стратегії найкраще згрупувати в копінгові стилі, що представляють собою функціональні та дисфункціональні аспекти копінга. Функціональні стилі являють собою прямі спроби впоратися з проблемою, за допомогою інших або без неї, в той час як дисфункціональні стилі пов'язані з використанням непродуктивних стратегій. У літературі прийнято називати дисфункціональнікопінг-стилі «уникаючимкопінгом». Так, наприклад, Фрайденбергпропонує класифікацію, в якій 18 стратегій згруповані в три категорії: звернення до інших (звернення до інших за підтримкою, будь це однолітки, батьки або хтось ще), непродуктивний копінг (стратегії уникнення, які пов'язані з нездатністю впоратися з ситуацією) і продуктивний копінг (працювати над проблемою, зберігаючи оптимізм, соціальний зв'язок з іншими). Як видно, копінг-стратегія в категорії «Звернення до інших» стоїть осібно від категорій «ефективного» і «неефективного» копінга. Таким чином, незважаючи на те, що дана класифікація заснована на вимірюванні «ефективності / неефективності», дослідниками тут все ж зроблена спроба виділити ще один вимір - «соціальна активність», яка з точки зору дослідників не може однозначно оцінюватися як продуктивна або непродуктивна [9, с. 740].

На сьогоднішній день проблематика копінг-стратегій активно досліджується в самих різних сферах і на прикладі різних типів діяльності. Серйозна увага приділяється вивченню зв'язку копінг-стратегій, які застосовує індивід, з його емоційним станом, успішністю в соціальній сфері і т. д. При цьому копінг-стратегії оцінюються з точки зору їх ефективності / неефективності, а за критерій ефективності приймається зниження почуття уразливості до стресів [4, с. 22].

Так, наприклад, отримані дані, що копінгові реакції, які фокусуються на проблемі (наприклад, спроба змінити щось в стресових взаєминах з іншою людиною або між іншими людьми в своєму соціальному оточенні) пов'язані з більш низькими рівнями негативних емоцій в стресових ситуаціях, які сприй-

маються як контрольовані. Крім того, застосування проблемно-сфокусованих копінг-стратегій негативно пов'язане з проблемами в поведінці і соціальними проблемами. При цьому показано, що діти, котрі менше застосовують проблемно-фокусований копінг-стратегій, переживають більше проблем в адаптації. Навпаки, часте використання емоційно-фокусованого копінга пов'язано з більш серйозними проблемами в поведінці, а також з великою кількістю симптомів тривожності і депресії [7, с. 234].

Такі стратегії, як пошук соціальної підтримки, агресивний копінг, заперечення також, схоже, пов'язані з компетентністю і здатністю до адаптації. На користь ефективності стратегії «пошук соціальної підтримки» свідчать і дані, отримані в інших дослідженнях. Тут було показано, що школярі (чоловічої статі), які одержували більш високі бали за шкалою успішності, активніше використовували дану копінг-стратегію [9, с. 235].

На позитивну оцінку також заслуговує така стратегія, як активне вирішення проблем. Так, було показано, що підлітки, здатні до активного вирішення проблем, демонструють велику легкість в адаптації [8, с. 34].

Експериментальні дослідження надають різні дані щодо того, як оцінювати таку стратегію, як уникаючий копінг. З одного боку, він зв'язується з більш високим рівнем депресії, тривоги, складнощами адаптації в школі. Навпаки, інші дослідники показують, що діти зі стратегією уникнення демонструють менше проблем з поведінкою в школі і, за відгуками вчителів, мають більшу соціальну. Можливо, що уникаючий копінг позитивно пов'язаний із соціальною успішністю в тому випадку, коли стресова ситуація є неконтрольованою і коли уникнення допомагає запобігти розростанню негативної ситуації. Крім того, дослідники припускають, що уникаючий копінг може бути корисний в ситуаціях нетривалого стресу, але в разі тривалих стресових ситуацій уникнення розцінюється як не адаптивна реакція [9, с. 744].

Неоднозначно оцінюється і така копінг-стратегія, як «позитивна переоцінка ситуації». З одного боку, надання проблемі позитивного значення зменшує стрес і служить емоційному пристосуванню до нього; з іншого боку, зміна ставлення відволікає від вирішення конкретних практичних проблем. Проте, видається, що стратегія позитивної переоцінки може бути ефективною в ситуації, коли суб'єкт не може контролювати результат [7, с. 5].

Що стосується академічної сфери, то роботи по вивченню впливу копінг-стратегій на академічну успішність поки представлені в психологічній літературі дуже слабо. Так, наприклад, не можна чітко і однозначно заявити, що успішні копінг-стратегії ведуть до супердосягнень у навчанні. Проте, вже можна посилатися на дані, які свідчать, наприклад, про те, що підлітки (чоловічої статі), які роблять вибір на користь більш продуктивних копінг-стратегій, мають явну перевагу в навчанні; а саме, вони демонструють сильну схильність до того, щоб встигати краще, ніж ми можемо очікувати, виходячи з їх результатів по тестах IQ [11, с. 66].

Стратегії, спрямовані на вирішення проблем, в загальному, є більш ефективними, ніж стратегії, призначення яких —справляння зі ставленням індивіда до проблеми. Але, як би там не було, дослідження також свідчать, що застосу-

вання відразу декількох способів подолання більш ефективно, ніж вибір тільки одного конкретного способу реагування на ситуацію. Як вже було сказано, ефективність копінг-стратегій залежить як від самої реакції, так і від контексту, в якому ця реакція здійснюється. Копінг-стратегії, неефективні в одних ситуаціях, можуть виявитися цілком ефективними в інших; наприклад, стратегії, неефективні в ситуації, яка не підконтрольна суб'єкту, можуть бути ефективні в ситуаціях, які суб'єкт здатний контролювати і змінювати в бажану сторону [7, с. 8].

1. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. М.: Изд-во Московского университета, 2004. 240 с.
2. Муздыбаев К. Стратегия совладания с жизненными трудностями: журнал социологии и социальной антропологии. М., 1988. том 1, вып. 2. 111 с.
3. Фрейд З. Три нариси з теорії сексуальності. Пер. на укр. мову Ю. Кузнецов, А.В. Фурман. 2008. 91 с.
4. Павлов И.П. Лекции о работе больших полушарий головного мозга. М., 2001. 555 с.
5. Франкл В. Теория и терапия неврозов. СПб.: Речь 2001. 234 с.
6. Эллис А. Гуманистическая психотерапия: Рационально-эмоциональный подход. Пер. с англ. СПб.: Сова; М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. 272 с.
7. Compas B. E. An agenda for research and theory: basic and applied developmental issues. Vermont: International Journal of Behavioral Development, 1998. №22(2). 237 p.
8. Ebata A., Moos T. Coping and adjustment in distressed and healthy adolescents /A. Ebata, T. Moos. Journal of Applied Developmental Psychology, 1991. 54 p.
9. Frydenberg E., Lewis R. Teaching Coping to adolescents: when and to whom? /E. Frydenberg, R. Lewis. Australia: American Educational Research Journal 2000. Т. 37, № 3. 745 p.
10. Frydenberg E., Lewis R. Teaching Coping to adolescents: when and to whom? /E. Frydenberg, R. Lewis. Australia: American Educational Research Journal 2000. Т. 37, № 3. 745 p.
11. Parsons, A., Frydenberg, E., and Poole, C. Overachievement and coping strategies in adolescent males. UK: British Journal of Educational Psychology, 1996. 114 p.

Антоніна Симулик

СОЦІАЛЬНИЙ ПАТРОНАЖ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Актуальність дослідження. Головною особливістю та характерною ознакою ХХІ століття є демографічна ситуація, яка докорінно змінила вікову структуру населення більшості країн світу, зокрема України. Триває процес старіння населення, тобто все більшу частку у його структурі займають люди похилого віку. Цей процес впливає на все життя суспільства - економіку, політику, соціальну сферу і охорону здоров'я. Зростання кількості нового прошарку суспільства ведуть до постійної потреби в соціальному захисті і підтримці.

Соціальний захист – це комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян похилого та старечого віку, що базуються на принципах людинолюбства і милосердя по відношенню до нужденних членів суспільства з боку держави.

Сьогодні однією з найактуальніших проблем соціального захисту громадян похилого віку є їх соціальне обслуговування [8].

Соціальне обслуговування – це сукупність соціальних послуг, які надаються громадянам похилого та старечого віку в домашніх умовах або спеціалізованих державних і муніципальних установах. Воно включає в себе соціально-побутову допомогу та морально-психологічну підтримку [4, с. 78].

На сьогодні в Україні створено систему законодавства щодо соціального захисту людей старшої вікової групи. Законодавчі акти спрямовані на підтримку громадян похилого віку та повернення їх до самостійного повноцінного життя. До них належить низка законів, зокрема: “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” ; “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” ; “Про соціальний захист дітей війни”; “Про жертви нацистських переслідувань”; “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”; “Про реабілітацію інвалідів в Україні”.

Відповідно до Закону України “Про соціальні послуги” особам похилого віку держава гарантує право на отримання соціальних послуг. Соціальну допомогу громадянам похилого віку, які частково або повністю втратили здатність до самообслуговування, за їх бажанням може бути надано або у відповідній соціальній установі, де вони перебувають тимчасово чи постійно(таблиця 1), або безпосередньо за місцем проживання (територіальні центри, центри медико-соціальної реабілітації, центри соціального захисту населення, кризові центри) [9, с. 173–176].

Зараз в Україні функціонують 319 будинків-інтернатів, 24 геріатричних пансіонатів, 744 територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), а також 9 спеціальних житлових будинків для ветеранів війни та праці з комплексом служб соціально-побутового призначення та цілодобовим медичним доглядом [5].

Особливістю соціальної роботи з людьми похилого віку займається велика когорта науковців, серед яких можна назвати: Е. І. Холостову, В. М. Шахрая, Л. Т. Тюптю, І. Д. Звереву, А. І. Капську, та ін. Дослідниками, які розкривають сутність соціального патронажу, є: Л. С. Алексеєва, Н. Ф. Басов, Т. О. Голубенко, Л. В. Мардахаєв, І. І. Осипова, А. М. Панов.

Багатогранність наукових досліджень із зазначеної теми дає можливість цілісно поглянути на проблему старіння індивіда та забезпечити їм належний рівень соціального обслуговування, що і визначає актуальність даної роботи.

Мета статті – теоретично обґрунтувати процес здійснення соціального патронажу людей похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування.

Зміна соціального статусу людини в старості, викликана насамперед припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацією ціннісних орі-

ентирів, самого способу життя та спілкування, а також виникненням різних утруднень як у соціально-побутовій, так і в психологічній адаптації до нових умов, диктує необхідність вироблення і реалізації специфічних підходів, технологій, форм і методів соціальної роботи з літніми людьми [7, с. 53–54].

Соціальною технологією такого рівня є соціальний патронаж, як діяльність із надання адресної підтримки й різноманітних соціальних послуг, що надаються на тривалій основі клієнтам, які потрапили у складну життєву ситуацію, які об'єктивно не володіють здатністю, або втратили можливість, самотійно її перебороти.

Патронаж наразі займає одне з основних місць у соціальному обслуговуванні людей похилого віку та інвалідів, які перебувають в домашніх умовах, позбавлені допомоги своїх близьких і нездатні до пересування та самообслуговування. Патронаж – це індивідуальна діяльність фахівця, завдяки якій клієнт, над яким встановлюється патронат, отримує від служби конкретну допомогу і підтримку, покликання мобілізувати та підвищувати його адаптаційні можливості [1, с. 19].

Отже, під соціальним патронажем ми розуміємо одну із форм роботи соціального працівника, яка проявляється в наданні адресної соціальної допомоги вдома з адаптивно-реабілітаційними цілями, яка дозволяє налагоджувати й підтримувати тривалі зв'язки з клієнтом, своєчасно виявляти проблемні ситуації, надавати термінову (економічну, соціально-побутову, лікувально-профілактичну, соціально-педагогічну, психологічну, правову та ін.) допомогу.

Виступаючи одним з аспектів соціального патронажу, соціальний патронаж людей похилого віку, змістом якого є створення умов для задоволення потреб до самотійного життя, вбирає в себе ознаки інших аспектів патронажу – соціально-економічного, правового, медичного, психологічного, що дозволяє говорити про комплексність соціальної допомоги [1, с. 9–10].

Соціальний патронаж як технологія соціальної роботи передбачає відвідування людей похилого віку на дому з метою проведення діагностичної, контролюючої, адаптаційно-реабілітаційної роботи, що дозволяє встановити і підтримувати тривалі зв'язки з клієнтом, вчасно виявляти її проблемні питання та оперативно надавати допомогу.

Соціальне обслуговування вдома – це один з основних видів соціальної роботи з літніми людьми. Його основна мета – максимально продовжити перебування громадян похилого віку у звичному для них середовищі проживання, підтримати їх особистість і соціальний статус, захистити їх законні права та законні інтереси [2, с. 57].

Відділення соціальної допомоги вдома є структурним підрозділом територіального центру соціального обслуговування, призначене для надання соціально-побутової, медичної, психологічної й інших видів допомоги самотнім непрацездатним громадянам похилого віку. Відділення соціальної допомоги вдома надає такі соціальні послуги:

- 1) приготування (допомога в приготуванні) їжі вдома, годування, доставка гарячих обідів;

- 2) придбання та доставка товарів з магазину або базару, доставка книг, газет, журналів, медикаментів за кошти громадян, які обслуговуються;
- 3) виклик лікаря, надання допомоги в проведенні періодичних медичних оглядів і госпіталізації, відвідування хворих у закладах охорони здоров'я, організація консультацій лікарів та інших спеціалістів;
- 4) допомога в прибиранні приміщення, дотриманні особистої гігієни;
- 5) оформлення документів на отримання субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та інших видів соціальної допомоги, внесення платежів;
- 6) читання преси;
- 7) допомога в обробітку присадибних ділянок;
- 8) оформлення документів на санаторно-курортне лікування, влаштування до будинку-інтернату чи стаціонарного відділення територіального центру, геріатричного будинку-інтернату, пансіонату для ветеранів війни і праці, психоневрологічного інтернату, будинку для ветеранів, інших соціальних закладів;
- 9) сприяння у забезпеченні необхідними технічними та іншими засобами реабілітації;
- 10) створення умов для посильної праці, організації трудової терапії вдома; [6, с. 110–112].

Патронажну роботу зазвичай виконує не один фахівець, а команда (3-5 фахівців), ролі в якій розподіляються залежно від професійних схильностей, пристрастей і переваг, а також досвіду та компетентності кожного її члена. Один соціальний робітник обслуговує від 10 до 14 осіб.

Процес здійснення патронажної роботизакладами соціального обслуговування в умовах територіального центру складаються з кількох етапів:

I етап. Надходження інформації.

II етап. Первинне обстеження та визначення ступеня потреб у соціальних послугах.

III етап. Комплексне обстеження.

IV етап. Планування заходів по догляду.

V етап. Виконання плану заходів.

VI етап. Контроль виконання заходів по догляду [7, с. 178].

У суспільстві існує частка населення, яка потребує допомоги держави у вигляді створення та функціонування територіальних центрів соціального обслуговування будинків для людей похилого віку, й особливої уваги заслуговує обслуговування пенсіонерів вдома. Адже саме заклади такого типу стають вкрай необхідними у складний період життя, коли настає фізична неспроможність або інвалідність.

Висновки. Здійснення соціального патронажу людей похилого віку закладами соціального обслуговування – це досить розгалужена та складна система, яка спрямовує свою діяльність на те, щоб життя людини похилого віку було гідним, забезпеченим і приносило задоволення.

Патронаж в соціальній роботі з людьми похилого віку відіграє досить велике значення. Патронаж як одна зі стадій і складових соціального обслуговування людей похилого віку виражається в наданні конкретної допомоги

(соціальної, педагогічної, психологічної, юридичної, медичної, економічної, посередницької).

Перспективною теми подальших досліджень є вдосконалення системи соціального патронажу людей похилого віку. Я вважаю, що робота команди, яка здійснює соціальний патронаж людей похилого віку, має направляти свою діяльність на те, щоб клієнти були не об'єктом соціально-психологічного, соціально-педагогічного впливу, а активними учасниками свого життя, здатними не “доживати свій вік, а жити повноцінним життям”.

1. Алексеева Л. С. и др. Адресный социальный патронаж семьи и де тей : науч.-метод. пособие / Л. С. Алексеева, В. Ю. Меновщиков, Н. Г. Осухова ; Государственный НИИ семьи и воспитания и др. М. : Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000. 159 с.
2. Антонова В. Н. Социальная работа с различными категориями населения : учебное пособие. Якутск : Якутский гос. ун-т им. М. К. Аммосова, 2001. 60 с.
3. Голубенко Т. О. Основи патронажної роботи з людьми похилого віку : методичний посібник. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 174 с.
4. Колініченко Т. І. Соціальне обслуговування як одна із форм соціальної роботи з людьми похилого віку. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика* : науково-методичний журнал. 2009. № 1. С. 77–83.
5. Мацкевич Ю. Р. Підготовка соціальних педагогів до роботи з людьми похилого віку : автореф. канд. пед. н. : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / Ю. Р. Мацкевич ; Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2003. 20 с.
6. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : науково-навч. метод. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / С. Я. Харченко, М. С. Кратінов, Л. І. Воховський та ін. Луганськ : “Альма-матер”, 2003. 198 с.
7. Социальное обслуживание пожилых людей и инвалидов на селе: инновационные формы и методы / отв. ред. И. Н. Бондаренко, А. Н. Дашкина. М., 2008. 209 с.
8. Яцемирская Р. С. Социальная геронтология / Р. С. Яцемирская, И. Г. Беленькая. М. : ВЛАДОС, 1999. 224 с.
9. Король В. М. Вибір технології роботи з людьми похилого віку в сучасних умовах. *Інноваційні підходи до застосування технологій у соціально-педагогічній роботі* [Електронний ресурс]: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 15–16 лютого 2009 р., м. Черкаси / М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. 240 с. –Режим доступу:http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/n144/N144p084-089.pdf.

Ольга Василюдра

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Аналіз поняття ефективності доцільно розпочати з доробку економічної науки, в якій його розглянуто досить глибоко та всебічно. Економічна ефективність – це отримання максимальної кількості можливих благ від наявних ресурсів [12, с. 58]. Поняття економічна “ефективність” – показник економії суспіль-

ної праці в результаті застосування певних заходів, характеризує діяльність економічних систем, основною особливістю котрих є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках і самих цілей (зокрема одержання прибутку). Формула економічної ефективності – прибуток розділений на витрати. Як бачимо економічна ефективність зведена до фінансових показників. Поняття ж “ефективності управління”, а в нашому випадку – роботи органів державної влади, не має чіткого тлумачення ні в науковій літературі ні в практиці управління. Але часто ефективність роботи органів управління зводиться до ефективності праці самих службовців апарату управління, зміни їх чисельності, якості, витрат часу, рівня підготовки – це невірно, адже при цьому забувають про кінцевий результат – надані послуги та ступінь задоволення ними громадян [11]. Найважливішою складовою управлінської ефективності місцевої влади, є соціальна складова, бо наприклад саме через місцеве самоврядування найперше реалізують свої права і свободи мешканці територіальних громад. Тому управлінська ефективність мусить бути спрямована на досягнення високої оцінки рівня надання послуг, яка має визначатися за певними критеріями й у відповідності до запроваджених стандартів. Це сприятиме зосередженню уваги на кінцевих результатах з урахуванням якості надання послуги та впливу на рівень життя в конкретній територіальній громаді. При оцінці ефективності діяльності органів місцевої (і не лише) влади потрібно використовувати поняття продуктивності, що спрямована на оцінку кількості ресурсів, які використовуються для надання певних послуг. Для реальної оцінки власної роботи, відповідності її результатів очікуванням громадян, органам влади необхідно проводити аналіз своєї діяльності, визначаючи, чому їхнє виконання виявляється гірше очікуваних результатів, або навпаки, перевищує встановлені раніше приблизні результати виконання. Для цього використовують досить прості аналітичні технології, які можуть бути корисними при аналізі результативності органу влади у різних сферах діяльності, яка, завдяки їх використанню, може бути значно поліпшена [8, с. 128]. В науковій літературі сформувалося декілька підходів до розуміння ефективності управління:

1. Цільова концепція ефективності управління – це концепція, відповідно до якої діяльність організації спрямована на досягнення певних цілей, а ефективність управління характеризує ступінь, повноту досягнення поставлених цілей. Можлива й інша назва концепції – результативності управління. Але застосування цієї концепції пов'язане з низкою проблем, а саме: – досягнення цілі не завжди є легко вимірюваним; – організації здебільшого намагаються досягти декількох цілей, частина з них суперечлива за змістом, часто це не найкращим чином сприяє загальному фону ефективності управління всієї системи [11].

2. Концепція ефективності управління на основі “балансу інтересів” – концепція, згідно з якою діяльність організації спрямована на задоволення очікувань всіх індивідуумів і груп, які є в керованому середовищі, у нашому випадку – в територіальних громадах. Ефективність управління полягає в ступені досягнення балансу інтересів. Ця концепція досить активно враховує позиційні інтереси кожного суб'єкта управління, а визначення ефективності вимірюється рівнем балансу інтересів усіх зацікавлених в результатах процесу управління.

Виключно ефективності управління стосуються системи поглядів функціональної та композиційної концепції ефективності управління.

3. Функціональна концепція ефективності управління – це концепція, згідно з якою управління розглядається з точки зору організації праці та функціонування управлінського персоналу, а ефективність управління характеризує співставлення результатів та витрат самої системи управління. Першочерговим завданням у визначенні продуктивності управлінської праці у будь-яких одиницях є встановлення за кожною функцією управління певного обсягу роботи, який залежить від великої кількості чинників (у місцевому самоврядуванні це кількість, час надання і якість широкого спектра муніципальних послуг та виконання делегованих повноважень) і міняється зі зміною кожного. Тут надзвичайно важливий процес моніторингу відповідності управлінських дій зміні певних чинників, що впливають на муніципальні послуги.

4. Композиційна концепція ефективності управління – це концепція, згідно з якою ефективність управління визначається ступенем впливу управлінської праці на результати діяльності структури в цілому. Вона ґрунтується на визначенні ступеня впливу управлінської праці на результати діяльності організації в цілому. Серед показників, що характеризують результати діяльності, найбільш широко використовуються такі: продуктивність праці; розмір зниження собівартості продукту (послуги); обсяги приросту прибутку (зростання кількості реалізації послуг); – обсяги реалізації продукту (послуг) тощо.

У межах композиційної концепції до визначення ефективності управління досить широко використовуються показники економічності апарату управління: питома вага управлінців в загальній чисельності працюючих; питома вага персоналу управління в загальному фонді оплати праці; питома вага витрат на управління в собівартості продукції (у нашому випадку послуг) тощо [13].

Як зазначають зарубіжні науковці, незалежно від концепції ефективності, систематичний незалежний перегляд якості надання послуг повинен мати двоякий ефект: підвищення якості послуг і сприяння досягненню кращих результатів та виявлення ступеня якості послуг, що впливатиме на споживацький вибір [12, с. 151].

Не підлягає сумніву, що вищеназвані показники економічності є універсальними для різногалузевих систем управління, а коли взяти до уваги місцеві бюджети територіальних громад і врахувати за цими показниками ефективність діяльності місцевої влади, то враз виникає питання доцільності існування місцевих влад в малих територіальних громадах через надзвичайно високу собівартість і малу кількість послуг, що ними надаються. Але тут не враховується фактор доступності та близькості управлінської послуги, що є досить важливим аргументом їх збереження [13].

Об'єктивне оцінювання праці державного службовця - це один із найважливіших процесів, що впливає на професійну мотивацію персоналу державних органів, яка, у свою чергу, впливає на задоволення потреб людини в самореалізації, визнанні з боку інших. Професійна орієнтація людини також формується під впливом професійного оцінювання. «Втрата мотиваційної орієнтації породжує дезорієнтованість, відчуженість у прийнятті рішень, уболіванні за позити-

вний результат. Як наслідок - знижується професійно-трудова активність, мотивація до праці» [7, с. 268], виникають передумови до виникнення професійних деформацій. Якість державної служби визначається не лише загальною кваліфікацією державних службовців, їх соціальною активністю і відповідальністю, але й професійними можливостями людини [5, с. 7], тобто те, що ми виділяємо як професійну придатність. Тому дослідники галузі державного управління справедливо підкреслюють важливість створення механізму оцінювання якостей осіб [9, с. 54]. Цей механізм повинен бути водночас системним, проте не складним, зрозумілим, який би надавав результати, максимально наближені до реально існуючих. Вчені запропонували й інші бачення для оцінювання діяльності державного службовця. Під час оцінювання кадрів, на думку О. А. Воронька, важливе значення мають не лише їх професійні та ділові якості. Завжди не останню роль відігравало моральне обличчя працівників. Ідеться про їх відданість справі, чесність, порядність, турботу передусім про державні, громадські інтереси [3, с. 7]. Пізніше він розширив критерії оцінювання кадрів і до них відніс: професійні знання, якість зробленого, прагнення до досягнення високих результатів, уміння й готовність приймати рішення, здатність працювати з іншими, комунікабельність, оволодіння професійною етикою, наявність політичної і правової культури [2, с. 38]. Українські фахівці, відзначаючи важливість та значимість використання критеріїв оцінки результативності діяльності, наголошують при цьому на необхідності їх прийняття в Україні та зазначають, що «в основі забезпечення якості роботи лежить партнерська співпраця всіх зацікавлених осіб. Утвердження такого розуміння якості потребує: прийняття відповідних критеріїв якості; докладного діагностування та інформації (не можна працювати над підвищенням якості, не маючи всіх даних про її сучасний стан); ефективного планування (поліпшення якості роботи кожної інституції вимагає ефективного планування, чітких цілей і напрямів їхнього досягнення).

Управління якістю включає її оцінку, забезпечення та контроль. Тому при управлінні й оцінці якості повинні розглядатися структура або ресурси, процес чи технологія роботи і результат» [8, с. 129]. На жаль, за результатами дослідження слід констатувати, що в Україні система оцінки ефективності діяльності органів влади (у тому числі місцевої) та якості послуг, що надаються цими органами потребує розробки та подальшого впровадження. За відсутності системної оцінки будь-якої діяльності не можна говорити про її якість. Саме тому, доки в Україні не почне функціонувати єдина розроблена критеріальна система оцінки, якість послуг залишиться низькою. Такі показники як «ефективні витрати» та «якість послуг» повинні мати чіткі критерії оцінки [1]. Оцінку державному управлінню дають різні суспільні інститути: громадяни, сім'я, трудові колективи, громадські об'єднання, державні структури. Є і певні процедури, відповідно до яких така аналітична діяльність здійснюється і приводить до тих чи інших наслідків. Серед них можна виділити публічну звітність органів державної влади. Публічна звітність являє собою політико-правовий інструментарій розвитку громадянського суспільства, який вимагає відкриття з боку органів державної влади та місцевого самоврядування певної інформації про свою діяльність. На думку Ф. Томпсона, корпоративна публічна звітність органів

державної влади безпосередньо має бути спрямована на задоволення інформаційних запитів громадськості [14]. У такий спосіб вона сприяє зменшенню інформаційних ризиків, які досить часто супроводжують діяльність органів державної влади у напрямі прийняття неефективних державних управлінських рішень. У державному управлінні при оцінюванні його результативності та ефективності мають, як мінімум, порівнюватись: цілі, які практично реалізуються в ньому, з цілями, які об'єктивно детерміновані суспільними запитами; цілі, які реалізовані в управлінських процесах, з результатами, одержаними при об'єктивізації державного управління (рішень і дій його управлінських компонентів); об'єктивні результати управління із суспільними потребами й інтересами; суспільні витрати, які пішли на державне управління, з об'єктивними результатами, одержаними внаслідок управління; можливості, закладені в управлінському потенціалі, зі ступенем їх реального використання [4].

Зважаючи на вищевикладене особливу увагу варто приділити щорічним публічним звітам перед громадськістю. У цьому відношенні важлива роль належить формуванню показників та індикаторів їх проведення, що у такий спосіб засвідчувало б прозорість та підзвітність державної влади інститутам громадянського суспільства.

Тож можна зустріти різні погляди на оцінювання роботи службовців, однак на практиці чітких критеріїв, методів і процедур (створення раціональної системи обліку показників роботи службовців, що дозволяє аналізувати зібрану інформацію про них) оцінювання їх діяльності поки що не розроблено [13, с. 287]. Загалом діяльність із професійного оцінювання управлінських кадрів пов'язана з вирішенням таких завдань: а) забезпечення державного органу не лише кваліфікованими, а й професійно придатними кадрами; б) підвищення результативності праці, трудової віддачі працівника; в) максимального наближення оцінки до справедливої та об'єктивної, такої, що стимулює подальше професійне зростання державного службовця. Ефективність у загальному розумінні відтворює співвідношення між використанням засобів і досягненням мети, вона є вираженням економічного принципу досягнення максимального успіху за допомогою засобів, що є в наявності, чи певного успіху за допомогою мінімальних засобів [10, с. 118].

Отже, оцінка ефективності державного управління представляє собою самостійну та складну проблему теорії державного управління. Складність цієї проблеми полягає у тому, що на практиці важко оцінити діяльність органів державної влади, чітко окреслити, які саме чинники мають безпосередній вплив на цю категорію. У державному секторі відсутній єдиний показник результату, яким є для комерційних структур прибуток, досить складно безпосередньо виміряти й охарактеризувати результат діяльності, неможливо прослідкувати однозначну залежність між конкретними затратами, результатами та наслідками цієї діяльності. Окрім того, проблемними моментами є недостатньо розвинутий запит на оцінювання органів державної влади; підміна терміну "оцінювання" термінами "контроль", "моніторинг", "аудит".

Наразі майже всі наявні моделі оцінювання ефективності державного управління не мають чітко визначених критеріїв та методик оцінювання ефек-

тивності державного управління на різних рівнях влади. Ці моделі є описовими та фрагментарними і не дають інтегральної (загальної) оцінки роботи органів державного управління. Ефективність державного управління залежить від багатьох факторів, зокрема економічних, соціальних, політичних, організаційних тощо. Відсутність єдиної, універсальної системи оцінювання ефективності державного управління цілком зрозуміла. Адже ефективність ураховує мету, цілі, завдання, тобто всю специфіку конкретного державного інституту, що не є загальною. Тому цілком правомірно можна застосовувати індивідуальний підхід до кожного об'єкта управління, розробляти індивідуальну систему критеріїв та показників оцінювання ефективності функціонування об'єкта державного управління.

1. Бабінова О. Проблеми оцінки якості та ефективності діяльності органів місцевої влади [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/September/6.htm>
2. Воронько О. А. Керівні кадри: державна політика та система управління: навч. посіб. К.: Вид-во ЖДУ, 2002. 152 с.
3. Воронько О. А. Система навчання керівних кадрів України: проблеми її становлення і розвитку. *Вісник УАДУ*. 1997. № 1. С. 3-10
4. Державне управління: Навч. посіб. / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко; За ред. А.Ф. Мельник. К.: Знання-Прес, 2003. 343 с. (Вища освіта XXI століття). [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z811_page_47.html
5. Нинюк І.І. Професіоналізм державних службовців : монографія / І. І. Нинюк; за ред. Н. Р. Нижник. Луцьк : Надстир'я, 2005. 162 с.
6. Оболенський О. Ю. Державна служба : навч. посіб. К.: КНЕУ 2003. 344 с.
7. Олешко А. М. Роль суб'єкта оцінювання під час проведення щорічної оцінки державних службовців. *Демократичні стандарти професійного навчання та діяльності публічних службовців: теорія, практика: міжнародна науково-практична конференція*. 22 берез. 2007 р. Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2007. Ч. 1. С. 267-270
8. Розвиток партнерства між місцевою владою та недержавним сектором у сфері надання громадських послуг : монографія. / О. В. Берданова, В. М. Вакуленко, М. Д. Василенко, О. В. Галацан [та ін.]; за ред. Ю. П. Лебединського. Ужгород : Патент, 2003. 192 с.
9. Стасюк О. Про деякі методологічні засади в доборі керівників органів державної влади. *Вісник ЖДУ*. 1997. №3 -4. С. 50 -55.
10. Теоретичні та практичні аспекти підвищення кваліфікації державних службовців : зб. наук. пр. / колектив авт. К.: Вид-во УА ДУ, 2001. 188 с.
11. Теорія менеджменту : конспект лекцій. – Режим доступу : <http://books.efaculty.kiev.ua/men/6/t11/2.html>.
12. Уряд для громадян. Ініціативи щодо поліпшення якості послуг [укр. пер.]. Львів : Львів. філіал УАДУ, 2000. 293 с.
13. Шаров Ю. П., Сухінін Д. В. Муніципальні послуги: шлях до високої якості : монографія. Мелітополь : ТОВ "Вид. будинок ММД", 2008. 136 с.
14. Thompson F. The New Public Management. *Journal of Policy Analysis and Management*. 2007. Vol. 16. N 1.

ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Актуальність теми дослідження: Однією з найважливіших проблем людства є проблема екологічної безпеки. Проблеми екології вже давно стали об'єктом не тільки внутрішньої, але й світової політики. Глобальна екологічна криза, яка стрімко розвивається, зачіпляє все людство, але по-різному проявляється в кожній країні в залежності від її природних умов, економічної та соціальної ситуації. Суть екологічної кризи полягає в деградації і руйнації біотичних механізмів, що стабілізують стан навколишнього середовища. Для негативних змін характерні темпи, які багаторазово перевищують природні коливання. Ці зміни позначаються на здоров'ї людей і так чи інакше впливають на благополуччя всіх країн, в тому числі й України. Екологічну ситуацію на території України в цілому можна охарактеризувати як кризову. Негативні наслідки аварій на Чорнобильській АЕС, катастрофічне забруднення повітря, води та ґрунту, надмірна концентрація промисловості у певних регіонах, нераціональне природокористування, демографічна криза і т. д., створили реальну загрозу національній безпеці України в екологічній сфері. Проблема забезпечення національної безпеки в екологічній сфері набула в нашій державі безпрецедентної гостроти. Для її розв'язання необхідно розробити наукові засади екологічної безпеки України, методологію забезпечення її реалізації.

Проблеми в екологічній сфері та роль держави щодо реалізації екологічної політики, серед головних завдань якої є стабілізація й поліпшення екологічного стану країни шляхом реалізації державної екологічної політики за інтегрованим підходом соціально-економічного розвитку України для забезпечення переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування є актуальним питанням сучасності.

Метою статті є характеристика таких понять як «екологічна безпека», «екологічна небезпека» і «національна безпека», а також детальний аналіз екологічної проблеми України.

Виклад основного матеріалу. Екологічна безпека є органічним складовим компонентом національної безпеки. Її зміст полягає у тому, щоб забезпечити прогресивний розвиток життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави через здійснення управління реальними або потенційними загрозами та небезпеками, які є наслідком функціонування антропогенних, природних та техногенних систем.

Отже, *екологічна безпека* — це складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і майбутніх поколінь. Вона може бути розглянута в глобальних, регіональних, локальних і

умовно точкових межах, у тому числі в межах держав і будь-яких їхніх підрозділів.

Її суб'єктом є індивідуум, суспільство, біосфера, держава.

А її об'єктом виступають: духовні потреби, цінності та інтереси особи, суспільства і держави, природні ресурси та довкілля як матеріальної основи державного та суспільного розвитку.

Під *екологічною небезпекою* слід розуміти загрозу погіршення якості природного середовища, ураження людей, популяцій і угруповань живих організмів, що зумовлена наявністю або потенційною можливістю виникнення шкідливих природних і антропогенних чинників. Кількісною мірою екологічної небезпеки може бути вірогідність завдання тієї чи іншої шкоди об'єктам біосфери.

Як уникнути екологічної небезпеки? *Екологічна небезпека* – це вид екологічної ситуації, за якою створилась або вірогідна загроза виникнення вражаючих факторів і впливу джерела надзвичайної ситуації на населення, на об'єкт народного господарства і навколишнє природне середовище. Можливе виникнення факторів екологічної небезпеки, здатних призвести до одного або сукупності наступних небажаних наслідків для людини та навколишнього середовища:

а) відхилення здоров'я людини від середньостатистичного значення, тобто до хвороби або навіть смерті людини;

б) погіршення стану навколишнього середовища людини, зумовлене нанесенням матеріальної або соціальної шкоди (порушення процесу нормальної господарської діяльності, втратою того чи іншого виду власності) або погіршення якості природного середовища і т. д.;

в) порушення екологічної рівноваги екологічних ресурсів на деякій території;

г) до локального або регіонального погіршення стану довкілля (забруднення атмосфери, води, деградація ґрунтів тощо), що розглядається як загроза для населення регіону.

Екологічна небезпека може виникнути в зв'язку з:

а) дією стихійних сил (стихійних лих) та природних явищ;

б) різким порушенням взаємозв'язків в природних системах під впливом антропогенних факторів.

Екологічна небезпека може мати локальний, регіональний або глобальний характер. Усвідомлення екологічної небезпеки є джерелом екологічних студій, міроприємств, екологічної діяльності, підставою формулювання завдань. Екологічна безпека нерідко залежить від наявності екологічно-небезпечного об'єкта (одиниця, яка становить певну небезпеку навколишньому середовищу та загальній природній ситуації).

Закон України «Про основи національної безпеки України» (стаття 1) визначає національну безпеку, як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [5].

Під загрозами національній безпеці слід розуміти наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [5].

Традиційно національна безпека науковцями розглядається як система [3; с. 8]. На думку А. Качинського, національна безпека – вельми складна багаторівнева функціональна система, в якій здійснюється постійна взаємодія й протидія між внутрішніми та зовнішніми загрозами й життєво важливими інтересами особи, суспільства та держави [3, с. 71]. За такої взаємодії й протидії на інтереси й загрози постійно впливають інші елементи системи національної безпеки: фактори внутрішнього й зовнішнього оточуючого середовища та дії управлінського середовища.

Враховуючи вищенаведене, та узагальнюючи думку авторів А. Возженнікова, В. Горбуліна, А. Качинського, А. Прохожева [2, с. 16], можна вважати практично «канонізованим» визначенням національної безпеки: *національна безпека* – це захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує сталий і поступальний розвиток країни.

Інтенсифікація землеробства, збільшення техногенного навантаження на земельні ресурси, безконтрольне застосування засобів хімізації в умовах низької технологічної культури призводить до прискореної деградації ґрунтів, їх родючості. Близько 20 % території України перебуває в незадовільному стані через перенасичення ґрунтів різними токсичними сполуками. Основні джерела їх забруднення - сільське господарство, промисловість і транспорт [1, с. 31]. У сільському господарстві України, як відомо, мінеральні добрива завжди використовувалися в значно менших розмірах, ніж у розвинених державах Заходу, а третина всіх продуктів харчування в нас вміщують нітрати понад офіційно встановлені норми. [4, с 65]. На сьогодні в Україні 133 з 197 великих водозаборів розташовано в зонах впливу потенційних джерел нафтохімічного забруднення.

На території України практично не залишилось водоносних підземних горизонтів питного призначення, де б не були виявлені пестициди, нітрати.

Висока якість навколишнього середовища визначає стан добробуту суспільства, як і матеріальні блага, отримані шляхом виробництва. По шкалі цінностей природні блага по відношенню до матеріальних виходять на перший план.

Україна належить до малолісистих країн - ліс покриває лише шосту частину її території. Але при цьому експорт деревини з України в 2,5 рази перевищує імпорт. Споживче ведення лісового господарства призводить до того, що ліси не відновлюються і втрачають біологічну стійкість. Прямий наслідок нерациональної вирубки лісів - збільшення частоти та інтенсивності пожег у західних областях України, особливо - Закарпаття. Вирубкування лісів, розорювання ґрунтів, полювання на диких тварин в Україні привело до повного чи часткового зникнення багатьох видів рослин та тварин.

Значне скорочення обсягів виробництва, яке відбулося протягом останнього десятиріччя, хоча і зменшило антропогенний вплив на довкілля, але й ма-

ло негативні соціальні і демографічні наслідки - призвело до розширення масштабів бідності населення країни та скорочення його чисельності.

Основними причинами нинішньої незадовільної екологічної ситуації слід вважати:

- перевагу розвитку сировинно-видобувних екологічно небезпечних галузей;
- високий рівень концентрації небезпечних підприємств;
- високий рівень ресурсо- та енергомісткості виробництва;
- застарілі технології;
- спрацювання основних фондів підприємств;
- низький рівень культури виробництва та порушення проектних технологічних режимів;
- значні обсяги накопичених упродовж десятиліть відходів, які можуть призвести до небезпечних екологічних ситуацій;
- низька ефективність очисних споруд;
- недостатній рівень екологічної свідомості суспільства;
- фінансові труднощі підприємств, які обмежують можливості підприємств упроваджувати природоохоронні заходи;
- недостатність бюджетних асигнувань відповідним галузям.

Однією з найбільш серйозних екологічних проблем України сьогодні можна вважати проблему утилізації і переробки різних відходів. Спостерігається відчутний розрив між накопиченням відходів, яке прогресує, і впровадженням заходів щодо їх утилізації та знешкодження. Накопичення відходів стало одним із найвагоміших чинників забруднення довкілля, негативного впливу на всі його компоненти. Обмеження обсягів утворення відходів, розширення сфери, пов'язаної з їх утилізацією, знешкодженням та екологічно безпечним видаленням і послідовним зменшенням їх накопичень, має стати одним із найважливіших завдань [4, с. 64].

Атомна електростанція - один з найбільших об'єктів накопичення радіоактивних відходів. Україна посідає восьме місце у світі та, п'яте, в Європі за величиною встановленої потужності атомної енергетики. Сумарна активність радіонуклідів, які вийшли за межі 4 енергоблоку Чорнобильської АЕС 26 квітня 1986 року і в наступні дні після аварії, перевищила 300 млн. кюрі. Аварія призвела до радіоактивного забруднення більш ніж 145 тис кв. км території України, Білорусії та Росії. На радіоактивних територіях сьогодні розміщено понад дві тисячі населених пунктів, в яких проживає майже півтора мільйони людей. Українські вчені єдині в думці про те, що наслідки Чорнобильської аварії ще дуже довго будуть про себе нагадувати.

Питання поводження з радіоактивними відходами сьогодні в країні вирішується відповідно до комплексної програми поводження з радіоактивними відходами, що передбачає створення єдиної системи, основними завданнями якої є:

- розробка і впровадження нових технологій і технічних засобів для ефективно й безпечної переробки радіоактивних відходів;

- створення системи первинної переробки РАВ на АЕГ (мінімізації, сортування, кондиціонування, іммобілізації, тимчасового збереження РАВ);
- створення систем глибокої переробки РАВ з наступним надходженням їх на довготермінове зберігання до централізованого сховища;
- створення єдиної державної системи обліку і контролю за переміщенням РАВ [9].

Основне навантаження на довкілля в промисловому секторі справляють підприємства хімічної, металургійної, гірничодобувної галузей та електроенергетики.

Екологічно небезпечні об'єкти, на яких раптове виникнення надзвичайних ситуацій може створити істотну екологічну шкоду, посідають значне місце в структурі промисловості України. На їхню частку припадає майже третина обсягу продукції, яка виробляється. Найбільш небезпечними і насиченими такими об'єктами є території Донецької, Запорізької, Луганської, Львівської, Сумської та Херсонської областей. В окремих регіонах, зокрема в Харківському, зосереджено велику кількість надтоксичних речовин - компонентів ракетного палива, проблема утилізації яких залишається невирішеною.

Обмеження асигнувань на впровадження превентивних заходів безпеки (у зв'язку з фінансовими проблемами) підвищує рівень ризику виникнення аварій з екологічними наслідками. Внаслідок аварій на промислових підприємствах виникають антропогенні зміни екосистем, що відчутно довгостроково впливає на здоров'я і добробут людей та стан довкілля [8, с. 72].

Одним із елементів структури екологічної безпеки України та її регіонів є державна екологічна політика. Основним стратегічним документом якої в Україні є затверджені законом України Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року [6]. Однак, згідно проведеного аналізу щодо виконання Плану дій, у більшій своїй частині заплановані заходи залишилися невиконаними. Для реалізації стратегічних екологічних заходів був прийнятий План дій на 2011-2015 рр. Наразі на сайті Міністерства природи представлено для обговорення проект Плану дій на 2016-2020 рр., куди була перенесена і частина нереалізованих заходів, але сам документ ще не прийнято. Ще одним стратегічним документом країни є Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [7], яка визначає Дорожню карту та першочергові пріоритети реалізації Стратегії зазначено лише реалізацію однієї Програми збереження навколишнього природного середовища, яку, судячи з назви, не можна вважати інструментом для забезпечення екологічної безпеки.

Висновки. Якість екологічної політики залежить як від правових, організаційних та економічних інституцій, так і від створення партнерських відносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством.

З приводу проблем переробки сміття та водоочищення, потрібно в кожній області побудувати сміття переробні заводи, де б перероблялося сміття (до речі такі заводи мають дуже велику рентабельність та швидку окупність). Потрібно збудувати міні-ТЕЦ на газу з сміттєвих звалищ. А також потрібно запровадити спеціальні екологічні патрулі, які мають прибирати території від сміття.

В населених пунктах, де проживає більше 15 тисяч населення потрібно побудувати водоочисні споруди. Також потрібно розробити спеціальну програму по очищенні від забруднення річок, озер, ставків та криниць.

Радіаційна небезпека в Україні дуже велика особливо після вибуху на ЧАЕС. Тому потрібно жорстко контролювати радіаційний стан в Україні та модернізувати наші атомні електростанції.

Необхідно обмежити використання пестицидів та нітратів в сільському господарстві.

Збільшити штрафи за незаконне полювання, вилов риби та знищення рослинного світу, а також встановити кримінальну відповідальність за це.

Створення системи екобезпеки разом із вдосконаленням соціально-економічної системи безпеки є новим елементом національної безпеки. Підґрунтям цієї системи має стати адекватний організаційно-правовий, соціально-політичний, господарський механізм управління природокористуванням, що базується на кількісних даних, результатах математичного моделювання та прогнозування, сучасних інформаційних технологіях, можливості протидії антропогенній і природній деструкції біосфери.

Екологічна безпека виступає як заперечення екологічної загрози, що виявляється у локальних, регіональних і глобальних масштабах як екологічні стихії, соціальні кризи та техногенні катастрофи. Забезпечення екологічної безпеки це основний спосіб розв'язання екологічних проблем, що гарантує громадянам Україні розвиток і проживання в біосферосумісній формі.

1. Бадрак Валентин. Військово-технічна взаємодія-процес двосторонній. *Україна-НАТО*, 2004, №4.
2. Возженников А. В. Национальная безопасность: теория, практика, стратегия. М. : НПО «Модуль», 2000. 240 с.
3. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системні принципи та методи її формалізації / А. Б. Качинський, Ю. В. Єгоров. *Національна безпека: український вимір*. 2009. №4 (23). С.71–79.
4. Качинський Анатолій. Механізми покращення навколишнього середовища. *Україна НАТО*. 2004. №2.
5. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>. Заголовок з екрану.
6. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс]: закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> . Заголовок з екрану.
7. (перша стаття) Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> . Заголовок з екрану.
8. Лизун Степан. Економічна безпека як складова національної безпеки України. *Україна НАТО*. 2007. №6.
9. Семенченко Андрій. Класифікація та оцінка загроз національній безпеці. *Україна-НАТО*. 2007. №1-2.
10. Хіміч О. Екологічна безпека як елемент національної безпеки. *Право України*. 2002. № 11. С.47

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Валерій Денисенко

ПРЕДМЕТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЗНАННЯ

(досвід розвитку політичної науки у львівському національному
університеті імені Івана Франка)

Політика це не лише практична діяльність, де переважає мотиваційна та вольова сфера у стосунках між суб'єктами. Політика – також і сфера політичної свідомості, яка диференціюється на сфери політичної психології та політичної ідеології. Значення останніх у політичному процесі досить суттєве. Щоб уникнути випадковості і залежності від ситуації, політика повинна спиратися на стратегічне бачення тенденцій і перспектив суспільного розвитку. Таку стратегію може забезпечити лише політична теорія, яка спирається на систему наукових доказів, концепцій та ідей, здатних мобілізувати політичний клас на розв'язання тієї чи іншої проблеми. Проте у суспільстві, в основі якого знаходимо класову поляризацію інтересів, що інколи носять антагоністичний характер, політичні стратегії суспільного розвитку формуються як певні норми або правила політичної поведінки для своїх прихильників як під час виборчих кампаній, так і в період перебування при владі чи опозиції. Набір стратегій і тактик політичної поведінки політичного класу чи будь-якої іншої спільноти, наприклад, нації, що прагне самовизначення, є не чим іншим, як політичною парадигмою, в якій свідомість еліт і практичні дії активних мас збігаються у точці перетину їх інтересів. Останні є інтегруючим чинником політичної еліти та політичного класу, узгоджені дії яких зумовлені життєвими мотивами та потребами одних і цілями та ідеалами інших. Засобом артикуляції політичних інтересів у суспільстві завжди виступала політична ідеологія як інструмент, завдяки якому та чи інша політична парадигма постає у масовій свідомості як політичний світогляд, що потім розгортається у певну програму і тактику дій. Саме при наявності такого ланцюга ціннісно-орієнтаційних конструкцій, як «політична парадигма», що формується і набуває суспільного резонансу в залежності від історичної ситуації та «політичної ідеології», яка спирається на фундамент відповідної політичної філософії – теоретичної основи будь-якої парадигми суспільно-політичного змісту, серед певних соціальних груп формується «політичний світогляд» – стійка система політичних установок політичного класу, готового діяти у відповідності з приписами та нормами відповідної ідеології. Для характеристики політичного світогляду виняткового значення і ваги набуває чинник політичної волі, без наявності якого будь-яка політична ідеологія втрачає дієвість, розкладається та вироджується у різні види квазіідеологічних течій та напрямів.

Політична парадигма, на відміну від політичної ідеології, – досить стійка конструкція. Якщо криза тієї чи іншої ідеології приводить до появи нової, то парадигма, як правило, залишається бути інваріантною, виконуючи роль своєрідного джерела для появи більш мобільних і адекватних викликам часу

політичних ідеологій, які, щоб зберегти вплив на масову свідомість, повинні бути гнучким і мобільними, а не інертними й ортодоксальними.

Розглянемо та проілюструємо на конкретних прикладах взаємодію і вплив політичних парадигм з різними видами і типами політичних ідей. Необхідність такого аналізу диктується цілою низкою обставин. Насамперед, йдеться про взаємодію політичної ідеології та політичної парадигми. Потребує також уточнення функцій політичної філософії в обґрунтуванні ідейних засад політичного світогляду. Нарешті, необхідно визначити концептуальне ядро політичної парадигми як теоретико-методологічної моделі політичного мислення і поведінки, на ґрунті яких відбувається консолідація політичних еліт та політичного класу для вирішення стратегічних завдань суспільно-історичного розвитку.

Отже, що стосується взаємодії парадигми та ідеології в їх політичному контексті. Політична концепція набуває ознак та характеристик моделі, тобто парадигми суспільно-політичного розвитку лише тоді, коли в її основі знаходимо теоретично-філософську, філософсько-історичну чи конкретно-наукову систему обґрунтувань щодо минулого, теперішнього та майбутнього суспільства та народу як нації. Становлення і розвиток таких суспільно-політичних парадигм, як лібералізм, консерватизм, марксизм та націоналізм – найбільш поширених конструкцій парадигмального типу – свідчить про те, що в рамках кожної із них існує певна модель інтерпретації історії, соціуму, держави, взаємовідносин індивіда та громади, нарешті, своя концепція власності.

Якщо поглянути на ці світоглядно-теоретичні системи під кутом зору історіософії, то неважко переконатися в тому, що, наприклад, ліберальна парадигма обстоює прогресистську модель історії, тоді як консервативна – переважно регресистську. До прогресистськи орієнтованих суспільно-політичних парадигм належить також марксизм, що у цьому відношенні споріднює його з лібералізмом. Останнє не випадково, адже обидві прогресистських ідей та установок просвітництва. Натомість, націоналізм як політична парадигма у своїх історіософських поглядах досить близький до консерватизму, адже їх споріднює прихильність до традицій, романтизація минулого, акцент на історизмі як одній із головних засад легітимізації світогляду та політичних ідей.

Щодо соціуму, то тут розбіжності значно істотніші, адже будь-яка із парадигм пов'язує своє існування з проектом його удосконалення. Так, ліберальна парадигма трактує соціум як сукупність автономних індивідів, для яких той виступає умовою самореалізації (Дж. Локк). Пріоритет надається індивідові перед соціумом – це одне із основних положень лібералізму, незалежно від його історичних форм та проявів. На відміну від цього, консервативна парадигма підносить авторитет традиційних інститутів, які, по суті, є мікро соціальними організаціями в структурі соціуму і яким надається пріоритет перед будь-якими іншими структурами соціального організму. Це такі структури, як родина, соціальна група або верства, соціальна ієрархія між якими має гарантувати стабільність і тривалість даного соціуму. Атомарному підходові адептів лібералізму протиставляється корпоративна солідарність консерваторів.

Принципово іншою є соціальна доктрина, з якою виступає марксистська парадигма політичної філософії. Насамперед вона орієнтована на знищення класової структури суспільства як джерела соціальної нерівності та експлуатації. Тут важливо підкреслити «соціалізаційний» аспект, що його марксизм послідовно проводить у своїй антропології, тобто ідею тотальної інкорпорації індивіда в соціум, доповненого системою соціального контролю з боку суспільства стосовно індивіда.

Що стосується націоналістичної парадигми, то для неї суспільство – це насамперед етнос або органічна родова спільнота, що відрізняється від механічної спілки, якою для них постає соціально та етнічно диференційоване суспільство.

Концепція державності в межах ліберальної парадигми зводиться до ролі «нічного сторожа» (А. Сміт), тоді як консервативна позиція з даного питання обстоює державність як «класократичне» (В. Липинський) утворення, із збереженням традиційних інститутів влади і, насамперед, монаршої. Крім цього, якщо лібералізм трактує державу як продукт «суспільного договору» і має контролюватися суспільством, то консерватизм схильний містифікувати походження держави як чогось сакрального. Що ж до марксизму, то він розглядає державність крізь призму класового підходу, вбачаючи у ній дію лише класово обумовлених функцій, зокрема, функції класового панування та насилля. З погляду Маркса та Леніна – фундаторів відповідної парадигми, держава є апаратом диктатури одних класів по відношенню до інших, тому й за соціалізму держава – це насамперед інститут політичної диктатури пролетаріату, воля якого піднесена до рівня закону. Натомість, комуністична суспільно-економічна формація взагалі виключає можливість існування держави як суспільного інституту, оскільки із зникненням класів зникає й апарат класового панування, вважають прихильники цієї ідеї.

Що ж до націоналізму, то понад усе він підносить історичну місію держави, розглядаючи її як закономірний витвір національної спільноти. Для нього держава стає втіленням національної ідеї, інститутом, що організовує національний простір і гарантує нації політичну самостійність, історичну тяглисть та перспективу на майбутнє.

Нарешті, до фундаментальних характеристик суспільно-політичних парадигм належить ставлення до власності. Лібералізм – це філософія індивідуальної свободи, яка знаходить свій економічний фундамент насамперед у приватній власності. Консерватизм, як правило, не заперечує цінності приватної власності, але надає їй присмаку спадковості і кланової корпоративності, що випливає з ідей традиціоналізму, які у такий спосіб набувають свого економічного обґрунтування.

Діаметрально протилежним щодо власності є марксистський підхід. Він є принциповим противником системи приватної власності як такої, обстоюючи натомість різні форми колективної власності – від громадсько-комунальної до державної, що стосується соціалізму, та безпосередньо суспільної, відповідно, – комунізм. Для націоналістичної парадигми проблема власності не була пріоритетною, тому можна сказати, що тут все залежить від конкретно-історичної

форми націоналізму, про які писав Е. Сміт, виокремлюючи принаймні п'ять його різновидів.

Таким чином, можна дійти висновку, що в основі кожної з визначених нами суспільно-політичних парадигм, на яких базуються класичні й сучасні політичні й ідеологічні течії, знаходимо системність у підходах щодо визначальних сфер суспільно-історичного буття. Те, що визначає певний напрям суспільно-політичної думки як парадигми, – це сукупність нормативних (модельних) підходів до кожної із визначених нами сфер, завдяки якій конститується концептуальна цілісність політичного світогляду, здатного тлумачити історію, інтерпретувати закономірності суспільного розвитку, пропонувати проекти суспільно-політичних трансформацій, мобілізуючи задля цього суспільні верстви у специфічну суспільну категорію – політичний клас.

Що стосується визначення предметності політичної науки, то ми вважаємо такою може бути лише націленість її на вивчення законів, принципів, тенденцій, динаміки політичного життя. Адже зачасту в обіг теоретичних досліджень політології «втягуються» об'єктно-субстрактні основи політики як то політичні інститути, політичні норми, політичні традиції, влада, владні відносини тощо. Центральною ланкою вивчення в політичній науці має бути проблема політичної свободи, адже всі інші інституційні ознаки є лише засобами, технологічними основами, що забезпечують можливість існування такої свободи. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне артикулювати нашу увагу на завданні формулювання методологічних основ політичного знання, чим власне займається впродовж багатьох років кафедра теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Велике значення для розвитку будь-якої науки мають традиції її академічного викладання, підготовки науковців. Це стосується також і політичної науки, розвиток якої надзвичайно важливий в умов ваз становлення державності та демократизації суспільства. Перша кафедра політології у Львівському університеті була створена в 1991 р., у 2007 р. виникла ще одна кафедра – теорії та історії політичної науки. Вони стали осередком розвитку політичної науки у Львівському університеті з початком незалежності. Колектив кафедри одним з перших почав викладання курсів з політології та видав один з перших підручників в Україні – «Основи політології» за редакцією Б.Л. Кухти, у 1994 р. був виданий ще один підручник – за редакцією О.І.Семківа. Попри труднощі долання методологічної обмеженості марксистської методології, яка була основою вивчення і суспільства і його політичного життя в радянські часи, у Львівському університеті існували історичні традиції розвитку та викладання політичної науки, на які й опирались викладачі кафедри.

Традиції викладання політичної науки у Львівському університеті були закладені ще у 80-ті роки ХУІІІ ст. а Академії Ієзуїтів та Йозефінському університеті (1661-1805 р.), де на факультеті права викладалися «Політичні й комерційні знання». Одним з перших його викладачів був Зігфід фон Кофіль. З того часу політична наука під різними уточненими даними викладалася у Львові до Другої світової війни, зокрема у Львівському Ліцеї, коли університет був тимчасово перенесений до Кракова (1895-1817 рр.). Після відновлення

університету у Львові на факультеті права відразу з розпочалось викладання «Політичного права і права народів». З кінця 20-х рр. ХІХ професори М. Фугер, М. Штогер та Я. Паздера викладають «Політичне знання і австрійське законодавство». Була також відновлена кафедра політичних знань. Згідно з розпорядженням австрійського міністерства до с прав визнань і освіти від 2 жовтня 1855 р. на всіх факультетах права в університетах монархії предмет «Політичні знання» був обов'язковим і читався три семестри. З кінця ХІХ ст. існував постійний семінар з цього предмету. З початку ХХ ст. в університеті існував факультет права і політичних знань, деканом якого був Т.Пілат. В 20-3-х рр. на факультеті права існували навчальні заклади (кафедри) політичного права (керівник професор Л. Ерліх), політичної економії (професор С. Грабський). Викладання політичних знань у Львівському університеті тривало до початку Другої світової війни і відносилось лише у 90-х роках.

Традиції викладання та наукових досліджень також розвивались в діяльності приватної Школи політичних наук, заснованої у Львові у 1902 р. і була чи не першою у Східній Європі. Її засновниками були Львівський університет, Товариство Школи політичних наук. Школа передбачала навчання протягом двох років, її слухачами були випускники гімназій та студенти факультету права. Окрім викладання навчальних дисциплін (соціологія, статистика політична економія, політична історія Польщі, принципи державного будівництва Росії, Пруссії, Австрії, проблемні курси з литовського, руського (тобто українського), єврейського питань) в Школі видавалися навчальні посібники та підручники, проводилися наукові конференції. Викладачами школи були відомі польські вчені Е.Ромер, Я.Розвадовський, Р.Дмовський. Школа готувала фахівців для австрійської адміністрації, проте її наукова та дидактична праця незважаючи на наміри засновників переросла вузьконаціональні інтереси.

Формування основ викладання та наукових досліджень у 90-х рр.. ХХ ст.. безперечно опиралось на певні традиції вивчення політичної науки у Львові у міжвоєнний період, наповнюючи їх українським змістом, наповнюючи новітніми науковими підходами, сформованими західною політичною наукою.

Безпосередня діяльність по організації викладання та наукових досліджень з політичної науки в 90-х рр. ХХ ст. та сучасний стан наукових досліджень окрім австрійсько-польських традицій також пов'язані з іменами радянських вчених – професорів Б.І.Распутніса, О.П. Веремеевої, О.І.Семківа та їх наукою спадщиною, попри те, що вона із зрозумілих причин ґрунтувалася на марксистській методології.

Організація першої кафедри політології у Львівському університеті і однієї з перших в Україні безпосередньо пов'язана з зусиллями та організаторським талантом професора, доктора історичних наук, академіка АПН України Остапа Івановича Семківа.

Семків Остап Іванович народився 10.5.1937 р. в с. Суботів Галицького району Івано-Франківської області – помер 4.04.1997 р. м Львів. Закінчивши середню школу, здобувши вищу освіту на історико-філологічному факультеті Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника, який закінчив з відзнакою, три роки навчався в аспірантурі в Київському та Львівсь-

кому університетах. У 1973 році успішно захистив кандидатську дисертацію, а в 1988 році – докторську дисертацію. Тривалий час працював старшим викладачем, доцентом кафедри історії КПРС, а згодом – професором, завідувачем кафедри політології Львівського державного університету. У 1996 році обраний академіком Академії політичних наук.

Напрямами наукової діяльності професора Семківа були політична стратифікація та її вплив на формування системи соціального представництва і політичної участі, політична система суспільства, політичні режими, політична думка України. Він є автором понад 100 наукових праць, з яких 3 монографії «Політичний розвиток України у модерну добу: огляд основних підходів до з'ясування проблеми» (Львів, 1995); «Іван Франко: немарксистські погляди» (Львів, 1996). За редакцією О.І. Семківа на новій методологічній основі з урахуванням власного і світового досвіду в Україні видано 4 підручники з політології: «Соціально-політичні проблеми розвитку суспільства» (Львів, 1991); «Політологія» (Львів, 1993); «Політологія» (Львів, 1994); «Політологія, кінець ХІХ – перша половина ХХ ст. (Хрестоматія)» (Львів, 1996). Під його керівництвом видано три покоління планів семінарських занять, розроблено програму курсу політології, програму кандидатських іспитів.

Професор Семків О.І. підготував 15 кандидатів історичних і політичних наук. Нагороджений Орденом Трудового Червоного прапора (1981).

Характерною рисою діяльності О.І. Семківа було його вміння організувати наукову та педагогічну діяльність кафедри. В 1993 році було створено спеціалізовану Вчену Раду із захисту кандидатських дисертацій, а згодом Раду із захисту докторських дисертацій, яку він очолив. Був членом спеціалізованої вченої ради по політичних науках при Одеському державному університеті. На базі кафедри політології були проведені цікаві міжнародні та всеукраїнські наукові конференції викладачів політології вищих навчальних закладів.

Значний внесок у становлення сучасної політичної науки у Львівському університеті зробив і професор, доктор історичних наук **Распутніс Борис Ісакович**. Распутніс Б.І. помер у 1987 р., проте його наукові здобутки, діяльність з підготовки науково-педагогічних кадрів (його аспірантами зокрема були доцент Поліщук М.В.) мала вагоме значення для розвитку політичної науки у Львівському університеті.

Професор Распутніс Б.І. народився 24.5.1921 р. у м Проскурів (нині місто Хмельницький), помер 29.8.1987, м. Львів. Був учасником бойових дій (1941–1945), нагороджений орденом Червоної зірки Вітчизняної війни I і II ступеня, медалями за відвагу, двома «За бойові заслуги», медаллю «За доблесну працю». Після закінчення у 1948 р. історичного факультету Львівського університету Распутніс Б.І. працював на посадах асистента, старшого викладача, доцента, професора кафедри історичних наук, потім політології. У 1950 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на тему «Утворення балканського союзу 1912 року і європейська дипломатія», у 1982 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук на тему «Історіографія міжнародного робітничого руху. Питання теорії та методології». У 1983 присвоєно вчене звання професора.

Основні напрями наукової діяльності професора Распутніса стали: світовий політичний процес, система міжнародних політичних відносин, міжнародна політика, громадсько-політичні організації та рухи. Він є автором близько 150 наукових праць, серед них монографії та глави в них, навчальні посібники, статті. Серед монографій слід назвати такі як «Робітничий рух Іспанії (1918–1939)» (Львів, 1957); «Історіографія міжнародного робітничого руху. Питання теорії і методології» (Львів, 1976); «Історіографія сучасного робітничого руху. Соціально-політичні проблеми» (Львів, 1980); «Соціально-класові відносини у соціалістичному суспільстві» (Львів, 1981, у співавторстві). Під його керівництвом захищено 10 кандидатів наук. Був членом Наукової ради АН СРСР з історичної науки. Виступав з доповідями на міжнародних наукових конференціях в Україні та за її межами (Москва, Санкт-Петербург).

Ще одним фундатором процесу становлення та розвитку політичної науки безперечно була професор, доктор філософських наук **Веремєєва Олена Петрівна**, яка довгий час була завідувачем кафедри політології Львівського національного університету ім. Івана Франка

Веремєєва О.П. народилася 7.06.1926 р. м Київ (померла 13.02.1990 р. м Львів). У 1950 р. закінчила філософський факультет Київського університету ім. Тараса Шевченка. 3 вересня 1950 р. працювала на кафедрі філософії Львівського державного університету ім. Івана Франка, де пройшла шлях від асистента до професора. З 1978 по 1983 рік завідувала кафедрою наукового комунізму, а згодом і політології. Як завідувач багато зусиль доклала для залучення до викладання на кафедрі спеціалістів з базовою освітою, та підготовки кандидатів та докторів наук. Зокрема учнями (аспірантами) Веремєєвої О.П були професор Денисенко В.М., професор Романюк А.С.....)

У 1962 р. Веремєєва О.П. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук на тему «Ідейні зв'язки Т.Г.Шевченка і російських революційних демократів 40-60-х років XIX ст.» за спеціальністю ФС №001484, у 1977 році – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук на тему «Методологічні принципи аналізу революційно-демократичної ідеології». У 1979 їй було присвоєно вчене звання професора.

Основними напрями наукової діяльності професора Веремєєвої О.П. були розвиток політичної думки України, персоналізовані аспекти політики, соціальні засади політики, політична система суспільства. Вона є автором і співавтором понад 150 публікацій, серед яких 1 монографія, 2 навчальні посібники, численні наукові статті. Основні наукові праці: монографія «Методологічні принципи аналізу революційно-демократичної ідеології» (Львів: Вища школа, 1976). За її редакцією опубліковано колективні монографії «Соціально-класові відносини в соціалістичному суспільстві» (Львів: Вища школа, 1981). Професор Веремєєва О.П. була головою бюро по управлінню цільовою комплексною республіканською науковою програмою «Закономірності розвитку політичної системи соціалістичного суспільства», керівником видання за участю Велико-Тирнавського університету (Болгарія) «Актуальні питання функціонування і розвитку політичної системи». Співавтор монографій «Виховна функція вищої і середньої спеціальної освіти», «НТР і розвиток особи».

Веремєєва була членом і вченим секретарем спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій по філософських науках, членом Вченої ради університету, часто виступала офіційним опонентом при захисті докторських і кандидатських дисертацій, які були підготовлені науковцями України та інших держав. Підготувала 17 кандидатів і докторів наук. Нагороджена медаллю «За доблесну працю», значком «За відмінні успіхи в роботі в галузі вищої освіти СРСР».

Аналізуючи та осмислюючи сучасний стан розвитку політичної науки у Львівському університеті не може не згадати наукової та педагогічної діяльності кандидата історичних наук, доцента **Хільченко Елли Яківни**.

Хільченко Е.Я. народилася 31.03.1930 року в місті Знаменка Запорізької обл. У 1952 році закінчила історичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. працювала завідуючою кабінетом суспільних наук Львівського медичного інституту (1953-1962). Після закінчення аспірантури у Львівському державному університеті імені Івана Франка у 1966 році Хільченко Е.Я. успішно захистила кандидатську дисертацію «Роль суб'єктивного фактору у зміцненні міжнародних зв'язків». Працювала на загальноуніверситетській кафедрі політології асистентом, старшим викладачем, доцентом.

Наукова діяльність доцента Хільченко Е.Я. була спрямована на дослідження проблем розвитку національних відносин, комплексних підходів до виховання студентської молоді, змісту духовної культури українського народу. Вона є автором понад 50 наукових праць та навчально-методичних посібників, в тому числі співавтор 8 колективних монографій, зокрема: «Зміст духовної культури українського народу» (Львів: Вища школа, 1976); «Соціально-класові відносини у розвинутому соціалістичному суспільстві» (Львів: Вища школа, 1981); «Гуманізм соціалістичного способу життя» (Львів: Вища школа, 1984). Доцент Хільченко Е.Я. підготувала 6 кандидатів наук. Нагороджена медаллю «Ветеран праці» (1983), дипломом Міністерства освіти України «За кращу наукову роботу» (1985), грамотами Львівського державного університету імені Івана Франка.

Зусиллями і щоденною науковою працею цих викладачів та науковців, а також доцентів Сульженка В.К., Корецького В.Г. та ін. були сформовані наукова база та підготовлені наукові кадри сучасних кафедр політології на філософському факультеті. Особливо слід відзначити науковий та педагогічний талант професорів Світи Анни Михайлівни, Кухти Бориса Леонідовича, діяльність яких сприяли і подоланню вузько методологічного марксистського підходу до аналізу політики, що панував у радянський період в університеті, і одночасно адаптації надбань західної політичної науки для аналізу складних реалій та процесів пострадянського суспільства та суперечностей становлення державності. Зокрема професор Світа Г.М. є автором блискучих наукових досліджень з проблем політичних цінностей, теорії демократії та теорії бюрократії, а також навчальних курсів, які сьогодні читаються студентам-політологам. Професор Кухта Б.Л. на сьогодні працює у Львівській консерваторії) започаткував в 90-х рр. дослідження політичної думки і української

політичної думки також. Він є автором фундаментальних і одних з перших в незалежній Україні праць з історії політичних вчень, теорії еліт та лідерства, політичної влади.

Доктор політичних наук, професор Романюк Анатолій Семенович, який розпочав свою наукову діяльність в сер.80-х рр. зосередив свою наукову діяльність на порівняльних дослідженнях політичних інститутів та систем європейських країн. Він є автором двох монографій та численних статей з проблем компаративізму та прикладних досліджень політики. Цій же тематиці присвячені і дисертаційні роботи його аспірантів.

Дослідженню філософії політики, її гуманістичних основ присвячені численні праці доктора філософських основ, професора Денисенка Валерія Миколаєвича, завідувача кафедри теорії та історії політичної науки. Його наукова та організаторська діяльність сприяла формуванню нового напрямку (і наукової школи) політологічних досліджень у Львівському університеті – дослідженню методології політичної науки.

Основним спрямуванням наукової діяльності кафедри теорії та історії політичної науки, є теоретична розробка основних категорій, понять та концептів політичної науки на основі осмислення та концептуалізації політичних процесів в Україні. Поєднання зарубіжного досвіду та прикладних досліджень політичного процесу в динамічних умовах трансформації всіх сфер суспільного життя дає змогу приступити до вироблення власних теоретичних систем, які стануть більш адекватним інструментом пізнання політичної дійсності в Україні. Зокрема викладачі та молоді науковці кафедри, аспіранти успішно досліджують актуальні політологічні проблеми на основі методологічних засад теорій постмодернізму. (постнекласичної науки).

Проблемність розмежування постмодерних напрямків як теоретико-методологічної засад у дослідженнях політичної теорії полягає у неоднозначності трактування постмодернізму та відсутності синхронності та узгодженості його категорійного апарату. Ставлячи під сумнів раціональність визначення та дотримання конкретних теоретико-методологічних структур в наукових дослідженнях, постмодернізм не набуває форми політичної теорії, адже теорія детермінує саме ті межі в науці, множинність відмови від яких репрезентують ідеї постмодернізму.

Однак, авторські дослідження Олександром Сорбою новітніх політичних феноменів на основі принципів, притаманних постмодернізму, дозволяють не тільки поглибити зміст основних політичних категорій та понять, але й розширити міждисциплінарний фокус наукових проектів. Зокрема, при розробці авторського концепту політичного простір-часу, уперше сформульовано поняття просторово-часового виміру політико-аналітичного дискурсу, де під простором політико-аналітичного дискурсу слід розуміти: відношення суцільних «політичного поля» в контексті індивідуального досвіду агентів наукового виробництва, що становить єдність ряду умов та граничних станів, які передують практикам агентів наукового виробництва та об'єктивують їх результати у формі наукових концептів, встановлюючи відношення істинне / хибне, причина / наслідок тощо. Часовий вимір політико-аналітичного дискурсу визначається через

змінюваність простору «політичного поля» детерміновану процесами становлення та розвитку концептуальних схем політичної науки та набуття нового індивідуального досвіду агентами наукового виробництва.

Поставлені постмодернізмом проблеми, а саме відмова від істинності закритих систем (метенаративи, деконострукція, смерть автора) та надання новітніх змістів теорії демократії (мовні ігри, ризома), актуалізують спектр здійснених Олександром Сорокопуд досліджень політичних систем, серед яких дослідження лінійних систем в політиці як комплексних політичних структур, іманентні зв'язки у яких конструюються за загальним принципом ієрархії із націленістю на прогресуючий цикл владних взаємодій із тенденціями до самозбереження та розгортання в політиці та мережевих систем в політиці як ацентричних політичних структур, що конструюються взаємодіями гетерогенних дискурсів, внутрішні принципи яких унеможливають інтеграцію провідних елементів системи у вертикаль ієрархічного типу. Перспектива постмодерністських досліджень полягає у гетерогенній критичній ревізії модерного досвіду світосприйняття та світобудови, атрибутом якого виступає гендерованість суспільних систем, включно з політичними. Під цим кутом зору, гендер набуває значення соціально сконструйованого дискретного символічного образу біологічної статі людини, який є легітимним для конкретної культури, та містить потенційну можливість опредметнення та детермінант владних співвідношень та їх інституційних форм у соціумі.

Новаторський контекст дослідження Андрієм Гарбадином французького постмодернізму, репрезентований у працях Ж.Дерріди, М.Фуко, Ж.Бодріяра, Ж.Дельоза, Ф.Гваттарі, Ю.Крістевої, акцентує на політичному значенні людини, можливостях вияву її свободи. Людина, чие становище у межах політичної системи із різних причин носить маргіналізоване, неперіоритетне значення, - така людина, фактичний чужинець, стає лакмусовим папірцем у окресленні становища людини як такої, можливості її самоствердження через механізми функціонування політики. Відповідно пріоритетним стає пошук методологічних концептів, які повинні збагатити політичну науку.

Суттєвим критерієм оцінки наукової діяльності викладачів, аспірантів кафедр політичної науки в Львівському національному університеті імені Івана Франка є можливість компетентного оцінювання їх роботи, що є внеском не лише в теоретичний контекст гуманітарних досліджень, а й практичних рекомендацій щодо кореляції складних політичних процесів в цілому в Україні. Саме такою кваліфікуючою інституцією є спеціалізована вчена рада Д 35.051.17 у Львівському національному університеті імені Івана Франка, яка має право приймати до розгляду та проводити захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата політичних наук за спеціальностями 23.00.01 – теорія та історія політичної науки та 23.00.02 – політичні інститути та процеси. За час функціонування спеціалізованої вченої ради було проведено десятки успішних захистів як кандидатських так і докторських дисертацій. В рамках зазначених спеціальностей можна виділити ряд наукових напрямів які відображають пріоритетні для сучасних науковців напрями досліджень, імпліковані в

текстах поданих до захисту дисертацій. Так можна виділити наступні тематичні вектори.

Методологія політичної науки, проблеми становлення її категоріально-понятійного апарату. Цей напрям можна також означити як філософію політики. Назва «філософія політики» можливо є більш точною, але через незвичність для української політології, ми не розглядаємо її в якості родової для цілого напряму досліджень. Тут пригадуються такі роботи як «Просторово-часові виміри політики: принципи реалізації» Сорби О.М., «Політичний інтерес як спосіб раціоналізації суспільних відносин» Коляси О.Я., «Гендерні виміри лінійний та мережених систем в політиці» Сорокопуд О.Є., «Співвідношення політичних та морально-етичних основ соціального буття: теоретико-методологічний аспект» Шеремети С.П., «Професійна етика і мораль як чинники сталого політичного розвитку» Петракова М.О., «Політичне відчуження людини в сучасних теоріях політичного лібералізму» Чайковського Я.Р. тощо.

Філософії політики є пріоритетним напрямом наукових досліджень на кафедрі теорії та історії політичної науки філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Надійним супутником філософії політики та методології політичної науки є дослідження виконанні в рамках **світової та української історії політичної думки**. Серед таких досліджень можна виділити дисертації «Угорська національна меншина в Україні як суб'єкт політики» Шипки Н.П., «Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали Осипа Назарука» Зеленої О.Я., «Суспільно-політичні погляди Лонгіна Цегельського» Здоровеги Мар'яни Володимирівни, «Державотворчі ідеї О. Ейхельмана: еволюція інституційних вимірів політики» Турчин Ярини Богданівни тощо.

Політологічні аспекти наукового аналізу **громадянського суспільства**, також є актуальною проблематикою для сучасної української політології. В цьому тематичному руслі виконані дисертації «Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку» Чувардинського О.Г., «Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства та держави» Давиденка В.В., «Інституціоналізація громадянського суспільства в Україні як чинник раціоналізації державної бюрократії» Тишкуна Ю.Я. та інші.

Низку інших дисертаційних робіт можна об'єднати під гаслами **етнополітики**. «Міжетнічний конфлікт як соціально-політичне явище: теоретичний аналіз» Ларченко М.Л., «Кримськотатарська спільнота як суб'єкт політики в Україні» Щерби О.В.

Прикладним аспектам та методології дослідження **політичної комунікації** у різних її формах присвячені такі роботи: «Засоби масової комунікації у виборчому процесі: вибори Президента України 1999 року» Семченка О.А., «Особливості трансформації та формування міжнародного образу України на сучасному етапі» Щурко О.М., «Роль засобів масової комунікації у формуванні іміджу публічної влади (на прикладі Волинської області)» Митко А.М. В контексті даного напряму дослідження особливо значимими видаються роботи методологічного характеру: «Політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя суспільства» Анісімович-Шевчук О.З.,

«Політична реклама у виборчих технологіях: аксіологічні виміри та принципи» Лютко Н.В. та прикладні дослідження, спрямовані на протидію політичній маніпуляції свідомістю: «Нормативні межі маніпулювання електоратом у виборчому процесі» Кучми Л.О., «Електронні джерела політичного впливу: форми маніпулювання свідомістю та засоби їх обмеження» Осики Г.О.

Можливо найбільшою популярністю серед молодих науковців користувались наукові проблеми політичної компаративістики. Зокрема, в рамках порівняльних досліджень виконані дисертації «Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи» Романюка А.С., «Теоретико-методологічні засади аналізу сучасного авторитаризму (на прикладі Росії та Білорусі)» Шипунова Г.В., «Політична участь жінок країн Центральної і Східної Європи у період системної трансформації кінця ХХ – на початку ХХІ століття (на прикладі Словаччини, Польщі, Росії)» Сурніної-Далекорей О.А., «Порівняльний аналіз політичних інститутів Арабської республіки Єгипет та Королівства Саудівська Аравія» Поліщук Х.М., «Порівняльний аналіз стабільності урядів країн Центральної Європи та України» Литвина В.С., «Центри політичного впливу на європейському континенті: внутрішньодержавні та міждержавні виміри» Виговського Д.С., «Організації ісламського фундаменталізму в політичному житті країн Близького Сходу» Канаха А.М.

Результатом такого компаративного аналізу є формування емпіричної бази для ґрунтовного, методологічно виваженого дослідження принципів формування та функціонування вітчизняних політичних інститутів. Зокрема, до такого роду досліджень можна віднести: «Політичні партії в умовах парламентаризму» Гагалюк Б.М., «Регіональна політика України: відносини «центр-регіони» як фактор забезпечення територіальної цілісності держави» Кукарцев О.В., «Трансформація політичного руху в масову політичну партію нового типу на прикладі NSDAP і PNF (порівняльний аналіз)» Михальчишин Ю.А., «Нормативно-процедурні умови формування політичної стабільності в транзитних суспільствах (на прикладі України)» Крап А.П., «Політична комунікація в системі між партійних та внутрішньопартійних відносин в Україні» Шиманова О.В., «Середній клас як соціальна основа формування політики централізму» Грицанюк В.В., «Республіканська та Демократична партії США наприкінці ХХ – початку ХХІ століття: процеси модернізації діяльності в Конгресі» Паламаренка Максима Вікторовича.

Найважливішим напрямом роботи кафедр політологічного спрямування є, звичайно, їх освітньо-виховна робота, але, виходячи з того, що Львівський національний університет імені Івана Франка має статус дослідницького наукового закладу, важливе місце відведене науково-дослідній роботі.

Так, основним спрямуванням наукової діяльності кафедри теорії та історії політичної науки, є теоретична розробка основних категорій, понять та концептів політичної науки на основі осмислення та концептуалізації політичних процесів в Україні. Поєднання зарубіжного досвіду та прикладних досліджень політичного процесу в динамічних умовах трансформації всіх сфер суспільного життя дає змогу приступити до вироблення власних теоретичних систем, які стануть більш адекватним інструментом пізнання політичної дійсності в

Україні. Важливим етапом в розробці методологічних засад політичної науки в Україні стала конференція «Методологія політичної науки» (грудень 2008 р.), учасниками якої стали вчені з усіх регіонів України, а також з Польщі. В доповідях учасників конференції розглядались особливості та труднощі становлення й розвитку політичної науки в сучасній Україні (А. Романюк, С. Наумкіна, І. Варзар, С. Рутар), історія української політичної думки (І. Вдовичин, І. Мамонтов, В. Майданюк), проблеми предмету політичної науки, розвитку категорій, законів, принципів, співвідношення теоретичних та практичних основ її розвитку (Денисенко В.М., Г. Світа, Б. Ярош, В. Горбатенко, М. Голось). Важливе місце було відведено обговоренню етичних проблем політології, відповідальності і політиків і політологів (О. Новосад, Г. Малкіна, В. Ткачук, О. Трухачов, А. Білоус).

Загалом же можна стверджувати, що історія формування політичної науки у Львівському національному університеті імені Івана Франка підтверджує значимість її як стратегічної галузі знань для формування громадської компетенції української нації.

Наукове видання

ВИБОРИ 2019

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИБОРЧІ ПРАКТИКИ»

За зміст наукових праць та достовірність наведених фактів
і статистичних даних відповідальність несуть автори.

Підписано до друку 12.11.2018 р. Формат 60x90/16
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 7.9.
Наклад 65 прим.

Розтиражовано ПП Роман О.І.
м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1 Тел.: 61-23-51